

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ

ЕКСПОНЕНТИТЕ НА КАТЕГОРИЈАТА *ОПРЕДЕЛЕНОСТ*
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(докторска дисертација)

Кандидат:
м-р Бобан Карапејовски

Ментор:
проф. д-р Емилија Црвенковска

Скопје, 2020

СОДРЖИНА

I. Зошто <i>ој</i> ределеноста?	6
I.1. Воведни белешки	6
I.2. „Проблемот“ на теориската рамка	8
I.3. За категоријата, формата, содржината и функцијата	9
I.4. За <i>п</i> ропозицијата и <i>е</i> зоцентрицијата, за модалноста	11
I.5. <i>И</i> , навистина, зошто <i>ој</i> ределеноста? Белешки за <i>анафората</i>	19
I.5.1. <i>Ој</i> ределеноста како јазична <i>п</i> роеција на <i>с</i> тварноста. Како се воспоставува врската меѓу <i>адресантот</i> и <i>адресатот</i>	19
I.5.2. Белешки за <i>анафората</i>	22
I.5.3. Што ако соговорникот не може да го <i>ој</i> редели <i>ој</i> ределеното?	29
Резиме и клучни <i>п</i> ермини кон <i>п</i> рвата глава	31
II. Што е што?!	
(Кон дефинирањето на некои основни <i>п</i> оими во <i>ој</i> штолингвистички и во македонистички контекст)	32
II.1. За категоријалноста на <i>г</i> рамајичките категории. Што означува <i>п</i> оимот <i>г</i> рамајичка категорија	32
II.2. Што <i>п</i> рејставува категоријата <i>ој</i> ределеност	37
II.2.1. Кон дефиницијата на <i>ој</i> ределеноста	38
II.2.2. Што со <i>неој</i> ределеноста?	52
II.3. Што разбираме <i>п</i> од <i>п</i> оимот <i>р</i> еференција	57
II.3.1. <i>Р</i> еференцијалните карактеристики на <i>ИГ</i>	62

II.3.2. <i>Маргинали за лицето</i>	67
II.4. <i>Заменки</i>	67
II.4.1. <i>Колку се лични личниите заменки!?</i>	69
II.4.2. <i>Показниите заменки</i>	70
II.5. <i>Грамајикализација</i>	73
<i>Резиме и клучни термини кон втората глава</i>	77
III. Експонентите на одреденоста во македонскиот јазик	78
III.1. <i>Историски развој на категоријата одреденост и на нејзините експоненти.</i> <i>Дојдливите историски разграничувања</i>	79
III.1.1. <i>Првите извори</i>	84
III.1.2. <i>Некои македонски текстови од црковнословенскиот период</i>	91
III.1.2.1. <i>Тиквешкиот зборник</i>	91
III.1.2.2. <i>Крнинскиот дамаскин</i>	93
III.1.3. <i>Членот во 19 век</i>	99
III.1.3.1. <i>Јоаким Крчовски</i>	100
III.1.3.2. <i>Кирил Пејчиновиќ</i>	105
III.1.3.3. <i>Марко Цепенков</i>	109
III.1.3.4. <i>Браќата Миладиновци</i>	112
III.1.3.5. <i>Крсте Пејков Мисирков</i>	114
III.1.3.6. <i>Дичо Зограф</i>	116
III.2. <i>Показниите заменки како експоненти</i>	119
III.3. <i>Членската морфема како експонент</i>	125
III.3.1. <i>Функционалната реченична перфективна и членовна</i>	141
III.3.2. <i>Неменливите придавки, сепак, се менуваат</i>	147
III.3.3. <i>„Двојноодредени“ ИГ</i>	150

III.3.4. Партиципивиносџа и членои	155
III.3.5. Глаголскаџа именка и членувањето	165
III.4. Дали во македонскиоџ јазик постои поен член?	168
III.4.1. Сопостававање на членскиџе морфема -в/-н- наспрема соодветниџе показни заменки	170
III.4.1.1. Ова : в-кореноџ	170
III.4.1.2. Она : н-кореноџ	171
III.4.2 Сопостававање на членскаџа морфема со по-корен наспрема соодветнаџа показна замена	172
III.4.2.1. Тоа : по-кореноџ	173
III.5. Определеносџа и релативнаџа реченица	181
III.6. Определеносџа и ономазиолошки определениџе именски групи ..	187
III.7. Социјални и регионални варијации во дистрибуцијата на експоненциџе на определеносџа	196
III.7.1. Опош погле	196
III.7.2. Важносџа на изучувањето на овие вариетети од аспекти на социолингвистикаџа и на наставаџа	197
III.7.3. Ареална варијанциносџа: македонска соспојба	199
III.7.4. Заклучни белешки за варијанциносџа на експоненциџе на определеносџа	204
Резиме и клучни термини кон постојата глава	207
IV. Една можна класификација на експоненциџе на неопределеносџа во македонскиоџ јазик	208
IV.1. Опош увид	208
IV.2. Опсоство на показател	209
IV.3. Еден и некој ; дали е еден неопределен член?	213
IV.4. Еден и предикациџе	215
IV.5. Прилошкаџа определба за начин и како како експоненци на еквивалентносџа	216

IV.6. <i>Нео̄пределеност̄а</i> како дел од референцијалниот систем и од системот на категоријата <i>о̄пределеност̄</i> : заклучни белешки	218
<i>Резиме и клучни термини</i> кон четвртата глава	221
V. <i>Некои заклучни синџези</i>	222
<i>Корисна литература</i>	234
<i>Експонентите на категоријата о̄пределеност̄</i> <i>во македонскиот јазик (резиме)</i>	265
<i>Exponents of the Category</i> <i>of Definiteness in Macedonian (Summary)</i>	269

I. Зошто *определеност*а?

I.1. Воведни белешки

Во македонската лингвистичка традиција, но и во описите на немакедонските лингвисти за македонскиот јазик, како важна *differentia specifica* на македонскиот во однос на другите словенски јазици се издвојува т.н. троен постпозитивен член. И покрај тоа што во словенскиот јазичен свет можеме да кажеме дека, покрај во македонскиот, ваква појава (на постпозитивна членска морфема) има само во бугарскиот, што ги става овие два јазика и во иста подгрупа (источни) на јужнословенските јазици, сепак, во македонската лингвистика и во лингвистичката македонистика не постои одделна монографија за определениот член. Исто така, не постои и сеопфатен опис за другите формални показатели на категоријата *определеност*, па, во таа смисла, се појавува извесна празнина и недоистражен простор на планот на македонската (морфо)синтакса и семантика, во прв план, но – секундарно – и на планот на прагматиката во македонскиот јазичен дискурс. Таа празнина нужно мора да се пополни и, во таа насока, да помогне и за некои идни истражувања, за проучувањето на македонскиот јазик, но и за неговото усвојување и од родените говорители и од оние што се интересираат за него како јазик што им е втор или странски.

Пополнувањето на празнината со едно целосно и заокружено истражување на оваа тема отвора низа прашања, кои, во својата основа, не се строго ограничени на македонскиот јазик, но апликацијата, односно употребата преку македонскиот јазичен систем, бездруго носи извесни специфики, кои мора да се анализираат и општолингвистички, и споредбено и контрастивно (во однос на другите словенски и несловенски јазици, особено балканските несловенски, но и пошироко), но понекогаш и изолирано, имајќи ги предвид особеностите на формата во македонскиот јазик.

Честопати кога се зборува за системот на заменките – а, експонентите на категоријата определеност во македонскиот јазик се директно претставени преку нив (или преку варирање на формата на заменките) – мора да се обрне внимание, уште

еднаш, кон логичко-филозофските аспекти што ги носат тие со себе. Имено, тие се едни од главните носители на референцијалните карактеристики на јазикот, па нужно се отвора прашањето за *референцијалноста* не само како лингвистички туку и како логичко-филозофски концепт. Главното прашање е односот на означителот и означеното, односно дали стварноста се претставува преку јазикот или јазикот е начин да се изрази замислата, концептот, претставата за стварноста што ја има човекот (и која често не соодветствува со објективната стварност), т.е. субјективната стварност на *човекој*, поради која јазикот – поточно, лингвистиката – можеме да го наречеме *антиројоцентричен*.

Низ историјата на лингвистиката овие прашања често биле експлоатирани и ние ќе направиме извесен преглед на овие пристапи за да ја постулираме главната идејата што ќе проверува, во својата основа, како одговор на прашањето: зошто определеноста (како тема на интерес)!? Одговорот се наметнува самиот по себе: во оваа категорија се преплетуваат најмалку два особено важни концепти: оној за соодносот на човекот со неговото опкружување и концептуализациите кон кои тежнее за да си ја објасни стварноста (објективната или онаква каква што ја замислува) и, во тие рамки, издвојување на нешто што го смета за познато од множествата за кои претходно има создадено извесна ментална (или реална) слика. Ваквиот пристап полесно ќе го даде одговорот на прашањето во македонистички контекст: што е тоа што придонело начинот за концептуализација на оваа категорија и на дел од стварноста во македонскиот јазик да се изрази на ваков начин и кои се системските одлики на таа категорија (доведена од значење до пројава, односно до различни форми преку кои се искажува). Ако успееме да одговориме барем на второто прашање и да ја поставиме целосната парадигма, одговорот и на првото ќе дојде самиот по себе, како пресек на сите претпоставени правила и како одговор на тоа кои се начините на кои се искажува овој важен сегмент од „јазичната стварност“¹.

¹ Под „јазична стварност“ се мисли на начините и функционалните особености на јазикот, а не на претходната корелација на јазикот со стварноста. Сепак, т.н. „јазична стварност“ постои (и) поради таа интеракција на стварноста, менталната слика и процесот на експресија на тие сегменти на системски начин, со јазични средства, односно со јазикот преку средствата што му се на располагање на говорителот на одделен јазик.

1.2. „Проблемој“ на теориската рамка

Како предизвик се поставува и определувањето соодветна теориска рамка во која ќе се истражува проблемот. Предизвикот е уште поголем ако се наметне како императив апликацијата на повеќе теориски пристапи и создавањето на нов, на ниво на хипотеза, кој треба да биде теорема во смисла на импликацијата ако => тогаш, која дури и не мора да се докаже, според сфаќањата на Хјелмслев² за теоријата. Всушност, веќе беше предложен пристап според кој мултидисциплинарноста ќе ја потисне интердисциплинарноста во општествено-хуманистичките науки, особено во науката за јазикот³, која има поголем степен на објективност и мерливост од науките што се потпираат на наратија и интерпретација⁴.

² И во нашиот магистерски труд (Карапејовски 2012) и во изданието *Јазикот и сиварноста : дистрибуцијата на заменските клички во македонскиот јазик* (Карапејовски 2018а), како и во некои други наши трудови (Карапејовски 2012) се залагаме за сфаќањето на теоријата како што е претставена кај Хјелмслев (Hjelmslev). Тука ја наведуваме само основната теориска поставка за јазичната теорија кај него. Се работи за пристап кој сака да ја издигне лингвистиката на основна, а не таа да биде помошна или изведена наука; јазикот треба да се третира во неговата целост, а не како „конгломерат од нејазични (физички, физиолошки, психолошки, логички, социолошки) феномени“ (Hjelmslev 1980, 15). За да постои таквата лингвистика, мора да се конструира јазична теорија, со свои претпоставки (хипотези?), методи и постапки (ibid.).

³ „1. Науката отстапува во име на вештините: актуелните, владејачки парадигми се базата врз основа на која се продуцираат луѓе што само ги практикуваат. Ова подразбира мораториум или дури и прогласување „смерт“ на теориите (синхронски, во оваа дадена точка, но и антиципативно – во однос на идните создавања и пресоздавања; сега, во мигот, ама и краткорочно и, најмалку, среднорочно);

2. Јазикознанието ќе се профилира како интердисциплинарна (уште повеќе, *мултидисциплинарна*, погледнато од денешна перспектива, заб. Б.К.) наука, која ќе ги обедини ментализмот и механицизмот и ќе работи на опис, хипотези и проследување на процесот на искажување на логичките врски, објективната стварност и фактите со помош на јазичните средства“ (Карапејовски 2018а, 21).

⁴ Како парадигматично го земаме тврдењето на Лотман за историската наука и го аплицираме и врз другите науки што не спаѓаат во природни и технички. Математиката би ја разгледувале одделно. Имено, тој вели дека нетеориски насочениот историчар, кој би се водел според тврдењето на Ранке дека историјата треба да го оживее минатото, би се насочил кон утврдување на фактите и извесна корелација меѓу нив. Тој зборува за собирање и споредување документи, а потоа се насочува кон елементот на нивна критика, под која „од Скалигер до Френсис Бредли и неговите следбеници, се подразбира откривање на неоригинални документи, на недовршени интерполации, на тенденциозни верзии. Важна страна во подготвителната работа на историчарот претставува вештината на читање на документот, способноста да се сфати неговата историска смисла, потпирајќи се врз текстолошкото искуство и врз истражувачката интуиција.“ (Лотман 2006, 240) И, натаму, тој продолжува да ја гради својата теориска база врз основа на тврдењето дека и историчарот работи со текстови, а тие се подложни на толкувања, па тука, би рекле, главна улога зазема семиологијата на материјалот онака како што ја интерпретира историчарот vis-à-vis „дедуктивните науки, кои ги конструираат своите тези логички, или експерименталните, кои може да ги посматраат...“ (ibid.)

Во оваа смисла, нашето тврдење оди и не оди во правец на Лотмановото; имено, општествено-хуманистичките науки, во еден свој дел, можат да бидат и дедуктивни и експериментални, а таквите карактеристики можеме да ѝ ги припишеме, пред сè, на лингвистиката, но, од друга страна, честопати сме осудени и на обична херменевтичка постапка, која со науката, во нејзината основна смисла, нема многу допирни точки, зашто е субјективно определена, односно зависи од толкувачот.

Од друга страна, експонентите на определеноста често се сведени на форма, односно се појавуваат во контексти, *sensu lato*, во кои не се определени, онака како што се сфаќа оваа категорија традиционално. На пример, генеричната употреба на членската морфема, нејзината употреба во ономазиолошки определени именски групи или, пак, од синтаксички (формални) причини, по аналогија, кај субјектот во реченицата, дополнително го компликуваат описот и ни наметнуваат два пристапи:

а) од содржина кон форма, односно пристап во кој нешто сфаќаме како определено и ги испитуваме конкретните формални показатели на таа и таква содржина, односно ги варираме показателите за да видиме дали семантички, граматички или стилски нешто се специјализирало за извесен контекст, односно поткатегорија на категоријата;

б) но, и обратно – имајќи ги предвид формите (чиј инвентар нужно ќе мора да го издвоиме и да го опишеме), да видиме каде некоја форма, која, во својата суштина, е експонент на определеноста, се појавува семантички немотивирана: *ѓрамаѓикализира* информација, се појавува по *аналоѓија* или, пак, семантичката мотивација е само замаглена, а постои по принцип на асоцијација⁵.

1.3. За *каѓеѓоријаѓа*, *формаѓа*, *содржинаѓа* и *функцијаѓа*

Важна е да се направи и дистинкцијата *каѓеѓорија* (логичка, филозофска, граматичка) наспрема *форма* и *содржина*. На дефинициите на категоријата, од Аристотел до Сосир, ќе се задржиме понатаму⁶, но тука е важно, во смисла на претходното постулирање на нашите два основи пристапи, да се направи ова разликување во смисла на она на Тениер (Tesnière 1976, 49), дека поимот *каѓеѓорија* и поимот *функција* се различни (дистинктивни) и тие на различни рамништа се разликуваат еден од друг. Практично, категориите се статичен и инертен елемент, а функциите, спротивно, се динамични и живи. Преку реченицата *Алфред ѓо уори*

⁵ На пример, еден можен пристап кон генерично определените именски групи е дека нам ни е познат секој елемент од родот (односно, некоја нивна заедничка карактеристика на ниво на поими/денотати), па на тој начин го земаме како определен и целиот род. Повеќе во соодветното поглавје за генерично определените именски групи со членска морфема.

⁶ На оваа тема спореди ги нашите претходни соопштенија: Карапејовски 2018а, 55–56.

Бернар тој ни ја илустрира основната разлика на таа динамичност наспрема статичноста: *Алфред* и *Бернар* се именки, *урри* – глагол, но ова ќе ни укаже само на тоа дека постојат лица со името *Алфред* и *Бернар*, како и дејство – *удирање*. „Но, ако ги земеме предвид *функцииите*, Алфред ќе ја заземе функцијата на субјект, Бернар – на објект, а *урри* – на предикат⁷. Оттука сè станува јасно, врските се воспоставени, трмавите (инертните) зборови стануваат живи организми и реченицата добива значење“ (Tesnière 1976, 50; Tesnière 2015, 43).

Сега, наспрема формата и содржината, внесуваме и трет елемент важен за нашиот опис: функцијата. Нешто може да има да има иста форма (*Алфред*) и иста содржина (име на лице од машки пол, кое има свој матичен број, определен број години, итн.), исти референт (лицето што го носи името *Алфред*), но за да можеме да добиеме реченица со целосно значење, ни треба функцијата на формалниот експонент на содржината (субјект, објект, предикатив⁸ – ако се работи за именски зборови; предикат; прилошка определба итн.).

Да се вратиме на основното прашање: зошто *о̀пределенос̀та*? Честопати таа се посматрала само во еден од овие три вариетети или само парцијално, според една нејзина употреба, значење или функција. Би рекле дека немаме и целосен попис на инвентарот на експонентите на определеноста (со исклучок на едната пројава, членот, кој е мошне затворен систем и чиј инвентар е обработен повеќепати досега). Се разбира, причините за ова се многубројни: други елементи биле поважни за опис и анализа во јазик со релативно млад стандард, а мошне долга говорена и пишувана традиција на дијалектно или на квазистандардно рамниште (тука мислиме на разните обиди за наддијалектни стилизации, особено во 19 век); релативната леснотија со која роден говорител со чувство за оваа категорија ја совладува (па, затоа во методиката не е во фокусот); комплексноста на *о̀пределенос̀та*, во смисла на нејзината повеќеслојност – понекогаш е производ на пропозицијата на исказот, па носи дел од

⁷ Кај Тениер, во француското издание – *nœud*, во англискиот превод: *node*. Ние се решивме, просто, за *̀предикатив*, токму во функционалната смисла за која зборува Тениер, а во содејство со македонската лингвистичка традиција: *nœud verbal* или *verbal node* го сведовме до предикат (или – прирок).

⁸ Под *̀предикатив* подразбираме „неглаголски дел во структурата на аналитичкиот предикат. Според зборовната група на која ѝ припаѓаат, тие се делат на именски, придавски или прилошки“ (Ивиќ et al. 2005, 332), односно „предикативна именска група – составен дел на глаголско-именскиот прирок (предикат), заедно со семантички испразнет глагол“ (Минова-Ѓуркова 2000, 113); сп. и: „Предикативот означува однос меѓу именската синтагма во функција на таканаречениот именски прилог и (а) помошниот глагол кој ја придружува во соодветниот предикатски израз, и (б) ИСн која го посочува носителот на особините именувани со ИСп.ИСп е ex definitione употребена неререференцијално“ (Тополињска 2008, 114).

значењето/смислата, понекогаш е елемент на граматикализација, понекогаш е одраз на функционалната реченична перспектива и показател на темата/ремата, често е прагматички условена, па може да се случи да биде и сосема субјективна и во опсегот на првото лице (т.н. егоцентрик).

1.4. За *пропозицијата* и *еџоцентрицијата*, за *модалноста*

Тука воведуваме уште неколку основни поими. За момент ќе се задржиме на два. Првиот е често експлоатиран во лингвистичката литература – *пропозиција*, а вториот не е мошне актуелен, особено во македонската јазична терминологија – *еџоцентрик*.

За *пропозицијата* ќе наведеме една наша претходна синтеза (Карапеевски 2018a), каде што се имаат предвид логичките и семантичките приоди кон овој поим – Од една страна, пропозицијата се сфаќа како синоним на „исказ“ (=реченица) во логиката (сп. Панзова 2005, 227), но „(...)некои современи логичари го разграничуваат јазичниот (лингвистичкиот) аспект на исказот (реченицата) од содржинскиот, па зборот ‘пропозиција’ го сфаќаат во смисла на пропозиционална содржина“ (ibid.). Го прифаќаме ова гледиште за пропозицијата, па затоа за неа го имаме предвид логичкото дефинирање на поимот „пропозиционална (пропозициска) содржина“: „Она што се тврди со една индикативна реченица, кога таа се користи со неа да се искаже нешто вистинито или лажно, или она што е изразено со една таква реченица (содржината). Фактот дека иста пропозиција може да биде изразена со две или повеќе реченици на ист или во различни јазици, овозможува тие да бидат заемно преводливи“ (ibid.).

Ваквите дефинирања на пропозицијата се наоѓаат и во лингвистичката литература. Круз (Cruse 2006, 143–144), давајќи помалку или повеќе исто објаснување за пропозицијата како кај Панзова за пропозициската содржина, дополнува: „Истата пропозиција може да се изрази со различни лингвистички средства и дадена реченица може да се користи за да се изразат различни пропозиции во различни околности. На пример, *Пиј е џука*, *Брај ми е џука*, *Момчејо на Лиз е џука* може да искажува иста пропозиција, под услов да го означуваат истото место и личност, додека *Венчан/а сум* ќе искажува различна пропозиција за секој говорител поединечно.“

Или, накратко, пропозицијата го подразбира значењето, содржината со кои можат да бидат „наполнети“ различни форми, односно значењето што може да се пројави во различни облици, но кои ќе не доведат до исти поими или до исти референт.

Наспрема поимот за терминот *пропозиција*, *егоцентрицијте* се главната преокупација на руската лингвистика Елена Викторовска Падучева во последната фаза од нејзиното истражување. Во однос на референцијата како начин на поврзување на стварноста (дејствителноста⁹) со јазикот, особено во однос на заменките како прв начин за искажување на таа поврзаност, а поради историскиот развој, на кој ќе се задржиме понатаму, и на членските морфеми, четивата на Падучева се неодминливи (пред сè, Падучева 2010). Но, кога зборуваме за субјективното во јазикот, а *определеноста* е во опсегот и, честопати, резултат на изборот на првото лице, тука кратко се осврнуваме на нејзините последни согледби (посебно во: Падучева 2017; Падучева 2019). Во основата на нејзиното сфаќање на *егоцентрицијте* се два става – на Емил Бенвенист и на Карл Билер: првиот вели дека јазикот толку силно се одликува со искажување на субјективноста, што се поставува прашањето дали тој воопшто би можел, ако се устрои поинаку, да функционира и да се нарекува јазик; вториот (Билер), всушност, е кумот на терминот „егоцентрички/егоцентричен“ (во образувањата на именски групи/колокации од типот на *егоцентричко укажување*, *егоцентрички аспекти на јазикот* (сп. Падучева 2019, 18). Овој термин ги означува „оние зборови, граматички категории, синтаксички конструкции, чија семантика го подразбира *говорителот*, во однос на учесниците во опишаната ситуација“ (Падучева 2019, 17). Падучева (ibid.) дава три примери [(1) а., б., в.], во кои во првиот говорителот е во улога на субјект што е несигурен во мислењето;

⁹ Овде го користиме русизмот *действителност* за стварноста од најмалку две причини. Првата е поврзана со некои наши претходни сфаќања за потребата од терминологирање на овој збор наспрема неутралното *стварност*: „Паралелно со ‘стварност’ ќе го употребуваме и терминот ‘дејствителност’, како термин во нашата дескрипција по урнекот на руската терминологија. ‘Дејствителноста’, како пандан на ‘стварноста’, ја земаме од описот и теоријата на Е. В. Падучева [сп. и нејзината монографија: *Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*]: ‘Действительность, объективный мир во всем многообразии его связей, бытие, окружающая обстановка, положение’ (Ожегов 2007, 199). [‘Стварноста (дејствителноста) е објективниот свет во сета разновидност на своите врски, постоење, окружување, состојба.’]“ (Карапејовски 2018а, 24)

Втората причина има врска со нашето поимање на јазикот како израз на стварност, па и поимите што се користат имаа своја врска со специфичниот светоглед кај говорителите на тој код. Имено, *действителноста* можеме да ја врземе со поимањето на светот низ призмата на акционалноста, односно преку вербалноста и глаголите, како примарен показател – исто, погоре, и со функционалноста, како израз на динамичноста; неговиот синоним, *стварноста*, можеме да го врземе за статичноста и инертноста на категоријата, односно за (с)твартата, како основа на номиналниот систем име на предмет, поточно – име на нешто и сл.); тука мислиме и на опозицијата денотација – референција, т.е. поим – референт.

во вториот – кај субјектот се појавува некаква желба, искажана во субјунктив; во третиот деиксисот (пространствениот ориентир, т.е. прилогот за место) ‘тука’ го означува местото каде што се наоѓа говорителот:

- (1) а. *Иванов, кажется, в Москве. (Иванов, се чини, е во Москва.) – кажется (се чини) = ‘говорящему кажется’ (‘му се чини на говорителот’);*
 б. *Был бы сын здоров! (Да биде синоӣ здрав!) – ‘говорящий хочет, чтобы сын был здоров’ (‘говорителот посакува да биде синот здрав’);*
 в. *Осторожно, здесь звезды (Внимание, ӣука има клинци) – здесь (ӣука) = ‘там, где находится говорящий’ (‘таму каде што се наоѓа говорителот’).*

И покрај тоа што граматички субјект во (1а) е *Иванов*, кога се работи за третото лице, говорителот, иако не е формално пројавен во претходната реченица/искаж, тој, сепак, учествува во моделирањето на пропозициската содржина врз основа на неговиот избор на средства со кои ја прикажува ситуацијата. Па, затоа и Падучева го определува „говорителот во улога на субјект што е несигурен во мислењето“. Така, овде определбата „субјект“ можеме да ја сфатиме надвор од основното синтаксичко значење или, *sensu lato*, во семантичка смисла, иако на планот на семантиката, *sensu stricto*, не оперираме со термините *субјект* и *објект*.

Истото можеме да го аплицираме и врз модалните глаголи, кога говорителот реферира на третото лице; во реченици од типот на:

- (2) *Тој мора да дојде кај нас.*
 (3) *Големи кулиси облейени со ӣердуви
 заглавени ӣо малиӣе улички. Забраней̄о
 заобиколување: **морай̄е** да миней̄е
 низ ӣажни огледала, низ влажни огледала, низ лажни
 огледала. (...) (Ур, 147)*
 (4) *Тој мора да е веќе сий̄гнай̄ ӣаму.*
 (5) *Пос̄иои, **мора** да ӣос̄иои ӣаа с̄ирана на свей̄оӣ. (Ур, 87)*

модалниот глаголот *мора* во сложениот предикат *мора да дојде / моратѝе да минеѝе* искажува деонтичка модалност, но модалноста ги надминува границите на исказот и преминува во говорната ситуација, бидејќи оној што ја изразува *наредбаѝа* или *дозволаѝа*, *обврскатаѝа*, *барањетѝо* итн. е говорителот, повторно формално неприсутен во одделните реченични членови: во примерот (2) субјектот и предикатот се во трето лице, додека во примерот (3) – во второ. Како што епистемичката модалност искажана со *мора* во примерите (4) и (5), како дел од сложениот предикат *мора да е / мора да ѝосѝои* е израз на ставот на говорителот околу вистинитоста на исказот, и покрај тоа што, повторно, тој не е формално одразен во дадениот исказ/реченица¹⁰ – ‘тој сигурно е стигнат таму’, ‘сигурно постои таа страна на светот’.

Во таа смисла, кај предикатите од втор, а за такви се сметаат оние што добиваат дополна/аргумент во вид на предикат од прв ред (*Дојдов. наспрема: Мислам дека дојдов.*)¹¹, секогаш постои, ако се работи за субјект во граматичко второ или трето лице,

¹⁰ Тука само кратко ќе ја направиме дистинкцијата *деонтичка* vs. *еписѝемичка* модалност. Под поимот *деонтичка* модалност се подразбира изразувањето „задолжителност/должност, потреба, забрана, дозвола; потоа нужност или можност... И. Чашуле (Чашуле 1989) го илустрира овој тип модалност со примерот: *Тој може да дојде утре*, со значење ‘дозволено му е да дојде утре’“ (Минова-Ѓуркова 2000, 155). Под *еписѝемичка* модалност се подразбира „оцена на зборуваачот за веродостојноста на она што го соопштува. (...) Други термини познати во врска се: персуазивна и епистемична (епистемска) модалност, за која Џ. Лајонс (1979) ги дава признаците: знаење, верување, мислење, а И. Чашуле (1989) ја илустрира со примерот: *Тој може да дојде утре*, со интерпретации: а. ‘Тој можеби ќе дојде утре’; б. ‘Мислам дека тој ќе дојде утре’.“ (ibid.) Како основни средства за изразување на епистемската (епистемичната) модалност во македонскиот јазик, Р. Ускова (1992) ги наведува глаголите форми противставени врз основа на тоа дали соопштуваат за засведочени или за незасведочени дејства, додека лексичките и интонациските средства, според авторката, служат за дополнително истакнување на основното значење, на пр.: сигурно, секако; изгледа, можеби; наводно, божем и сл.“ (ibid., 156). За повеќе во врска со модалноста во македонистички контекст, в. Минова-Ѓуркова 2000, 84–85, 152, 154–157; Чашуле 1989; Чашуле 1997; Ускова 1991; Ускова 1997. За модалноста воопшто, сп. Palmer 2001.

¹¹ „Целите предикатско-аргументски структури (пропозиции, натаму ПАС) се појавуваат како аргументи до таканаречените предикати од втор ред, т.е. до предикати кои не ги комуницираат директно релациите што персоналниот субјект (говорителот) ги забележува, односно како резултат на сопственото толкување – ги открива во светот околу него, туку го одразуваат самиот процес на восприемањето и/или на толкувањето на светот од страна на човекот. Значи, наместо, да речеме, со конструкциите како (1) *Врне.*, (2) *Имаш нов фусѝан.*, *Ќе ѝи љо донесам.*, (4) *Дојди ѝиѝо ѝоскоро!*, итн., каде што имаме работа со реченици конституирани од предикати од прв ред, соочени сме со конструкции од типот: (1') *Ќинам дека врне.*, (2') *Гледам дека имаш нов фусѝан.*, (3') *Веѝувам дека ќе ѝи љо донесам.*, (4') *Ти наредувам.../Те молам ... да дојдеш ѝиѝо ѝоскоро*, и сл., конституирани од предикати од втор ред, а во кои дел-реченици со предикати од прв ред, претставуваат аргументски изрази. Карактеристична семантичка особина на предикатите од втор ред е нивниот однос кон основните онтолошки и епистемолошки категории факт – нефакт и вистина – неистина. Соодветните опозиции делумно се граматикализирани во рамките на категориите време и начин“ (Тополињска 1995, 128).

„За потсетување: под предикати од прв ред ги подразбираме предикатите (а) чии аргументи имаат за референти ентитети што ги издвојуваме како делови од светот (во текстот претставени како именски синтагми), или (б) кои на определени ентитети им припишуваат одредени особини, сп. на пр. *Јане чѝиѝа книѝа* или *Оваа девојка е убава*, и сл.; под предикати од втор ред – оние кои ги одразуваат менталните состојби на човекот и како аргументи ги врзуваат токму луѓето и содржината на нивните судови, емоции итн. (соодветно на површината на текстот претставени во форма на именски синтагми или на зависни – т.н. комплементарни – реченици), сп. на пр. *Јане ѝланира да оди на море*; најпосле, под предикати од трет

особено кај деонтичката модалност, уште еден имплицитен предикат од втор ред, кој често е и елиптичен, чиј аргумент е предикатот од втор ред и тој е воведен, најчесто, со глагол на зборување (вели, рече, вика) или перформативни глаголи (ти наредувам и сл.):

(6) *Дојди.*

(7) *Дојдов.*

(8) *Мора да дојдеш.*

(9) *Јас велам / ѝој рече / ѝи наредувам дека мора да дојдеш.*

Па, така, граматичкиот субјект тука често не е вршител на дејството, тоа е претпоставено, претпочитано, а вистинската и заокружена процесуалност е кај првото лице – комплетиран е процесот *наредува, зборува, вели* итн., а она за што се *зборува, наредува, вели* не значи и дека е нужно комплетирано дејство. Се разбира, предикатот од втор ред што добива аргумент во вид на предикат од втор ред ја носи и ознаката на *oratio obliqua* (индиректен говор), наспрема оние со *oratio recta* (директен говор), од типот на:

(10) *Ти наредувам да одиш!*

пример во кој се надминува редуваната компонента од примерот (9): *ѝи наредувам – мора.*

И покрај нашиот фокус кон именскиот систем, модалноста и предикатите од втор ред покажуваат и се релевантни за опозицијата објективно – субјективно, зашто јазикот како антропоцентричен и егоцентричен систем, во фокусот ја става призмата на зборувачот, т.е. на првото лице во системот на персоналните заменки, тесно врзан со вербалниот систем.

За *класични еџоценирици* Падучева ги смета деиктиците, бидејќи „тие дозволуваат упатување (посочување, реферирање) кон лица, објекти, настани,

ред ги подразбираме оние кои ги одразуваат механизмите / начините на нашето размислување за светот, текот на нашето заклучување и, соодветно, прифаќаат само пропозиционални аргументи; тие на површината на текстот најчесто се реализираат како сврзници, поретко како глаголи или номинализации, сп. на пр. *Не дојдов бидејќи дејшејше беше болно. ~ Болесѝа на дејшејше беше ѝричина ѝѝо не дојдов., Ке дојдеме, ако е времејше убаво. ~ Нашејше доаѓање е обусловено од времејше, и сл.“* (Тополињска 2009, 10).

случувања, делови од просторот и времето преку односот со говорителот во моментот на зборувањето и на местото на зборувањето“ (ibid.).

Ние ќе го доведеме поимот на егоцентриците во релација со експонентите на определеноста. Имено, прикажувањето на нешто како определено или неопределено, издвоено од множеството и познато или само неозначен/непознат елемент, може да биде одлука на говорителот и да зависи (и) само од него. Кај неопределеноста веќе имаме експлицитни показатели на ваквиот (со)однос, па во македонската лингвистичка литература се прави разлика меѓу „објективна“ и „субјективна неопределеност“ и преку различни експоненти – *еден* наспрема *некој* (сп. Тополињска 1974, 74–75; Минова-Ѓуркова 2000, 63, 124–125). И покрај тоа што тука само ја воведуваме и оваа карактеристика на експонентите на определеноста (покрај трите пристапи за кои рековме дека ќе бидат основните во нашиот опис и анализа – семантиката, формалните гласежи и, како помошен пристап, функциите), односно и покрај тоа што одделно кај секој од експонентите ќе се задржиме и ќе ги илустрираме можните субјективни пројави, т.е. можноста тие да бидат прогласени за *еџоценџрици*, *mutatis mutandis*, според погорното дефинирање, сепак, тука ќе дадеме, како увод кон темата, само неколку примери, кои го отсликуваат погорното и ни го даваат барем делумно право и за еден ваков пристап.

Како што наведува Тополињска (Тополињска 1974, 74–75), „контрастот објективност ~ субјективност своето присуство во нашиот инвентар го должи на својот втор член, имено /+субјект/, што го раскриваме во значењето на таканаречените членски облици: *-оџ*, *-џа*, *-џо*, *-џе* од една страна и *еден*, *една*, *едно*, *едни* од друга. Се работи за фактот дека со помош на членските облици говорителот посочува предмети на мислата коишто сака да ги претстави како /+опред/ односно /-опред/ независно од фактичките знаења свои и/или на други учесници на говорната ситуација. На пр. кога кажувам нешто па мојот соговорник не ми верува можам да кажам: *Ќе џи ја донесам книџаџа*. – *Која книџа?* – *Во којашџо џишува за џоа*., и сл. Книгата за којашто станува збор мене ми се асоцира од почеток како /+опред/, но не и на мојот соговорник. Или обратно, кога велам: *Имам чииџано во една книџа*. ја карактеризирам книгата како /-опред/ иако не давам позитивна информација оти таа мене лично ми е непозната. Напротив кога велам: *Ќе џи ја донесам џаа книџа*. подразбирам оти двајцата знаеме за која книга се работи, И – *mutatis mutandis* – кога велам: *Имам чииџано во некоја книџа*. – експлицитно му давам на знаење на

соговорникот оти не знам за која книга се работи. Со други зборови: членот, сè едно (sic!) /+опред/ и/или /-опред/, ни се јавува како *експонент на субјективната проекција на стварноста што свесно ја создава говорителот во процесот на јазичното описување* (подвлеченото наше)“. Токму јазичните средства со кои се искажува таа *субјективна проекција* што ја создава *говорителот* Падучева погоре ги нарече *егоцентрици*. Можеме во низа примери да претпоставиме дека експонентите на определеноста, а и воопшто, категоријата *определеност* не ја одразува објективната стварност и објективното определување и познатост во говорниот чин, туку е длабоко врзана со првото лице, кое ја има моќта да одлучи дали ќе ни претстави нешто како изделено од множеството истородни предмети или, пак, нема да го стори тоа. Се разбира, дали нешто ќе биде егocентрик или нема да се употреби во таква улога, повторно зависи од говорителот, а како врховен судија се појавува, уште еднаш, *контекстот*.

Во таа насока е и поделбата на Иванова и Градинарова за „денотативниот статус на именските групи и нивната членска маркираност во бугарскиот јазик“, во која се тргнува од класификацијата на Падучева од нејзината култна книга *Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)* (в. Падучева 2010), на која ќе се задржиме подоцна. Кај Иванова и Градинарова (Иванова и Градинарова 2015, 380–382) е важно дека се прави поделба на три основни типа определеност:

а) определени именски групи – предметот е познат и за говорителот и за соговорникот (и на првото и на второто лице);

б) слабоопределени именски групи – предметот е определен само за говорителот и се користи членот (sic!) *еден*¹²;

в) неопределенореферентни именски групи – предметот не е определен ниту за говорителот ниту за соговорникот.

Одделна група претставуваат нереперентните именски групи (Иванова и Градинарова 2015, 383–387).

¹² Одделно ќе се задржиме на статусот на *еден*. Некои го сметаат за неопределен член. Во оваа поделба го пренесуваме гледиштето на авторките, без да го прејудуираме и нашиот став. Во одделно (пот)поглавје, ќе се задржиме на ставовите *pro et contra* ваквата класификација.

Покрај целосниот опис и опфат на определеноста и нејзините експоненти, посебна тема претставуваат, на пример, ономазиолошки определените именски групи, кои се определени *per se*, а понекогаш добиваат и показател за определеност – како израз на различни формални, семантички или прагматички карактеристики (*ӣој Врховен суд, Живојинска̄а фарма од Орвел, Скојјево*, итн.) (Карапејовски 2019; Карапејовски 2020)¹³; потоа дилемата дали навистина можеме да зборуваме за *ӣроен* член во македонскиот јазик и од семантичка и функционална перспектива (Тополињска 1979; Тополињска 2006; Карапејовски 2017; Линдстет 2013); дали некоја членска морфема се граматикализирала за употреби што не се во опсегот на определеноста (Krámský 1972; Тополињска 1979); улогата на експонентите на определеноста во однос на комуникативното и на синтаксичкото раслојување на реченицата, односно врската со тематско-рематската структура на реченицата (Теунисен 1984; Карапејовски 2013); определеноста/членот како средство на кохезијата/кохеренцијата (Дучевска 2005; Дучевска 2009); определеноста/членот во изучувањето на некој јазик (пред сè, на македонскиот) како втор или странски (Црвенковска 2002; Црвенковска 2003), итн. Исто така, важен е и историскиот развој на членот во македонскиот јазик (Угринова-Скаловска 1970; Конески 1996; Курц 1963; Илиевски 1988; Илиевски и Илиевска 2015; Илиевска 1989), кај некои автори во 19 век (Карапејовски и Пандева 2020а), како и стилски маркираните употреби на членот (со извесна модалност и емфатичност – Угринова-Скаловска 1961), одделно за двојноопределените ИГ (Фридман 2016; Rudin and Friedman 2019; Rudin 2018а; Rudin 2018b), но и регионалните и социјалните варијации во употребата на членот (Карапејовски 2014а), како и формите на членот во македонските дијалекти (Видоески 1999), како и употребата на маркери на посоченоста кај одделни автори (Велјановска 1987). Сите овие теми ќе заземат одделно место во овој труд, откако претходно ќе се задржиме на: дефинирањата на определеноста во општолингвистички и во македонистички контекст (Lyons 1999; Matthews 2005; Kristal 1999; Krámský 1972; Конески 1999; Минова-Ѓуркова 2000); преглед на инвентарот на експонентите на определеноста; дистрибуцијата на показателите на граматичката категорија што е предмет на нашиот интерес; некои *sui generis* појави врзани со македонскиот јазик; врзаноста на членот со други граматички/синтаксички пројави, на пример на планот

¹³ Во заграда во овој пасус, по наведените проблемски пунктови, даваме само неколку поважни библиографски единици за темата. Тие не се нужно најважните и единствени. Понатаму, низ описот и анализата, ќе користиме и други извори за односните поттеми во однос на основната тема.

на релативната реченица (Минова-Ѓуркова 2000; Минова-Ѓуркова 2011; Guz 2017); преглед на употребите во балканските, во словенските и во некои други јазици (Karlić 2011; Karolak 2002; Marušič and Žaucer 2006; Mladenova 2007; Асенова 2002; Бояджиев et al. 1999; Георгиев 1999; Демирај 1994; Осенова 1999; Боронникова 2002; Пандев и Карапејовски, во печат; Маштакова 2005; Николаева 1979; Ефремова и Белкова 2017; Углева 2006; Vукупěl 2012; Múcsková 2012), итн., итн.

1.5. *И, навис̃ина, зош̃ио о̀пределенос̃иа?*

Белешки за анафориа

1.5.1. *О̀пределенос̃иа како јазична ѝпроекција на с̃тварнос̃иа.*

Како се вос̃иос̃тавува врскаиа меѓу адресан̃ио̃и и адресай̃о̃и

Всушност, нашата конечна цел, по еден широк опис и синтеза на карактеристиките на определеноста по однос на значењето, дистрибуцијата, како и извесни стилски отстапки, односно по линијата семантика – синтакса – прагматика, е да видиме дали постоењето на граматички показатели на оваа категорија во некои јазици, односно различните начини на граматикализација, претставуваат и различен светоглед на дадената култура, кој таа го кодира во јазичниот систем (од знаци) на специфичен начин. Во една поширока смисла, ќе се обидеме да се (пре)постави прашањето за заемодејството на јазикот и културата. Претходно го отворивме ова прашање во следниов облик (Карапејовски 2018б, 1–2): Што е она што ја прави лингвистиката еднакво авангардна и декадентна? Нејзиниот предмет на интерес – јазикот – ако се набљудува изолирано, доведува до позиција во која предметот го надминал интересирањето на науката онака како што е дефинирана. Но, интердисциплинарниот приод, познат во смисла на заемно дејство со другите општествени и хуманистички науки, нужно мора да се надгради со некои методи на природните и на техничките науки. Така, она со што се занимава лингвистиката, а е праволиниски иреверзибилно поставено, зашто постои во категоријата *време*, која, ex definitione, е таква, ќе придонесе за посовремено и помодерно проследување и систематизирање на тенденциите на јазикот.

Имајќи ја предвид Сапир-Ворфовата хипотеза, која во својата основа ја содржи идејата дека различните начини на искажување на категоријалноста во јазиците

придонесуваат за поинаква концептуализација на стварноста, односно дека, наспрема безусловно прифатеното дека културата влијае на јазикот, Ворфовата теорија „укажува и на обратното: дека типот на јазикот го условува типот на културата, непосредно влијаејќи им на сознајните процеси“ (Ivić 2001, 237), ја противставуваме идејата за јазикот како инкарнација на мислата, односно за функцијата на јазикот како средство за пренос на информации.

Се izdelува извесно тројство, кое го има видот: јазик – предмет на мислата (мисловен процес/логика/мисла) – стварност (култура/општество/окружување/дејствителност). Логиката и филозофијата¹⁴ во својот фокус го ставаат односот мисла – стварност, а јазикот го третираат како помошно средство, начин за поврзување на тие два елемента на горната тријада. Од друга страна, пак, лингвистиката, оперирајќи со јазичните правила, се занимава со знаковната страна (именување, семантика, денотација), но и со соодносот што го воспоставува мислата со јазикот *per se*, но, уште поважно, јазикот со стварноста. Последното се остварува преку *исочувањеио* (референцијата).

Референцијата повторно ќе биде во нашиот фокус и ќе проследиме неколку нејзини дефинирања, но тука тргаме од она што ќе го прифатиме како конечно и применливо за нас и нашата тема на интерес, според Падучева (Падучева 2010, 7), „однос на јазичните изрази со стварноста – механизми што дозволуваат да се поврзуваат зборовните искази и нивните компоненти со нејазични објекти, ситуации, настани, факти, положби на нештата во реалниот свет“, односно таа „граматикализира информација за тоа кои елементи од посоченото и/или именуваното множество (кои денотати на посочениот и/или именуваниот поим) се посочуваат во фразата“ (Тополињска 1974, 62). Наспрема референцијата ја имаме и денотацијата, каде што, според Лајонс [в. и сп. со Метјус (Matthews 2005, 312)], именката *човек*, како лексичка единица, денотира класа поединци што се нарекуваат *човек*. Денотацијата, всушност, претставува поим, додека референцијата претполага конкретен, т.е. *одреден* претставник на тој поим (со свој идентитет). Тоа значи дека *денотацијата* е поблиску поврзана со предметот на мислата, додека *референцијата* претпоставува извесна стварносна корелација. Во таа мисла се противставуваат (или, можеби, се комплентираат) класичната и каузалната теорија на референцијата, кои

¹⁴ Кај Платон, на пример, се издвојува свет на идеите и нестварен свет, реплика (копија) на тој свет – стварноста/нашето окружување.

го имаат предвид значењето на исказот *vis-à-vis* прагматичкиот фактор (Падучева 2010, 79–80)¹⁵.

Кога зборуваме за *референцијата*, од една страна, и за *еџоцентрицијата*, од друга, нужно се наметнува и прашањето за начинот на кој нешто се претставува како определено од страна на испраќачот на пораката и каскадниот начин на пребарување и поврзување кај примачот на пораката. „Определени описи (именски групи со определен член)“, како што ги нарекува Круз (Cruz 2004, 326–327), претставуваат оние што се прикажани од страна на адресантот со доволно количество информации за да бидат препознаени како единствени од страна на адресатот во извесен домен/област. Според Круз (Cruz 2004, 327) адресатот го идентификува референтот во четири области, кои се субординирани поставени, односно тој пребарува во првата, потоа во втората... итн., т.е. со „опаѓачки редослед на пристапување [во смисла на количеството когнитивна активност што е потребна да се активираат, (ibid.)]:

- а) дискурс што претходел (она што се наоѓа во краткотрајната меморија);
- б) непосредна ситуација (достапна на сетилата во односниот/дадениот момент);
- в) поширока ситуација;
- г) меморија/општо знаење (онтолошките¹⁶ познавања на светот, заб. Б.К.)“.

Првата и третата точка (а и в) можеме да ги категоризираме како контекст/конситуација, т.е. да ги третираме како варијација на еден исти план преку кој се врши идентификацијата.

Но, што ќе се случи кога, и покрај пребарувањето низ овие четири области, кои ги наведува Круз, за адресатот и натаму референтот ќе остане непознат, иако адресантот употребил некои од конвенционалните средства за искажување на определеноста?

¹⁵ Овие поставки веќе ги имаме изложено или обработено. Овде ги реактуализираме во дадениот контекст.

¹⁶ Поимот *онтологија*, *grosso modo*, го сфаќаме не само стриктно филозофски, како дисциплина што се занимава со суштествувањето самото по себе, туку пошироко, како сите сознанија и спознајби што ги има човекот за својата егзистенција како таква. Во таа смисла, со „онтолошки познавања на светот“ реферираме на познавањата што го има некој човек за постоењето, имајќи го предвид парадигматичниот пример со рибата и мачката и толкувањето на реченицата: *Риџче сака маче*, како реченица со непрототипичен збороред, во кој објектот е на прво место, а субјектот во постглаголска позиција, со речениичен акцент на задебелениот збор (*риџче*), но немаме проблем со нејзиното разбирање, имајќи предвид дека мачките сакаат да јадат риби, а не обратно; нашите онтолошки познавања на светот ни помагаат да добиеме точна информации и во оние ситуации во кои имаме делумно или целосно аграматични или стилски маркирани реченици и/или искази.

I.5.2. Белешки за *анафората*

Всушност, пребарувањето низ менталниот апарат е сосема логично: се трга од формалниот аспект – *анафора* (упатување наназад), односно нешто што му претходи на исказот, во рамките на т.н. внатрешнојазична референција (референтот се пребарува во кажаното, а не во дејствителноста); потоа се насочува кон т.н. *ситуациска одреденост* – единствени референти што се појавуваат во нашето непосредно окружување; следна е *конституцијата* – односно, дискурсот окружување, па третиот елемент можеме да го сметаме за варијација на првиот, бидејќи *анафората* е еден вид *контекст*, со тоа што реферирањето кон *ситуацијата* (односно, кон *контекстот*) ја проширува границата на непосредното јазично/текстуално окружување и кон напред, односно ја зема предвид и *катафора* (упатување нанапред).

Анафората е мошне важна за *одреденоста* и на неа подетално ќе се осврнеме. Само воведно, важно е да се каже дека, применувајќи го принципот на Круз, неслучајно таа се наоѓа на првото место, бидејќи го донесува основниот пример за употребата на експонентите на определеноста [сп. во примерот (11) и (12) со членска морфема и – *mutatis mutandis* – во (13) и (14) со показна замена]:

(11) *Во продавницата влезе дејте. Дејте беше високо и русокосо.*

(12) *Тогаш влегоа во салата жена и девојче, можеби последни посетители на изложбава за овој ден. (...) Би можел повторно да ѝ стави, а на жената и девојчето да им објасни дека е сè најчестото само поради една случајност – црнелиците не биле добро прицврстени, ја тој поручка ѝ симнал, но утре пак ќе ѝ изложи, и на подобро место, дека го заслужуваат тоа. (БКПроз, 27 и 29)*

(13) *Во продавницата влезе дејте. Си купи чоколадо.*

Тоа дејте беше дејте на Петровци.

(14) *Колку со тоа да го одреди својот не веќе младешки порив по љубовта, чинам дека со оваа слика, со оваа мисла, со овој крик, изненадувачки, неочекувано и чудовидувачки прецизно Блаже Конески го одреди својот однос кон нејте, кон творењето, кон живоото, својот егзалтиран и очајнички усипрем кон високиот, недосегнат идеал. Тој идеал е возвишен и восхитувачки, но тој е висок и недосеглив, осудувајќи однапред на неустех и пораз, на малодушност и резигнација, на очај и болка, но тоа е едновременно и порив жив, неизгаснат, во*

*и*рајна возбуда, *и*што го *и*тера *и*оеи*и*о*и* да оги кон не*и*о, низ маки, низ *и*традања, низ *и*орази, со *и*творени очи и со нез*и*асна*и* сон. (ММПред, 6)

- (15) На ширина*и*а *и*од кука*и*а на *и*е*и*ка му *и*ос*и*авен е **рин*и*и*и*ил**, шарен и *и*ривлечен, со кончиња црни, бели, зелени, црвени. **Тој** не е донесен за Прочка*и*а, која си има *и*оинакви забави, донесен е за Бајрамо*и*. (БКПроз, 21)

Од претходните примери јасно може да се види дека и во ваков минимален контекст, *деи*и*е*и*о* е определено во однос на адресатот (односно, се работи за определена именска група, по погорната класификација, зашто определеноста е присутна и кај првото и кај второто лице) поради неговото претходно споменување, односно *анафорски*. За анафората можеме да кажеме дека „како вид внатрешнојазична референција може да биде независна од надворешнојазичниот свет (како што е, на пример, во релативните реченици), или пак поврзана со надворешнојазичната ситуација, зависна од неа“ (Минова-Гуркова 2000, 128). „Анафорската функција, во чии рамки се среќаваме со различни видови кореференција, се јавива како карактеристика на: 1. показните заменки (...); 2. членските морфеме (...); 3. личната заменка за трето лице *и*ој, *и*аа, *и*оа, *и*ие, за која е посоодветен терминот *анафорска заменка*; 4. личноповратната заменка; 5. присвојните заменски придавки, вклучувајќи ја и повратноприсвојната заменска придавка (...“ (ibid., 129).

Тениер ја објаснува анафорската врска како „дополнителна семантичка врска, која нема соодветна структурна релација. Ако ја земаме како пример реченицата *Алфред го сака својо*и* *и*а*и*ко* (на македонски може и *и*а*и*ко си, заб. наша), зборот *својо*и** семантички не е поврзан само со зборот *и*а*и*ко, од кого структурно зависи, туку, исто така, и со зборот *Алфред*, од кој е сосема структурно независен. (...) Така, во примерот од погоре, зборот *својо*и** ја искажува идејата за *Алфред*, на кого и реферира, бидејќи и *свој* = на *Алфред*. Анафорските зборови се празни во речникот, каде што се поместени одделно од какви и да е анафорска врска. Но, тие стануваат целосни зборови кога ќе се појават во реченица во анафорска релација со друг збор, бидејќи другиот збор им го дава своето значење“ (Tesnière 1976, 85–86; Tesnière 2015, 78–79). Па, така и со македонските анафорици, бидејќи, практично, анаформата се содржи во експлицитните граматички показатели, а не во самите зборови (лексеми) ниту пак, во граматичките показатели издвоени од контекстот/зборот на кој упатуваат.

Анафората може да биде и индиректна, односно да не се повторува истиот збор со средства за упатување наназад, туку сосема друга лексема, која има синонимно значење (најчесто контекстуален синоним¹⁷) или „во случаите кога истата ИГ¹⁸ не се јавува во претходниот текст, но членуваната ИГ произлегува од него како едне вид заклучок, резиме, последица и сл., на пример: *Имаше долџови, болна жена и ѿри деца: ситуацијата му беше навистина ѿешка*“ (Минова-Ѓуркова 2000, 129). Па, така, имаме:

(16) *Во ѿродавницата влезе високо и русокосо деѿе. Малиот беше многу ѿлав.*

(17) *Кога веќе ѿочнав за гробот на св. Климент, веднаш да ѿоминам на една друџа важна стѿрина во Охрид, на црквата Св. Богородица, во која денес лежи ѿелото неѿово. (...) Во ѿриѿрата од левата стѿрана на вратата ѿѿо води во храмот лежи гробот на св. Климент.* (Нуш, 64 и 65)

Или, пак, просто, само со личната замена за трето лице:

(18) *Во ѿродавницата влезе (високо и русокосо) деѿе. Тоа беше многу ѿлаво.*

Во примерите (13) и (14) е т. 1 во погорниот цитат кај Минова-Ѓуркова (показна замена), примерите (15) и (18) – т. 3 (лична замена за трето лице, машки и среден род), примерот (11) – т. 2 (членска морфема) или примерот (12), исто така т. 2, иако

¹⁷ Круз (Cruse 2004, 154–157), на пример, ја дели синонимијата на *аѿсолуѿна*, пропозициска (пропозиционална) и „речиси синонимија“ (near-synonymy). Се согласуваме со неговото тврдење дека „апсолутната синонимија е мошне ретка“ и таа претставува незначаен дел од природниот вокабулар (ibid., 155). Со оглед на тоа што, сепак, можеме да зборуваме за извесен број „апсолутни синоними“ (девојка : мома, на пример), ние се решивме за синтагмата „контекстуални синоними“, имајќи предвид дека кај индиректната анафора најчесто се работи за синонимија што ја произведува окружувањето, отколку онтолошките познавања на учесниците во говорниот чин или, пак, нивното ниво на познавање на речникот. Се разбира, ние тука можеме да зборуваме и за она што Круз го нарекува „пропозициска (пропозиционална) синонимија – случаи во кои замената на два збора нема да придонесе за нарушување на вистинитосното својство на исказот (сп. ibid.).

¹⁸ Акронимот ИГ често ќе го користиме наместо именската група „именска група“. Тој е чест и во македонската лингвистичка традиција (сп. Минова-Ѓуркова 2000), но е во лингвистиката воопшто, на пример во англофоната, каде што *noun phrase* вообичаено се скратува до NP.

оддалеченоста на антецедентот¹⁹ и референтот е поголема, односно референтот не се наоѓа непосредно по антецедентот. Но, дури и кога имаме индиректна анафора, како во (16) и во (17), сепак, ни требаат дополнителни *граматички средства*²⁰ за искажување на анафората (на пример, морфолошки врзаниот член²¹). Примерот (17), исто како и примерот (12), ни покажува дека релацијата на упатувачот и упатуваното, именувани на овој начин од наша страна тука и вака само од илустративни причини, може да се воспостави дури и кога тие се наоѓаат во различни пасуси, па и на различни страници, но во сите ситуации треба да биде задоволен условот тие да бидат дел од исти текст, имајќи ги предвид основните одлики на текстот, а особено на кохезијата и кохеренцијата во рамките на врзаниот текст.

Конечно, важна е и поделбата на Круз (Cruse 2006, 12) на *референчна* и *нереференчна анафора*. Имено, кај првата и антецедентот и анафорскиот експонент упатуваат на ист референт, како во примерите од погоре или како во примерите што ги наведува тој [антецедентот и анафората се прикажани со задебелени букви; пр. (19), (20)]:

(19) *Го видов **Петар** како ја напушта куќата.*

***Тој** сигурно заборавил да го намести алармот.*

(20) ***Дорџ Буш** ирвешки ујрово во Лондон. **Претседателот** ќе му се обрати на **Кабинетот** ујре.*

Следниот пример [кај нас (21)] е специфичен, поради тоа што на македонски може да се преведе на два начини:

(21) *Петар возеше **син автомобил**.*

*а. **Сигурен сум дека (тој) не беше русин.***

¹⁹ За дефинирањето на поимот *антецедент*, в. подолу.

²⁰ Во врска со терминот *граматикализација*, неговото значење и начинот на кој го интерпретираме и (ќе) го користиме тука, ќе отвориме расправа подоцна. Во прв план ќе дискутираме (и – in ultima linea – ќе ги прифатиме) гледиштата на Тополињска (1982, 705) и на Хопер и Труго (Hopper and Traugott 1993, 4).

²¹ Членот може да има различни пројави, на пример, да биде клитика – одделна атонична лексема – или морфема. Ние тука условно го користиме терминот „морфолошки член“ или „морфолошки врзан член“. Кон дефиницијата на членот во македонскиот јазик, ќе го образложиме и овој термин и пристапот кон него во соодветното поглавје.

б. *Сиџурен сум дека не му беше расијан (авџомобилој).*

И во двата случаи, според контекстот, јасно е дека третото лице (искажано експлицитно со личната замена или имплицитно преку глаголот во соодветната личноглаголска форма) реферира на *авџомобилој*, односно тој е антецедентот. Се разбира, со *џој* се остава поширок простор за интерпретација и за претпоставка дека антецедентот е кој било именски збор, односно ИГ од машки граматички машки род, но нашите знаења за тоа што може да му се припише на што (*расијан* на *авџомобил*, но не и на *човек*) ни покажуваат дека во примерот (21) единственото толкување за антецедент е *авџомобилој*, а не *Пејтар*.

Ако се работеше за варијанта на овој пример во видот на:

(22) *Пејтар* возеше **син** *авџомобил*.

а. *Сиџурен сум дека (џој) не беше осигурен.*

б. *Сиџурен сум дека не му беше осигурен (авџомобилој).*

толкувањето немаше да биде врзано за нашите познавања на светот (што може да биде расипано), т.е. за колокацијата (*болен човек* наспрема *расијан авџомобил*), бидејќи осигурен може да биде и човек и предмет (споменатото превозно средство), туку интерпретацијата ќе биде поврзана со контекстот и, уште повеќе, со тоа што во (22) фокусот е на автомобил, ИГ *син авџомобил* е ремата во исказот, па следниот исказ се врзува со таа ИГ (*– Шџо возеше Пејтар? – Син авџомобил. – Сиџурен сум дека џој не беше осигурен. = ‘сиџурен сум дека синиој авџомобил не беше осигурен’*).

Нереферентна анафора има во случаите како во примерот (23):

(23) – *За мене салајџа.*

– *И за мене истио.*

Или, како во примерот (24), каде што формата на личната замена *ӣи* во акузатив (*џи*) претставува референтна, а заменската придавка *ӣакви*²² е експонент на нереперентната анафора – со *џи* се реферира токму на тие кошули, а со *ӣакви* на кошули од исти тип, квалитет или дезен, но не на конкретниот референт претставен со антецедентот *кошули*:

(24) – *Ќе џи куйӣӣӣе кошулӣӣе?*

– *Да, с̄иакува̄ӣӣе ми џи.*

– *За вас?*

– *И за мене ӣакви.*

Антецедентот и анафорскиот експонент упатуваат на исти поим, ист денотат, но референтот е различен (*ќе* бидат послужени две салати, кои *ќе* го задоволат условот да бидат исти според поимот/името, но *ќе* има два референти; *ќе* се купат повеќе кошули, но тие *ќе* има повеќе референти со истото име/квалитети).

И двата погорни примери немаат површински експонент на определеноста. Поради заменското потекло на *ӣаков*, и покрај неговата примарна служба на придавка и можноста за добивање експонент на определеноста (таков – таквиот; таква – таквата), сепак, тој може да се оствари целосно како анафорски показател и без дополнителни средства, како во примерот (24). Тоа се должи и на лексичкото значење на *ӣаков*. Сличен случај имаме и во примерот (23) со придавката *ис̄ӣ* (сп. го значењето во фуснота 21).

Сепак, ако се пројават овие примери во обликот:

(25) – *За мене сала̄ӣа.*

– *И за мене од ис̄ӣо̄ӣо.*

²² Од Толковниот речник на македонскиот јазик (натаму: ТРМЈ, том VI, стр. 14): **таков**, таква, такво, *мн.* такви, *ӣриод*. 1. Заменска придавка со која се укажува на особини, својства на некој или на нешто во споредба со друг познат или посочен поим во моментот на зборувањето.

ТРМЈ (т. II, стр. 394): **ист**, истиот *ӣриод*. 1. Што не е некој друг; токму тој. 2. Што не е поинаков; еднаков, многу сличен со некој друг³.

(26) – *Ќе ѓи куџиџе кошулиџе?*

– *Да, сџакувајџе ми ѓи.*

– *За вас?*

– *И за мене од џакувиџе.*

поради употребата на предлогот *од* и сугерирањето партизивност²³ (дел од некоја поголема целина, која е позната на некаков начин за нас), ќе мора да се појави формалниот показател на определеноста, тука во вид на членска морфема²⁴.

Поимот *антицедени* претставува „термин што некои граматичари го имаат преземено од традиционалната граматика, а означува јазична единица според која се толкува некоја друга единица во реченицата (анафорска референција), типично – единицата што следува“ (Kristal 1999, 35). Овој термин е особено важен, бидејќи се работи за вистинскиот референт, она кон што упатува показателот на определеноста во примерите што се предмет на интерес. Тука ќе го прошириме дефинирањето на антецедентот на сè што му претходи на определениот елемент и кон што упатува, не врзувајќи го само за внатрешнојазичната референција (збор на кој упатува другиот збор), туку под *антицедени* во некои контексти ќе се подразбира и елементот што претходел во просторно-временскиот континуум, а поради кој нештото ни е, ни станало или ни станува познато. Накратко, *антицедени* ќе излезе од внатрешнојазичната референција, односно „заробеноста“ само во текстот, и ќе го прошири својот опфат кон надворешнојазичната референција. Во рамките на внатрешнојазичната референција, особено ќе се задржиме на овој аспект кај релативните реченици, бидејќи антецедентот ја најавува, а анафората нужно се појавува во овој тип реченици, поради нивната природа – постоење исти елемент во двете дел-реченици за да може да се оформи сложена реченица од ваков зависен тип.

²³ За некои аспекти на партизивноста и нејзиното искажување во македонскиот јазик, сп. Петроска 2001; Петроска 2008; Карапејовски 2014б.

²⁴ Одделно за употребата на показателите на партизивноста, во јазичите од аналитички тип преку синтаксички конструкции во вид на предлошки ИГ со показател на категоријата определеност, во глава III, каде што ќе се анализираат одделно некои пројави и варијанти на искажување на оваа категорија, односно употреба на експонентите за искажување и на други значења – различности од синтаксички и од семантички тип.

1.5.3. *Што ако соговорничокот не може да го о̄редели о̄ределеното?*

Според Младенова (Mladenova 2007, 9), начинот на искажување на определеноста е во рамките на именската (номиналната) структура, а нејзината содржина е прагматичка, семантичка, лексичко-морфолошка и синтаксичка. Всушност, факт е дека граматичката категорија *о̄ределенос̄ӣ* има полнеж на повеќе јазични/лингвистички нивоа. Во следното поглавје поопсежно ќе се занимаваме со системскиот приод во дефинирањето на определеноста. Но, во овој контекст е важно да се спомене дека може да се имаат предвид и разни поделби и разнообразие кога е во прашање ова категорија, пред сè поради нејзиниот широк опфат. Младенова дава нафрлоци од моделот на Шмелов (Mladenova 2007, 48), кој се занимава со опозициите: тривијално наспрема нетривијално индивидуализирање (првично може да се најде кај Селезнев); константен наспрема променлив (варијабилен) денотативен простор; конкретна наспрема генерализирана референција. Споредбата со оригиналниот текст на Шмелов (Шмелев 1992, 266–278) покажува дека последната поделба најмногу одговара на онаа на Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 119–137), каде што конкретната (кај Шмелов) е специфична референција, а генерализираната во еден свој дел ја опфаќа генеричната, односно, пред сè, се однесува на неа, а во друга на она што тој го нарекува „општоегзистенцијални ИГ“. Тука можеме да ја спомене, како блиска на генеричната, и нереферентната употреба. Тие се мошне блиски и во нивната интерпретација „има извесни разлики во третманот: некои автори сметаат дека се работи за генерична референција, а други – за отсуство на референција, за нереферентни ИГ, што е поприфатливо...“ (Минова-Ѓуркова 2000, 132). Всушност, на извесен начин Шмелов нереферентните ИГ индиректно ги третира како генерично определени, бидејќи наведува дека она од што тргнува, основниот критериум, односно условот што треба да го исполни некоја ИГ за да ја класификува во некоја од зададените категории е тоа дали таа упатува кон „конкретен, индивидуален објект или кон отворено, во принцип, неограничено множество објекти“ (Шмелев 1992, 277).

За да направи дистинкција меѓу референтната и атрибутивната употреба на именските групи, Шмелов го наведува примерот: *Најојасниот ѓрабливец живее во Африка*, за кој тој вели дека е подложен на две интерпретации – *најојасниот ѓрабливец* е генерична ИГ, ако со неа се мисли на леопардот, и тогаш таа, вели тој, е референтно употребено. Наспрема ова, ако говорителот не ја врзува содржината на ИГ со својствата

на конкретна класа, кои не се искажани во описот, употребената ИГ е атрибутивна (ibid.). Практично, затоа Шмељов зборува и за „општородова ИГ“ (генерична) наспрема атрибутивна употреба, кога „говорителот не располага со какви било релевантни информации за индивидуализација на референтот, освен оние што ги соопштува во исказот (Шмелев 1992, 276). Па, така, ако речеме: *Најпознајтиот џезер живее во Америка*, можеме да мислиме на некој конкретен и ИГ да биде референтна и определена, но можеме определеноста да ја врземе само за карактеристиката што му е дадена на ‘X’ (икс) во исказот, па модификаторот, кој е во атрибутивна функција, да го ситуира овој пример во групата „атрибутивни“, според Шмељов.

Ваквите различни погледи и обиди за дефинирање на *определеноста*, односно за класификација на видовите определеност со референцијалните карактеристики на ИГ, се групираат околу степенот на индивидуализација на споменатиот елемент, односно степенот на познатост и издвоеност за учесниците во говорната ситуација, која нужно ги подразбира испраќачот и примачот на пораката, граматикализирани преку категоријата *лице*, со површински експоненти во лични заменки за прво и за второ лице, односно наставките за лица кај глаголите во личноглаголска форма.

Сето она што го наведовме претходно нè враќа на дилемата што се наметнува, имајќи ги предвид когнитивните можности за пребарување на референтот што адресантот го претставил како определен во свеста на адресатот (овде ќе го наречеме, условно, „Принципот на Круз“). Имено, главното прашање што нè враќа кон *субјективността*, *еџоценицијите* и *модалността* е – кога, и покрај сите овие „пребарувања“, референтот ќе остане непознат за второто лице?! Натому ние ќе се обидеме да решиме уште една дилема врзана со ова прашање: дали во тој случај имаме неуспешна комуникација или, пак, се работи за дополнителна информација што ја дава испраќачот на пораката – *јас* го знам, очекувам и *ти* да го знаеш; *јас* го знам и сакам да покажам дека е *познај(о)*; *јас* го знам и тоа е *фокусот* и *доволно* за информацијата што сакам да ја пренесам; *јас* го знам и мене ми е познато и определено, па од стилски причини го претставувам како такво; *јас* го знам и, понатаму, поради потребата од динамизирање на текстот/дискурсот, го внесувам како познато, определено, итн. Всушност, оваа двојба е еден од одговорите на прашањето: зошто *определеноста*?! Нејзините силни (и примарни!) референцијални карактеристики, нејзината врска со стварност и суптилноста со кои јазичното заемодејство, како врв на комуникациската

активност што го користи кодот *јазик*, ја отвораат темата за нејзината форма, употребата, но, првично, нејзиното *дефинирање*.

Резиме кон првата глава (*Зошто о̀п̀ределенос̀ѝа?*): *О̀п̀ределенос̀ѝа* ѝреѝс̀ѝавува г̀рамаѝичка каѝегорија ѝесно врзана со референцијалниите карактеристики на јазикот, иа ѝоради ѝоа нејзиниите експонентниите се директниите врски на јазичниот со надворешниот свет, на јазикот со културата, на одделни елементи од ѝекс̀ѝот едни со други, на субјективно во јазикот, на антропоцентрично, на егоцентрично.

Клучни термини кон првата глава (*Зошто о̀п̀ределенос̀ѝа?*): *ка̀егорија*, *форма*, *функција*, *егцентрици*, *модалнос̀ѝ*, *о̀п̀ределенос̀ѝ – с̀иварнос̀ѝ*, *адресант – адресант (прво и второ лице)*, *ѝреѝо лице*, *анафора*, „*Принципот на Круз*“ (когнитивно ѝребарување)

II. *Што е што?!*

(Кон дефинирањето на некои основни поими во *ојштолингвистички* и во *македонистички* контекст)

II.1. За *категоријалноста* на *граматичките* *категории*.

Што означува поимот *граматичка категорија*

Замислувајќи го овој дел како глосар на термини (кој треба да не упати во тоа *што е што* или, барем, што е што според теориската рамка што сме ја избрале и како ги сфаќаме тие поими ние), нужно сме упатени на дела и автори, кои се често експлоатирани во лингвистичката литература, вклучително и од наша страна. Нужноста од дефинирањето произлегува и од ставот на Сосир дека „ние не можеме да изградиме теорија, а притоа сосема да ја запоставиме дефиницијата, иако изгледа дека досега лингвистичката публика сосема добро го прифаќа таквиот лежерен пристап“ (Sosir 2004, 187). Се разбира, „рециклирањето“ на дефинициите е нужната замка и предизвикот што ни се појавува, но доследноста, пак, на нивната употреба, јасно го обликува лингвистичкиот профил и теориската „припадност“ (или наклоност) на еден автор, ако тој тргнува (и преку повторување) од истите дефиниции на концептите за кои се залага.

Кон поимот *граматичка категорија* веќе кратко се осврнавме во првата глава, давајќи ги на увид погледите на Тениер. Важна е да ја нагласиме неговата суштинска дистинкција – *категорија* спрема *функција*, зашто, во својата основа, и преку оваа антиномија, можеме да ја дефинираме секоја од нив одделно. Имено, преку динамичноста на функцијата, можеме да дојдеме до статичноста на категоријата. Иста категорија може да има различни функции во реченицата/исказот.

Претходно (Карапејовски 2018а, 55–56)²⁵ веќе зборувавме за категориите како за основни, најопшти поими што се логички определби на стварноста. Тргувајќи од

²⁵ Дел од гледиштата за кои се зборува и кои се цитирани таму, ги предаваме, *mutatis mutandis*, и тука. Освен нужните измени и приспособувања, ги прошируваме приведените ставовите и со други извори и автори, со цел поопфатно прикажување и сфаќање на поимот на *категоријата*. Се разбира,

ставовите на Аристотел за категориите како вистински, објективни определби на стварноста, може да кажеме дека она што постои е резултат на перципирањето (материјално и/или духовно). По Кантовото сфаќање, категориите не се врзуваат со објективната стварност, туку тие се основни облици според кои разумот го обликува искуството. Всушност, категориите, како поими преземени од логиката и од филозофијата, претставуваат некакви најопшти генерализации за стварноста, ментални определби преку кои материјалната стварност може да заземе мисловна форма. Граматичките категории се соодветниот израз преку кој можеме да ги бараме назад значењата на единиците. Тие претставуваат морфолошки израз на логичките категории и се откриваат преку сопоставување на заедничките својства што се обединувачки за повеќе лингвистички единици или за дел од нив. При изнаоѓањето на овие својства ги имаме предвид и категоријалните својства, но и одделните категоријални значења. Да заклучиме: граматичките категории се граматички израз на општите и одделните својства на јазичните единици; тие се единство во кое се здружуваат повеќе видови зборови, кои имаат сродни својства. Граматичките показатели се материјалната реализација на категоријалните вредности.

Во однос на нивната поврзаност со логиката, треба да се има предвид дека доаѓа до извесни несовпаѓања на логичките со граматичките категории, што е и очекувано, бидејќи лингвистиката создава сопствен систем за толкување на јазикот наспрема логиката, која „ги проучува начините на поврзување на поимите и исказите кои имаат општо важење, независно од содржината. За таа цел логиката гради своја апаратура со која еднозначно може да се утврди кои искази се секогаш вистинити, т.е. логички закони и кои вистините искази нужно следуваат од оние кои веќе се утврдени или прифатени како вистинити – логички следства. Логиката таа цел ја постигнува со апстрахирање од конкретната содржина на поимите и исказите и со фокусирање врз начините на поврзување на поимите и начините на поврзување на вистинитоста на исказите. Во спротивно, ако логиката ја открива вистинитоста на конкретните искази, тогаш таа би ги опфатила подрачјата на сите други науки, што е принципиелно невозможно, а и би ја изгубила својата специфичност и со тоа правото да постои како посебна дисциплина“ (Панзова 2005, 153). Се разбира, во лингвистиката постоеле тенденции за теориски поставувања што ќе го доближат јазикознанието со логиката. Во таа смисла, целиот

постулатите и дефинирањата се идентични, а изборот на авторите, со цел да биде репрезентативен, во голема мера се повторува.

дистрибуционализам²⁶, кој сака да го стави фокусот само кон распределбата на единиците или, пак, трансформативно-генеративната граматика²⁷, прават извесни приближувања кон чисто формални и логички истражувања, но, кога би успеале во тоа, би се изедначиле со други дисциплини и, со тоа, правото и лингвистиката да биде одделна наука (според аналогија со тврдењата за логиката).

Па, така, Вандриес (Вандријес 1998, 114) вели дека, ако се обидеме да воведеме ред во граматичките факти, распределувајќи ги според логиката, ќе бидеме доведени до една произволна поделба: во различни логички категории ќе ги распоредиме фактите од исти граматички карактер – и тоа ќе биде повреда на јазикот; или, пак, ќе ги оставиме групирани во иста граматичка категорија фактите што логички немаат ништо заедничко, а тоа ќе биде повреда на мислењето. Ова не води до заклучокот дека граматичарите имаат оправдување во користењето своја номенклатура, во која е понекогаш жртвувана логиката, но таа си има своја граматичка вредност бидејќи граматичките концепти не соодветствуваат секогаш со стварносните и со логичките.

Лифанов забележува дека „во граматиката терминот ‘граматичка категорија’ е јадро, па затоа нејзината анализа има примарно место во изучувањето на граматичкиот строеж на јазикот“ (Лифанов 1999, 7), приведувајќи ја дефиницијата на Шведова (Шведова 1979, 59) дека „граматичката категорија претставува ‘класа/група граматички значења, кои во себе спојуваат различни формални единици, кои се наоѓаат во однос на единство на најопштото апстрактно значење, и се наоѓаат во однос

²⁶ Поимот дистрибуционализам има свое исходиште во учењето на Леонард Блумфилд (Leonard Bloomfield). Се работи за правец во американската лингвистика што ги разработува методолошките начела на Блумфилд и се служи со нов лингвистички метод, кој се заснова на опишување и попис на сите позиции во кои може да се најдат единиците на кој и да е јазичен систем, т.е. на одредување на дистрибуцијата на јазичните единици (сп. Simeon 1969, 253). Епохата на структурализмот во американската лингвистика почнува на Универзитетот Јеил (Yale University). Се работи, по својата суштина, за структуралистичка школа со дистрибуционалистички метод, основана од Леонард Блумфилд (Ivić 2001, 157); (за повеќе види во нашиот преглед во Карапејовски 2018a, 25–34).

²⁷ Теориска поставка на генеративната граматика, која неа ја третира како систем од правила што создаваат (генерираат) комбинации од зборови кои формираат граматички точни реченици, а потоа со нивни трансформации (на пример, прашања или промена на дијатезата од активна во пасивна) се добиваат и други граматички точни реченици. Оваа теорија својата основа ја има како извесно продолжување на дистрибуционалистичкиот пристап во лингвистиката, голем придонес во нејзиното формирање има Зелиг Харис, но нејзиното постулирање и промовирање му се припишува на Ноам Чомски. Според Метјус (Matthews 2005, 143; в. и сп. и Карапејовски 2018a, 25), генеративната граматика претставува збир од правила што покажуваат прецизно што може, а што не може да биде реченица во рамките на јазикот. Се работи за апстрактен апарат интерпретиран како генерирање, односно продуцирање, создавање збир од низи или секвенции од единици, обмислен и промовиран од Чомски во 1950-тите. Реченицата, формално, е генерирананализа, а јазикот може да се дефинира како збир од реченици.

на противопоставеност на исто така апстрактни, поспецифични значења” (Лифанов 1999, 7). Всушност, ние тука го имаме предвид и појаснувањето на Плуњан дека граматичката категорија претставува обедување на значења што заемно се исклучуваат – категоријата број ги обединува значењата на единственост и множественост, а една именка не може да биде истовремено и во еднина и во множина. Или, пак, еден глагол – не може да биде едновремено и во минато и во идно време. Граматичката омонимија, според Плуњан, само го поткрепува ова правило (сп. Плуњан 2003, 113).

Катџеџорија, според Кристал (Kristal 1999, 159) е „општ термин што се користи на различни нивоа на апстракција. На најопштото ниво, категоризацијата се однесува на цел процес на организирање на човековото искуство во општи поими со свои соодветни јазични називи; лингвистичкото проучување на овој процес (во семантиката) се поклопува со проучувањата на филозофите и на психолозите“. Граматичките категории претставуваат морфолошки израз на логичките категории и се откриваат преку сопоставување на заедничките својства што се обединувачки за повеќе лингвистички единици или за дел од нив, односно „на подрачјето на граматиката, категоризацијата се однесува на воспоставување групи квалификациски својства или единици што се користат во дескрипцијата на јазикот, кои имаат иста основна дистрибуција и кои се јавуваат како структурни единици во целиот јазик“ (Kristal, *ibid.*).

За Метјус (Matthews 2005, 48–49) *катџеџорија* претставува „која било класа или систем од граматички или лексички единици, кои се разликуваат на некое ниво во структурата на јазикот. ‘Именската група’, на пример, е синтаксичка категорија. ‘Падежот’ и ‘времето’ се инфлексиски или морфосинтаксички категории. Називите на боите или на роднинските односи може да се каже дека формираат ‘лексичка категорија’, итн.“ Во таа смисла е и неговото доуточнување на *џрамајичкајџа катџеџорија*: „Категорија од елементи (единици) со граматичко значење, како спротивност особено на лексичката категорија; исто така, и она што е воспоставено во конкретна граматика, како спротивност на поимските категории“.

Потрагата по јазични универзалии честопати е *spiritus movens* за многу проучувачи на јазиките и лингвисти. Универзалиите знаат да дадат извесен посебен поттик, зашто нивното откривање, класификување и објаснување, може да помогне во сфаќањето за начинот на кој функционира една култура или, пак, за

концептуализацијата на надворешнојазичната стварност со јазични средства²⁸. Данскиот англист Ото Јесперсен е еден од тие што трагаат по „филозофијата на граматиката“, како и по извесна универзална граматика. Во таа смисла, Јесперсен (Jespersen 1992, 46–47) го отвора прашањето за тоа дали категориите со кои се оперира во синтаксата, да речеме, се чисто логички или, пак, само лингвистички!? И, ако се работи за првото, како што вели тој, тогаш ќе можеме да им ги припишеме на сите јазици, како нешто универзално и заедничко, но ако се само лингвистички, тогаш тие или дел од нив им се присушти само на некои или му се својствени само на еден јазик наспрема другите. Тој го цитира и Мадвиг со тврдењето дека *граматичките категории* „немаат ништо заедничко со вистинските врски на нештата во самите нив“ (ibid., 48).

Тргувајќи од ставот на Поттебња дека основни граматички категории се *зборови* и *реченици* и дека „ако се измешаат овие основни концепти, граматиката се претвора во каталог (попис) на надворешните форми на говорот или во апстрактен опис на основните логички категории“ (Виноградов 2001, 13), Виноградов ја постулира граматиката, односно нејзиното прикажување (тој зборува за граматиката на рускиот јазик, но ние тоа го прошируваме и ѝ го припишуваме на граматиката воопшто), како нешто што треба „да ги изучува и да ги групира граматичките факти врз основа на граматичкото проучување на основните поими и категории на јазикот, кои го одредуваат односот на единиците и нивните функции во јазичниот систем“ (ibid., 16)

Конески пишува за значењето на одделните граматички категории или, пак, за она што ги обединува зборовните групи според извесни граматички категории. Иако не дава општ увид во поимот на категоријата, тој индиректно ги дефинира преку констатацијата дека зборовите се групираат во зборовни групи/класи, а и тие меѓусебно, врз основа на извесни категоријални признаци. Па, така, на пример, „во полнозначните зборови потесно меѓу себе се сврзуваат именката, придавката, бројот и заменката. Тие се опфаќаат под општиот термин *имиња*, а се проникнуваат со заедничките граматички категории на родот, бројот и членот. Битното е за оваа група што именката зема во неа централно место и што споменатите заеднички граматички белези произлегуваат главно од согласувањето на другите имиња со именката“ (Конески 1999, 214). Исто така, тој

²⁸ Погоре ја споменаваме Сапир-Ворфовата хипотеза. Во однос на засиленото влијание на овие истражувања и врските што ги прави јазикот со дејствителноста, во популарната култура тие се пројавија во расказот „Приказната на твојот живот“ (“Story of Your Life”) од Тед Чианг (Ted Chiang), во книгата *Приказниите на твојот живот* (*Stories of Your Life*), по кој беше снимен филмот *Доаѓање* (*Arrival*), в. Chiang 2010.

ја споменува нашата погорна првична поделба *форма – содржина – функција*, концентрирајќи се на *содржината* и *функцијата*: „Меѓу зборовите се забележуваат битни разлики според нивното значење и нивната служба во реченицата“ (ibid., 213), каде што *служба* е синоним на *функција*.

Да пристапиме кон заклучокот на основниот поим за дефинирање, отворајќи го патот и за следните белешки за тоа *што е што*, со уште едно гледиште на Сосир, онака како што почнавме и се обидовме да го оправдаме ова поглавје и, воопшто, изборот на некои од наведените автори и нивните дефиниции, дури и да биле претходно искористени. Имено, според Сосир (Sosir 2004, 182), „во современата наука совршено е сфатена вистинската суштина на јазичните правила, но таа мошне го запоставува дефинирањето на односот што постои меѓу категоријата и реалните дадености на говорот или покажува дека не е способна за тоа“. Се разбира, овој негов став е поттик за такви истражување и владејачка парадигма во втората половина на 20 век, а веројатно ќе продолжи да биде, додека не се исцрпат потребите од теориското поставување и дефинирање на таквите односи (категоријално-стварносни, ако реалната даденост ја сфатиме како стварност, или категоријално-говорни, сфаќајќи го говорот како реализација на категоријалноста *in situ*). И редица други автори се движат во овие рамки на дефинирање на поимот на *категоријата* (пред сè, во логичка и во јазична, граматичка, односно *лингвистичка* смисла). Ние тука претставивме дел од нив, кои се најрепрезентативни за нашата теориска рамка во однос на пристапот кон темата. Комбинацијата од англофона, француска, славистичка и македонистичка литература го заокружува множеството дистинктивни автори за нашиот предмет на опишување и анализа.

II.2. *Што ирепс̀тавува категоријата о̀пределенос̀и*

Се појавуваат два основни предизвика во настојувањето да се прикаже погледот кон категоријата *определеност*.

Првиот се заснова на начинот на кој пристапуваме кон дефиницијата на *определеноста* – потребата од издвојување заеднички регистар на експонентите, па изведување заклучок за нејзиниот опфат врз таа основа; или, пак, преку строга

апстрактизација на поимот, независно од начинот на кој се граматикализира или нерегуларно се искажува во јазичниот израз, да се дојде до заклучоци, што е препорачаниот начин за дефинирање уште од таткото на дефиницијата за дефиницијата, Аристотел. Тргувајќи од неговите гледишта, во литературата се издвоиле некои основни елементи што треба да ги има, односно што не треба да ги има дефиницијата (*definitio latior, definitio abundans, idem per idem, circulus sive orbis in definiendo...*; сп. Ueberweg 2001, 172–173). Според тој модел ќе се обидеме и ние да ги утврдиме основните концепти што можат да се обопштат и да ѝ се припишат на категоријата *о̄пределенос̄ӣ*.

Вториот предизвик е приклучувањето на *нео̄пределенос̄ӣа* кон оваа категорија или нејзино третирање како самостојна. Нашата тенденција ќе биде аргументирање за нејзиното приклучување кон *о̄пределенос̄ӣа* со негативен признак: /-определеност/ = /+неопределеност/.

II.2.1. Кон дефиницијата на *о̄пределенос̄ӣа*

Определеноста, односно „определените референцијални изрази“, според Лајонс (Lyons 1977, 179), во англискиот се пројавува во три вариетети, имајќи ја предвид граматичката гледна точка: определени именски групи, лични имиња и лични заменки. Она што ги *обединува*, т.е. она што е *заедничко* за нив, е дефиницијата на *о̄пределенос̄ӣа*.

Предизвикот за дефинирањето на определеноста честопати, особено во јазикознанието од поново време (од втората половина на 20 век, па наваму), се наметнувал во лингвистичките истражувањата. Се работи за сложен процес, за кој нема единствен став меѓу оние што се занимавале пошироко со науката за јазикот, но и оние што се специјализирале во оваа област. Еден друг Лајонс (Кристофер, наспрема Џон, цитиран погоре – Christopher Lyons) го реактуализира проблемот на дефинирањето на определеноста, посочувајќи два можни пристапи: едниот во својата основа ја има т.н. познатост и можност за идентификување (“familiarity and identifiability”), а другиот се темели на единственоста/уникатноста и инклузивноста (“uniqueness and inclusiveness”).

Кај него (сп. Lyons 1999, 1–12) се отвораат основните прашања за тоа зошто именските групи како оние во типот (1)²⁹:

(1) *Уи̃рово ку̃ив ав̃иомобил/и̃ани̃алони/си̃ан.*

се неопределени (немаат формален експонент на определеноста ниту во вид на членска морфема ниту во вид на показна замена), иако исказот нужно налага дека се работи за познат и единствен елемент во свеста на зборуваачот, односно која е разликата меѓу (1) и (2):

(2) *Уи̃рово го̃ ку̃ив ав̃иомобило̃и/и̃ани̃алони̃и̃е/си̃ано̃и̃.*

Се разбира дека примерите (1) и (2) како заеднички именител ја имаат логичката врска на познатост на референтот за говорното лице – штом тоа купило нешто, тогаш тоа е сега во негов посед и нужно е познато, единствено и *о̀пределено* за него. Па, тогаш, зошто е можно овој референт да се прикаже на два различни начини: и како *о̀пределен* и како *нео̀пределен*?! Врзано со поимот на егоцентриците од погоре, тука имаме спротивна постапка – имено, првото лице одлучува, имајќи ги предвид своите знаења или претпоставките за знаењата на соговорникот, да прикаже нешто како определено или неопределено, претпоставувајќи го нивото на можност за идентификување кај соговорникот. Лајонс (Lyons 1999, 3) наведува дека овие примери се претставници на хипотезата за *и̃ознаи̃ос̃и̃а (familiarity)*– „*the* (експонентот на определеноста, кој и каков и да е, заб. Б. К.) укажува дека ентитетот денотиран од именската група е познат и за зборуваачот и за слушателот, додека *a* (експонентот на неопределеноста, независно дали има формален експонент или се искажува со отсуство на лексички или граматички показател, заб. Б. К.) се користи кога зборуваачот не сака да укаже на таква споделена познатост“. Тој понатаму ја надополнува и ја развива (хипо)тезата за познатоста со поимот на *мо̃жнос̃и̃а за и̃дентификување (identifiability)*, односно преку познатоста ние го наведуваме слушачот да го

²⁹ Нумерацијата на примерите, заради подобра прегледност и нивно следење, ќе биде одделна за секоја глава, односно ќе почнува од (1) до соодветниот пример за секоја глава одделно.

идентификува референтот за кој се зборува (сп. Lyons 1999, 5–6). Ова надополнување на хипотезата за познатоста тој ја илустрира со примерот (3):

(3) *Ана се обидува да закачи слика на ѕидот. Петар влегува во просторијата. Ана му вели: „Подај ми го **чеканот!**“ Петар гледа наоколу и на ѕидот забележува чекан³⁰.*

Кога му се обраќа Ана, Петар не знае дека во просторијата има чекан, но разгледува наоколу, здогледува предмет што може да се означи како *чекан* и на тој начин успева да го *идентификува*, на што упатува и глаголот *подаде*, што значи дека постои референт во блиското окружување што ги има карактеристиките на денотатот *чекан*. Во македонскиот тоа може да се прикаже и со варијететот наставка за покажување и блискост и оддалеченост (проксималност и дисталност):

(4) *Ана се обидува да закачи слика на ѕидот. Петар влегува во просторијата. Ана му вели: „Подај ми го **чеканов/чеканон!**“ Петар гледа наоколу и на ѕидот забележува чекан.*

Со примерот (4) се упатува поточно и на просторните координати на референтот, односно тој се определува и *деиктички*.

Под поимот *деиксис* подразбираме начин на кој посочувањето на некои елементи во реченицата е определено во врска со конкретен зборувач и адресат, и определено време и место на исказот (Matthews 2005, 89). Како сублимат на пишувањата на Бенвенист, Јакобсон, Бругман... на темата *деиктици*, Дикро и Тодоров (1994, 130) ги определуваат како изрази чиј референт може да биде определен само по однос на соговорниците (кај Јакобсон и *shifters*, сп. „менувач“, односно она што има референцијални карактеристики и се „менува“ според околностите во кои се употребува, попрецизно – го менува референтот во стварноста, она на што упатува или она што го посочува). *Deixis* е грчки термин што значи „покажување“, „посочување“.

³⁰ Примерот е, *mutatis mutandis*, идентичен со оној кај Лајонс (Lyons 1999, 6). Направени се некои стилски приспособувања.

Во антиката се применувал на заменките, вклучувајќи ги и показните (=деиктички) како ова или она (Matthews 2005, 90)³¹.

Во однос на единственоста и инклузивноста за кои зборува, Лајонс ги наведува примерите:

(5) *Бев во болница. Лекарот беше многу љубезен.*

Во примерот (5) е јасно дека во болниците има лекари, па по принципот на „природна инференција“, ние заклучуваме дека се работи за лекарот од односната болница во која бил зборуваачот (Lyons 1999, 7). Тука се споменува и принципот на инклузивноста, во смисла на тоталност, односно преку експонентот на определеноста се упатува на целата група што може да се идентификува со поимот, имајќи предвид дека пропозициската содржина ги опфаќа сите референти (сп. Lyons 1999, 11):

(6) *Првиот тројца јавувачи ќе ја добијат награда.*

Уште подобро одликата /+тоталност/, која се искажува со членот, може да се види во примерот (7), односно – соодветно – во примерот (8):

(7) *Фирми во Македонија осигуруваат добивка од 5,3 милијарди евра.*

(8) *Фирмите во Македонија осигуруваат добивка од 5,3 милијарди евра. (Fb³²)*

каде што, во (7) можеме да претпоставиме парафраза што вклучува ограничување (‘некои фирми...’), додека, пак, во (8) е изразена тоталноста, па со членот се укажува на сите фирми во Македонија. Примерот (7) може да функционира изолирано, како наслов, или во поширок контекст [сп. (9) и, *mutatis mutandis*, (10)]:

³¹ За повеќе и поврзано со заменките *ѝоа*, *ова* и *она*, сп. Карапејовски 2016, како и воопшто за употребата на некои деиктици во текстот – Дучевска 2009.

³² Ознаката Fb кај примерите ќе ја користиме за коментари или статуси од социјалната мрежа Фејсбук.

(9) *Извештајот покажува дека (само неколку, неколку, некои, Ø) фирми во Македонија осигурале добивка од 5,3 милијарди евра.*

(10) *Фирми во Македонија осигуруваат добивка и до 5,3 милијарди евра, а не граѓани.*

првиот пример – (9), со значење *некои*, а вториот – (10) доближено до генеричното значење. Тоа значи дека членот не само што изделува елемент од множество туку и, спротивно, ги означува сите елементи од множеството. За да упатува на такво значење, нужно ИГ мора да биде во множина (*фирмата vs. фирмите*).

Тука се отвора прашањето за блискоста на инклузивноста, која се дефинира преку тоталноста, со т.н. генерична референција: ако инклузивноста подразбира *сите*, во смисла на – сите што ќе се јават, а се прв, втор или трет, или сите лекари во една болница (*Кој од хирурзите е на смена вечерва* – ‘сите хирурзи во болницата’, не сите хирурзи воопшто), тогаш опфатот сите елементи на подмножеството ‘лекари што работат во болницата’ може да се прошири на сите лекари воопшто, па и, *ex definitione*, да се вклопи во тоа што го нарекуваме генеричност, зашто примерите од типот на (11):

(11) *Лекарите се љубезни луѓе.*

може да има парафраза како ‘секој лекар во болницата е љубезен човек’ (тоталност), но и: ‘ако е лекар, тогаш е љубезен човек’, имајќи го предвид секој елемент на множеството одделно, или како тоталност: ‘сите лекари се љубезни луѓе’, ‘сè што може да се нарече со името лекар е љубезно’. Тука е важен контекстот. Ако е контекстот изолиран, претполагаме генеричност. Ако контекстот упатува на ограничен простор или време, тогаш е тоталност во дадениот простор или во даденото време, како во (12):

(12) *Вчера бев во болница. Лекарите беа многу љубезни.*

Во примерот (12) јасно е дека опфатот /+тоталност/ е ограничен на сите лекари во болницата, а не генерично – на сите лекари на светот, на сите лекари што постојат.

Во примерот (13) појасно се доближуваме до целосен, општ опфат на елементите на множеството во проекција (зашто, родот не е ограничено множество, кое може да се претстави во аритметичка или каква и да е друга низа без да се остави отворена десната страна, односно со можност за ширење до $+\infty$):

(13) *Една ис̄то̄ ѝолку бујна ѝеза, ш̄то̄ му беше особено дра̄га на романѝизмоѝ, дека вис̄инскоѝо ѝознание̄ го носи не логичноѝо разлагање на **научникоѝ**, ами инѝуицијата на **ѝоеѝоѝ** која ѝроникнува до најдлабокиѝе основи на свеѝоѝ.*
(БКПосл, 346)

каде што *научникоѝ* и *ѝоеѝоѝ* реферираат на целиот род, односно може да се парафразира како ‘ако е научник/поет, тогаш логично разлага’, а и соодветно – ‘ако е поет, тогаш има интуиција што проникнува до најдлабоките основи на светот’. Суштината е во тоа дека со членската морфема во истакнатите именски зборови од примерот (13) не се издвојува елемент, туку се упатува – во исто време – и на кој било, т.е. на секој, и на сите елементи од именуваниот род.

Уште повидливо во (14), со оглед на онтолошките познавања на светот, кои нè наведуваат дека има голема веројатност, од нашето знаење и имајќи ги предвид нашите очекувања и предрасуди за припадниците на одредена професија, пропозицијата на исказот да биде точна за секој елемент од множеството, односно за целиот род (*genus*), особено и затоа што знаеме дека тоа лежи во основата на Хипократовата заклетва:

(14) *Лекариѝе се хумани луѓе.*

Во обемниот труд на Крамски за членот и определеноста (Krámský 1972), тој дава детален увид во историскиот развој на дефинирањето на оваа категорија и нејзините дефинирања. Ние ќе се обидеме да направиме извесен сублимат на тие погледи, имајќи ја предвид релевантноста на третирањето на оваа категорија од најстари денови, па сè до денес. Крамски (Krámský 1972, 18–29) во прегледот првично се осврнува на самиот термин член (*article*) и неговото потекло: латинското *articulus* доаѓа од грчкото *arthron* (ἄρθρον), познат како граматички термин уште од 4 в. пр. н.е., кај стоиците еден од петте, а кај Дионисиј Тракиски еден од осумте делови на говорот.

Неговата најпроста дефиниција е дека членот служи „да го означи предметот како познат“ (ibid., 19).

Следното укажување на Крамски (ibid., 20) кон едно дефинирање на членот во франкофонската литература (Raoul de la Grasserie³³) преку неговата функција за индивидуализирање на односниот/дадениот предмет наоѓа своја паралела во дефиницијата што се појавува и кај Конески (Конески 1999, 228): „Во својата вистинска служба членот ја означува определеноста на даден предмет, неговото обособување од родовиот поим под кој потпаѓа. Така, на пример, додека со формата *орво* се побудува родов поим, со формата *орвојџо* се укажува на еден определен предмет од тој вид.“

Се разбира, погорното не е најсреќното и најцелосно дефинирање на определеноста и на членот, па затоа во својот преглед Крамски опфаќа и други автори, а ние се задржуваме на Курц, со оглед на неговиот придонес во проучувањето на оваа тема во словенските јазици, особено во историски контекст (Kurz 1938; Kurz 1946; Курц 1963)³⁴. Тој е приврзаник на дефинирањето на членот како средство за означување на нешто што е познато. Се разбира, тука имаме три можни вариетети: индивидуализација, анафора и генерична употреба на членот. Третиот случај е важен, зашто навидум се коси со поимот на индивидуализацијата, но, сепак, Курц тоа го толкува како земање на индивидуализиран елемент како претставник на родот (генусот), но повеќе како индивидуализација на извесен тип единки наспрема друг тип единки³⁵ (Krámský 1972, 21).

Кога ја имаме предвид најраспространетата теорија за членот според Крамски (Krámský 1972, 23), онаа за неговата детерминативност (определеност), маркираноста со нулти експонент на определеноста подразбира неопределен опфат (indefinite extent), додека, пак, определениот член го намалува опфатот и поставува извесни граници *vis-à-vis* целиот род. Во таа смисла, контрастот што може да се воспостави не ги противставува определениот и неопределениот член, туку определениот со сите други елементи на множеството. Оттука веројатно произлегуваат и некои дилеми за категоријалната припадност на неопределениот член, кои ние ги разрешуваме во

³³ Кај Крамски се укажува на делото: R. de la Grasserie, “De l’article”, *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris IX* (1896), 286, 388–391.

³⁴ Крамски ја има предвид, пред сè, првата единица (Kurz 1938); во нашиот фокус беше третата (Курц 1963).

³⁵ Сп. кај Крамски (Krámský 1972, 21) и: “R. de la Grasserie (“De l’article”, p. 385) writes that *d’homme* with a generic article is indeterminate so far as individuals of a genus are concerned but determinate in relation to other genera.”

правец на тоа дека се работи за три елементи на иста оска, иако позитивно маркираниот, навистина, може да биде опозит и на нулата и на негативната маркираност (на овие аспекти се навраќаме уште неколкупати подолу во текстот, особено во поглавјето и потпоглавјето што ја третираат неопределеноста и нејзиното место во системот).

Клучната теза кај Крамски е таа дека е тешко да се најде сеопфатна дефиниција за некои лингвистички поими што може да се употреби врз сите или врз поголем број јазици во светот, но за определеноста може да се каже дека нејзината суштина се состои во една инхерентна особеност на нашата мисла – опозицијата единица (индивидуа) наспрема род (генус) (сп. Krámský 1972, 30). За него определеноста е поширок поим, кој може да се искаже со различни средства, но показните заменки се надворешен елемент на определената ИГ, а членот е определеност плус нешто друго, односно „ѝ влијае на именката однатре“ (Krámský 1972, 33). Тој го има предвид и ставот на Матезиус, на кој нè упатува (ibid.), а ние ја имавме предвид и оригиналната статија (Mathesius 1926, 39–41), каде што тој вели дека за вистински член може да се смета она што при употребата влијае и на значењето на именката, независно дали индивидуализирачки или обопштувачки (индивидуализирачки член vs. генеричен член)³⁶.

Крамски (Krámský 1972, 44) заклучува дека суштината на категоријата определеност vs. неопределеност може да се сумира во три точки:

„1. Категоријата определеност vs. неопределеност се засновува на опозицијата единичност (индивидуалност) и родовост (генеричност), која е инхерентна за нашата мисла.

2. Како второ основно својство на категоријата определеност vs. неопределеност може да се смета фактот дека определеноста е повеќе од обично одредување (како што е кај детерминаторите) и дека не се искажува само со формални експоненти.

3. Третото основно својство во врска со суштината на категоријата определеност vs. неопределеност е нејзиниот близок однос со функционалната реченична перспектива.“

³⁶ Сп. Крамски (Krámský 1972, 33): “Cf. Vilém Mathesius, *Naše řeč* 1926: ‘A genuine article may be spoken of only when its use results from the maning of the noun itself, may the determination be singular (individualizing article) or general (generic article)’”, односно Матезиус (Mathesius 1926, 41): “O skutečném členu se může mluvití teprve tehdy, když jeho užívání nutně vyplývá už z významu samotného substantiva, ať jde o určennost singulární (člen individualisující) či obecnou (člen generický).”

Конески пишува дека „само определени се сопствените именки – сè дури го задржуваат своето значење на индивидуализирање на предметите. Таа нивна определеност не се нуждае од некаков посебен надворешен белег, ами е дадена во самото име како такво...“ (Конески 1999, 225). Потоа и дека „...кон сопствените именки се придружуваат оние што покажуваат блиско сродство, а завршуваат на вокал. На пример, само со формата *й̄ай̄ко* или *мајка* ние го означуваме нашиот татко и нашата мајка“. Конечно, тој го дава заклучокот од погоре врзан за тоа дека „во својата вистинска служба членот ја означува определеноста на даден предмет, неговото обособување од родовиот поим под кој потпаѓа“ (ibid., 226). Претходно напоменаваме и дека еквивалент на *функција* кај Конески е терминот *служба*, па тој, практично, го дефинира членот на тој начин: „...службата да го определуваат предметот како познат е онаа особеност што ги сврзува сите три наши члена, а тоа што го дели е нивната служба да го определуваат предметот и пространствено, по неговото место. Членот -ов, итн. служи за укажување на предмети блиски до говорителот: човеков (овој овде), а членот -он итн. за укажување на пооддалечени предмети, но сепак во опсегот на нашите чула: човекон (оној таму)“ (ibid., 229). Ова е мошне блиску со забелешките на Карлиќ во врска со начините на дефинирање на определеноста преку тоа што се искажува со неа или, уште повеќе, со кои средства, односно како се искажува, а не преку апстрактивизација и обопштување до ниво на поимско сфаќање.

Според Карлиќ (Karlić 2011, 321), апстрактноста на определеноста придонесува за мноштво дефиниции на оваа граматичка категорија, најчесто од дистрибуциски тип [се набројуваат средства за нивно искажување, но не и сублимирана и сеопфатна дефиниција на категоријата, в. М. Зинка (Znika 2004, 49) кај Карлиќ (Karlić 2011)]. Сепак, можеби најстарото дефинирање или занимавањето со оваа тема датира од граматиката на Аполон Дискол – и неговото дефинирање на определеноста се поврзува со основното сфаќање денес, односно се доведува во релација со познатоста на референтот. Тука се поставуваат прашањата што ги отвораат и други автори, чии погледи директно или индиректно ги претставуваме, за врзувањето на определеноста преку сфаќањето на поимите „познатост“, „препознатливост“, „специфичност“, „референцијалност“, „единственост“, „инклузивност“, „кардиналност“ и „генеричност“ (сп. Karlić 2011, 321), па затоа и ние одделно се задржуваме на повеќето од овие поими и преку нивното различување се обидуваме да дојдеме до суштината на определеноста, односно до нејзината повеќеслојност.

Од прегледот на Карлиќ го издвојуваме, во поинакво толкување, и она што се занимава со определеноста според прагматичките и информациските карактеристики, односно познатоста на поимот за локуторот и колокуторот, што е старо, а што е ново, што е тема, а што е рема (ставот за информација што е стара, наспрема нова – на Станковиќ; познатоста на предметот и според контекстот или конситуацијата – Прањковиќ – ние би рекле дека тоа е врзано со *сӣӣуациска̄ӣа о̀п̀реде́леносӣ*, која не подразбира *ӣе́ма/рема* во класичната смисла, туку е условена од окружувањето; и сл.). Ова е во најтесна врска со забележувањата и на Крамски за улогата на оваа категорија во функционалната реченична перспектива (сп. Krámský 1972, 42–44), но и на Теунисен (Теунисен 1984, 45–49): темата, логично, ќе ја има ознаката /+определено/ [пример (15)], како што наведува таа, или, пак, ќе биде дел од комплексна рема (16):

(15) *Убавӣа жена ӣе́е. vs.*

(16) *На ливадӣӣе беше широко и убаво. Покрај нив ӣе́чеше река̄ӣа.*

[Сп. и Карапејовски (Карапејовски 2013, 303)].

Иако, би рекле дека сосема нормално примерот (16) може да функционира и во варијантата (17).

(17) *На ливадӣӣе беше широко и убаво. Покрај нив ӣе́чеше река.*

Во примерот (17) имаме предвид *река* како рема, односно исказ кој може да продолжи со адверсативна реченица, па да се каже:

(18) *На ливадӣӣе беше широко и убаво. Покрај нив ӣе́чеше река, а не ӣо̀ӣок, како кај крај о̀ру̀гӣӣе селски ливади.*

Бидејќи, по дефиниција, познатото во општењето го носи обележјето *ӣе́ма*, можеме по принцип на просто расудување да претпоставиме дека она што е познато секогаш е определено, било тоа да се искаже со примарниот формален показател на определеноста (во македонскиот јазик – членот) или со некои од секундарните средства во јазиците без формален граматикализиран показател (збороредот,

интонацијата итн.); што значи дека *īemaiīa* речиси секогаш треба да биде определена и со маркер (член во македонскиот јазик).

Всушност, две концепции за *oīpделеносīa* имаат примарно место во нејзиното определување. Како што наведуваат Агелјар-Гевара и др. (Aguilar-Guevara et al. 2019, iii) се концентрирани меѓу погледите на Фреге (Frege 1892), Расел (Russell 1905) и Стросон (Strawson 1950) – кои тврдат дека „определеноста првенствено вклучува состојба – утврдена или претпоставена – во која опишаната содржина има единствен ентитет (во дадениот контекст)“. Наспрема нивниот став се појавува оној на Пол Кристоферсен (Christophersen 1939), „образложен од Хајм (Heim 1982) и Камп (Camp 1981)“, во чија основа се наоѓа тврдењето дека определеноста „зависи од постоењето референт, заеднички познат и за зборуваачот и за слушателот“ (ibid.). Современите истражувања ја дисецираат определеноста и натаму и покажуваат и извесни нејзини други специфики (сп. Aguilar-Guevara et al. 2019, iii–iv)³⁷.

Веројатноста дека, сепак, оваа граматичка категорија опфаќа повеќе од само едно значење може да се проследи и во други нејзини дефинирања. На пример, издвојувањето на поимот *изделување* во Општата граматика (Бојковска и др. 2008, 165), но и доуточнување што значи изделувањето преку повеќето елементи што ги обединува *oīpделеносīa*: „Со една општа именка можеме не само да именуваме едно множество од истородни предмети, суштества појави и сл., туку и да изделиме, а со тоа и поблиску да определиме, препознаеме некој предмет од повеќе такви истородни предмети, или, пак, еден подвид, подгрупа од некоја група предмети.“ Подолу се доуточнува, па се употребуваат и поимите *oīpделен*, *изделен*, *īознайī*: „Ако претставува општата именка определен, изделен, познат предмет...“

Тука го наведуваме и ставот на Хоџа (Hoxha 1998, 51), кој, пишувајќи за членот во албанскиот и во англискиот, определеноста ја третира како јазична универзалија („речиси сите јазици ја имаат категоријата определеност или неопределеност“) и ја дефинира како „денотирање на опфатот на предметите на кој реферираат именките“.

³⁷ “Most of the contemporary approaches to definiteness opt for either uniqueness (e.g. Hawkins 1978; Kadmon 1990; Hawkins 1991; Abbott 1999) or familiarity (e.g. Green 1996; Chafe 1996), although there are other studies that point out that neither approach by itself provides a satisfactory explanation for all the empirical data concerning the use of definite descriptions in English (e.g. Birner & Ward 1994). These findings direct to a third standpoint that defends that the semantic basis of definiteness lies in a different characteristic, such as salience (Lewis 1979) or identifiability (Birner & Ward 1994). Another stance combines the two first “classical” approaches and claims that both uniqueness and familiarity are needed to explain the empirical behavior of the English definite article (Farkas 2002; Roberts 2003)” (Aguilar-Guevara et al. 2019, iii–iv).

Османи класично ја дефинира определеноста како „категирија со која се изделува еден елемент од едно множество истородни предмети или суштества“ (Османи 2019, 68).

Идејата на Шредер (Schroeder 2006) за тоа што претставува *о̀пределенос̃и* се огледува во неговото толкување на оваа граматичка категорија низ призмата на *идентификувањеи*, односно способноста за идентификување како прагматичка категорија. Имено, според него (ibid., 546), способноста за идентификување не е нешто што ѝ припаѓа на објективната вистина, туку спаѓа во сферата на прагматичките категории врзани за „менталниот“ или „имагинарниот“ објект, „кој произлегува од когнитивниот процес на дискурсот што е во тек“. Во таа смисла, „кога некоја именска група ја маркира како определена, говорителот очекува слушателот да може да го класификува референтот на именската група како ‘способен за идентификување’ и да го лоцира, соодветно, во својот постојан регистар или во регистарот на актуелниот дискурс. ‘Способноста за идентификување’ (identifiability) и заедничка категорија, споделена од говорителот и слушателот“. Тој потоа ја допрецизира оваа способност за идентификација преку можностите на деиксисот, на анафората и на (недеиктичкиот) ситуациски контекст, односно на нешто што е ниту анафора ниту деиксис.

Честерман тргнува од најтешката задача што ја истакна Карлик за дефинирање на *о̀пределенос̃и*, имајќи го предвид нејзиниот поимски и значенски опфат, односно нејзината семантика, а не само морфолошките/афиксните и дистрибутивните карактеристики (морфосинтаксата). Во таа смисла, сеопфатноста на нејзиното дефинирање зависи од нивото на апстрактноста што го поседува и нивото на *ѓрамаиикализацијаи*. Пристапот на Честерман, како што наведува и самиот (Chesterman 1991, 1), е поперијански, а во таа смисла ние го доведуваме во корелација со нашите ставови произлезени од Хјелмслев. Имено, потпирајќи се на Попер (Popper 1972 кај Chesterman 1991, 1), Честерман тргнува од проблем, од кој произлегуваат хипотези, кои водат до тест и до нови хипотези; значи, ниту корпус ниту одредена теориска позиција, туку проблемот или збир од проблеми е во фокусот на Честерман. Неговите нови хипотези од наша гледна точка претпоставуваат проблем, кој потоа води кон наши хипотези, тест и нови хипотези. Односно, секое истражување завршува како нов почетокот за некое друго, *circulus vitiosus* на научната љубопитност. Во фокусот тој, покрај прашањето за тоа што е определеноста, во смисла на семантиката, т.е. што значи ако речеме дека е нешто определено/неопределено, но и како се реализира, односно како нешто препознаваме како определено/неопределено, го става и важниот психолингвистички фактор – „како слушачот/читачот сфаќа или заклучува (по пат на

инференција³⁸, заб. Б.К.) дека е нешто определено или неопределено? Со други зборови, она што треба да се истражи е како определеноста се енкодира и како се декодира“ (Chesterman 1991, 1).

Вјежбицка нè запозна со т.н. „семантички примитиви“ (сп. Wierzbicka 1996). Таа посочува дека е јазикот „средство за пренесување значење“, иако забележува дека Блумфид и Чомски „биле особено влијателни во ‘лингвистиката без значење’“ (Wierzbicka 1996, 3). Имајќи го предвид тврдењето на Блумфилд дека различни звуци имаат различни значења, а проучувањето на јазикот подразбира воспоставување сооднос меѓу извесни звуци и извесни значења, Вјежбицка го оправдува споменувањето значење и потрагата по лингвистика ослободена од значењето во настојувањата на Блумфилд јазикознанието да прерасне во вистинска наука, веројатно сметајќи го значењето за плод и на извесна произволност. Тука таа ги воведува семантичките примитиви, дефинирајќи ги како „елементи што можат да бидат искористени за дефинирање на значењето на зборовите (или кое било друго значење), а кои самите не можат да се дефинираат; тие треба да се прифатат како ‘indefinibilia’, т.е. како семантички примитиви, со кои сите комплексни значења можат кохерентно да се претстават“ (Wierzbicka 1996, 10). Под оваа ознака, всушност, таа го сместува познатото множество за пошироката адресантно-адресатска композиција, елементарниот збир значења, кои се, донекаде, арбитрарни, но, сепак, можат да се постават како аксиоми, со неможност за нивно инхерентно или меѓусебно дефинирање. Честерман тврди дека определеноста не е таков семантички примитив, туку „термин-чадор, кој опфаќа голем број опозиции што се поосновни. Оваа компоненцијална анализа на определеноста покажува дека *о̄пределенос̄та* и *нео̄пределенос̄та* не се директни спротивности, туку квалитативно поинакви концепти. Определеноста не е бинарна, туку композитна; исто така е и скаларна“ (Chesterman 1991, 1). Практично, неговото тврдење е дека не можеме да зборуваме за полови на иста категорија, туку за две различни категории. И покрај тоа што делумно го прифаќаме неговиот став за можноста од различни концепциски

³⁸ Дел од дедуктивниот систем, во кој од општото или од нешто што можеме да го забележиме, извлекуваме поединечен заклучок. На пример, гледаме куфер и заклучуваме: „Петар дошол!“ Иако ние, практично, не сме го виделе Петар. Се работи за принцип на посредно заклучување, односно „секој заклучок до кој се дошло од збир претпоставки, од нешто што го рекол некој итн. Ова ги вклучува и логичките следства: сп. импликација. Ги вклучува и нештата кои, иако не следуваат логично, се подразбираат (се имплицирани) во вообичаената смисла, т.е. во специфичен контекст, сп., на пр. конверзациска импликација“ (Matthews 2005, 178).

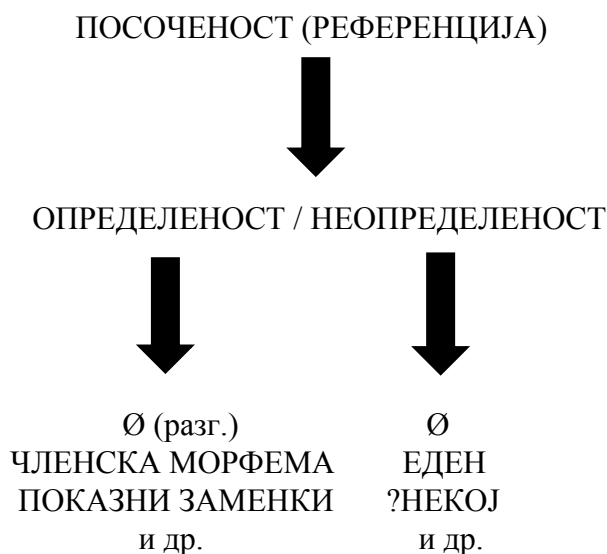
приоди кон овие две категории, сепак, како што покажуваме, примарно имаме предвид *ѝлус* и *минус* на иста категоријалност (со заеднички назив *о̀пределенос̃* во нашиот текст). Дополнителните концептуализации се секундарно пројавени, иако фреквенцијата можеби им е и поголема од првичното значење што е развиено. Идејата за скаларноста оди во прилог на ова, бидејќи тоа значи дека присутноста на категоријата може да се градира (нешто не мора да е само *о̀пределено* или само *нео̀пределено*, туку може да е и посилено или послабо определено, одејќи по скаларните вредности на икс-оската; в. и сл. 1 и 2).

Определеноста, како што наведува Метјус (Matthews 2005, 89) се дефинира како „посочување или карактеристично укажување на реферирањето на индивидуа или збир индивидуи што можат да се идентификуваат. Па, така, Мари или жената е определена именска група, која реферира на одредена личност или збир личности што можат да бидат идентификувани во контекст од страна на оној кому му се зборува“. И определениот член се дефинира низ оваа призма, имајќи ја предвид дистинкцијата во однос на демонстративните заменки – дека реферирањето не го прави и преку деиксис, односно дека се специјализира за контексти на генерична референција и ситуациона определеност (пред сè, според гледиштето на Крамски, в. погоре и во Křámský 1972, но сп. и Matthews 2005, 89; Карапејовски 2017; Тополињска 2006).

Категоријата *ѝсоченос̃* наоѓа свој израз во категоријата определеност, односно, може да се каже дека определеноста е поткатегорија на посоченоста. Всушност, „морфолошко јадро на категоријата посоченост претставува таканаречената категорија определеност со морфематски површински експоненти во облик на членските морфеми“ (Тополињска 1974, 62).

Ако ги поставиме во однос на субординација, референцијата (посоченоста) наоѓа свој израз во категоријата определеност (односно неопределеност), која, пак, се реализира преку членските морфеми и показните заменки (определеноста), одн. преку нултата морфема (\emptyset), еден, ?некој, итн., кај неопределеноста.

Определеноста, според Тополињска (Topolinjska 2009, 177), е „прагматичка категорија, која овозможува идентификација на учесниците на раскажаните настани и на настаните самите по себе. Како таква, таа има маркери и на реченично рамниште и на рамниште на именската група“.

Слика 1. *Определеност̄а/неопределеност̄а –
– од семантика кон морфосинтакса и екзистенцијата*

Тргувајќи од тоа дека секоја категорија може да се смести во две отсечки и еден пункт, имено позитивна и негативна маркираност, која може да варира по оската во однос на својата вредност, и извесна референтна и/или нулта точка, каде што можеме да претпоставиме дека признакот е нерелевантен, наспрема показателите на категоријата определеност во македонскиот јазик ја поставуваме неопределеноста.

Нашата претпоставка е дека наспрема формалниот показател за определеноста нужно се појавуваат соодветници и односна точка/отсечка со предзнак „минус“ на спротивната страна на оската. Па, така, *еден* и *некој*, во дадени контексти, се соодветниците на членот во односот определеност : неопределеност. Имајќи ги предвид другите јазици и пристапувајќи контрастивно/споредбено, ќе ги издвоиме примерите каде што македонскиот јазик следи некоја универзална поставеност или развива свои особености.

II.2.2. Што со неопределеност̄а?

За неопределеност̄а Кристал (Kristal 1999, 227) вели дека е термин со кој се означува ентитет што (најчесто) не може специфично да се идентификува. Сепак, тој нагласува две клучни работи: поимите „неопределен“ и „неспецифичен“ не се

еквивалентни во значењето, разликувањето на определеноста и неопределеноста не е очигледна и често зависи од „многу јазични и надворешнојазични контекстуални варијабли што дејствуваат“.

Практично, неопределени се сите оние предмети, лица и појави за кои не може да се одреди во свеста на соговорникот еден единствен референт во стварноста. Адресатот не е во можност, имајќи го предвид контекстот/конситуацијата, она што е достапно за неговите сетила или, пак, онтолошките познавања да определи за кој ентитет во стварноста станува збор. Во фокусот, во овој случај, е поимското пред предметното, именувањето пред посочувањето. Неопределеноста, во својата суштина, граматикализира информација за името на определена класа, односно множество. Таа не врши улога на врска со стварноста, туку во рамките на јазикот врши изделување на предмет, појава, суштество врз основа на неговите поимски вредности, според кои станале дел од некое множество³⁹.

Македонската јазична стварност во низа случаи неопределеноста ја искажува и со просто отсуство на маркер, односно со нулти експонент. Во други случаи користи средства што развиваат особености на неопределен член. Конечно, во некои случаи нереферентноста на именските синтагми или онтолошките знаења придонесуваат за отсуство на определеноста. *Grosso modo*, се работи за нереферирање на индивидуалност или збир од индивидуалности (Matthews 2005, 174).

Во одделно поглавје ќе ги разгледаме можностите за искажување на неопределеноста или, пак, отсуството на показател како знак за неопределеност. Во тоа поглавје ќе направиме и една можна синтаксичко-семантичка класификација на неопределеноста, т.е. на експонентите на неопределеноста. Тука само ќе наведеме некои парадигматични примери.

(19) *Тој е инженер.*

(20) *Избери со очи, а не со раце.*

³⁹ Се работи за ИГ за кои не може да се каже еднозначно каде припаѓаат, односно „претставуваат извесен проблем во поглед на референцијата“ (Минова-Гуркова 2000, 132). Се зборува за определена или неопределена специфична референција; неспецифична, апстрактна или специјализирана употреба на ИГ; алтернативни ИГ – неопределени, укажуваат на неидентификувани елементи од множества (ibid., 132–134).

Во примерите (19) и (20) со нулта морфема, односно без показател на определеноста во вид на лексема или морфема, а – соодветно – и без формален показател на неопределеноста, именските групи *инженер* и *очи* и *раце* имаат генерична референција, која можеме да ја сметаме за блиска до поимското значење, односно до денотацијата (поблиско до предметот на мислата; сп. Падучева 2010).

(21) *Дојде човек.*

(22) *Во библиотекарџа влезе студент.*

Примерите (21) и (22), пак, се блиски до претходните два, бидејќи означуваат неопределеност во смисла на тоа дека дошол, односно влегол припадник на некаков/некој род, но во преден план е именувањето – *нешто*, а не *нешто оружје*; сп. (23) и (24):

(23) *Дојде човек, а не куче.*

(24) *Во библиотекарџа влезе студент, а не професор.*

Границата е мошне лабава, но ние тука ја имаме предвид основната класификација според Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 132–134). Во соодветното поглавје ќе дискутираме со таа класификација во смисла на граничните случаи и на можните други погледи, кои се посочени и од страна на авторката на истото место (*ibid.*). Сепак, тука би рекле дека генеричната определеноста ја носи ознаката /+определеност/, ако ја препоставиме идентификацијата на родот преку секој член на родот [во примерот (19) во обликот: *инженер* = *инженер*₁ + *инженер*₂ + *инженер*₃... + *инженер*_n, но и *инженер* = *инженер*₁, истовремено: *инженер* = *инженер*₂; *инженер* = *инженер*₃; *инженер* = *инженер*_n, во смисла на тоа дека родовата определеност е збирот на сите елементи, но името на збирот може да подразбере идентификацијата што се врши преку заедничкото име на множеството и за секој одделен елемент.

(25) *Тој е студент.*

(26) *Таа ми е сестра.*

Примерите (25) и (26), односно истакнатите ИГ во овие примери, можеме да ги гледаме чисто синтаксички, т.е. не од аспект на референцијалните карактеристики на ИГ, туку во однос на нивната функција во реченицата, односно како именски дел на глаголско-именскиот прирок (предикатив). Повеќе примери и варијации ќе обработиме во поглавјето посветено на *нео̀пределенос̃иа*. Се разбира, нивната синтаксичка функција условува извесна семантика, блиска со претходните примери, но за потребите на оваа класификација, за момент тоа го ставаме во втор план.

(27) *Го обои во сино.*

(28) *Тој го најрави ѓоа со радос̃и.*

(29) *Се однесува како идио̃и.*

Примерите (27), (28) и (29) ни покажуваат дека во преден план кај прилошките определби за начин (или предлошкиот објект воведен со *како*, како блискозначен до прилошките определби за начин, пред сè поради значењето што го носи *како*), најчесто не можат да носат формален показател на определеноста. Се работи за онтологијата на начинот *per se* и, ако ИГ не е релативизирана (30), со што ќе се издвои елемент од множеството (на некаков начин што ни е веќе познат), тие секогаш ќе го имаат обележјето /-определеност/, иако и во овој случај, исказот може да функционира и во својот облик (31).

(30) *Тој го најрави ѓоа со радос̃иа ш̃ио му е својс̃ивена.*

(31) *Тој го најрави ѓоа со радос̃и ш̃ио му е својс̃ивена.*

Се разбира, примерот (30) е, *mutatis mutandis*, примерот (28), со тоа што модификацијата на ИГ во улога на прилошка определба за начин⁴⁰, која често, како (и) тука, се воведува со предлог, има синтаксички облик на релативна реченица (постмодификаторот во вид на релативна реченица може да ја добие парафразата, заедно со релативизираната ИГ како ‘својствената радост’ или: ‘нему својствената

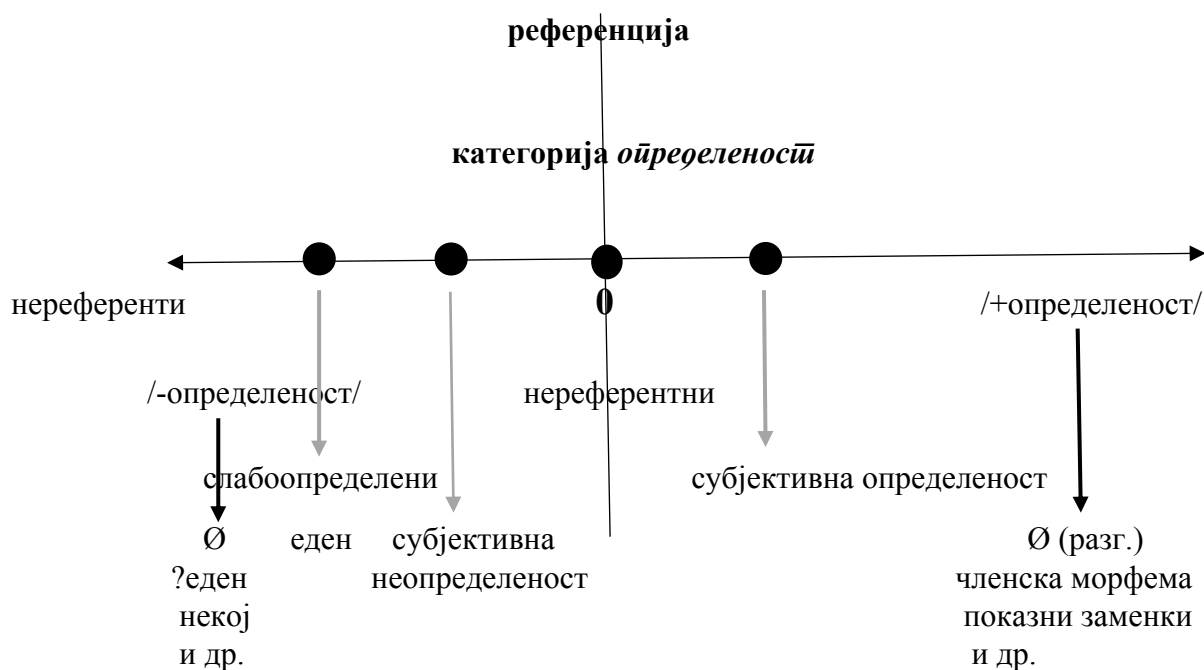
⁴⁰ Овде и понатаму ќе ја користиме и скратеницата ПОН (=прилошка определба за место), како и ПОМ (=прилошка определба за место), ПОВ (=прилошка определба за време), ПОК (=прилошка определба за количество).

радост', со вообичаен премодификатор во вид на придавка). Членуваната релативизирана ИГ тука функционира и како прецедент⁴¹ на релативната реченица, односно употребен е катафорски. Во тој случај имаме предвид индивидуализација, „единствениот факт што ни е познат во врска со еден предмет или со едно лице и сл.“ (Минова-Ѓуркова 2000, 141). Примерот (31) функционира со квалификативна рестриктивна релативна реченица, па отсуството на членот покажува дека се работи за постмодификација не поради индивидуализирање, издвојување според познатост за ПОН, туку издвојување според признак што му се припишува, т.е. со цел да се прикаже некоја особеност, односно квалификатив на релативизираната ИГ. На оваа и на некои други карактеристики на релативизацијата и определеноста ќе за задржиме во одделно потпоглавје.

Имајќи ги предвид овие основни постапки, се определуваме за неопределеноста како определеност со предзнакот минус, односно за иста категорија (*о̄пределеност̄*), која може да има вредност нула, во смисла на именските групи што се неререферентни, односно да има израз лево и десно на оската – /+определеност/ и /-определеност/.

Прикажано графички, односно во Декартов координатен систем, ова сфаќање може да се претстави, условно, како на *слика̄та 2*:

⁴¹ Во разликувањето на поимите *антипрецедент̄* и *прецедент̄* тргаме од извесни терминолошки фиксирања за кои се определуваме. Имено, *прецедент̄* го сфаќаме во поширокото значење на нешто што претходи, додека антипрецедент на претходник што има ист референт. Иако понекогаш се употребуваат синонимно, па и тука е можно да ги алтернираме, строгата разлика би била во тоа дека антипрецедентот е елемент со референтна катафора, додека прецедентот може и не мора да има референтен корелат. Во оваа смисла сп. *референцијна* и *неререференцијна* анафора.

Слика 2. *О̄пределенос̄ӣа и нео̄пределенос̄ӣа*
ӣрејс̄ӣавени како скаларни величини

Во поглавјето IV ќе се насочиме кон сите аспекти на неопределеноста што ги споменуваме претходно, во смисла на корпус и анализа на одделните семантички (референцијални) и синтаксички (формални) пројави, како и на лексичките и евентуалните морфолошки експоненти (граматикализација).

III.3. *Што разбираме под поимот референција*

Референцијата повеќепати била предмет на нашиот интерес, а тука е директно врзана со категоријата *о̄пределенос̄ӣ*, бидејќи во извесен хиерархиски однос, можеме да ја поставиме под неа, односно *референцијата* е хиперонимот, кој ја обединува определеноста и неопределеноста – поим што ги опфаќа спецификите за кои некои автори велат дека ја прават определеноста/неопределеноста неединствена категорија, односно две одделни категории (сп. слика 1).

Веќе го наведуваме гледиштето на Падучева за референцијата како за „однос на јазичните изрази со стварноста“ (Падучева 2010, 7). Се работи за „упатување или посочување на предмети, лица, појави и дејства воопшто, или, пак, на изделени

предмети, лица, појави и дејства, со специјализирани јазични средства, а нејзината реализација може да се посматра и во рамките на егзофората и во рамките на ендофората“ (Дучевска 1996, 8). Или, како што вели Метјуз „врска меѓу дел од исказот и нешто единично или група единичности што ги идентификува“ (Matthews 2005, 312). Се работи за механизмот што дозволува и ни овозможува да ја направиме нужната поврзница на поимот за нешто (денотатот) и реализацијата на единичен, одделен претставник на апстрактивизацијата – поимноста.

Описот и, особено, пописот на дефинициите ќе ги опфати синтезите што веќе се направени во литературата, пред сè кај Дучевска (Дучевска 1996) и кај Карапејовски (Карапејовски 2018).

Кристал (Kristal 1998, 59) за денотацијата вели дека е „термин што се користи во семантиката, во состав на класификацијата на значењата; во опозиција е со конотацијата. ‘Денотативното значење’ подразбира однос меѓу јазичната единица (особено лексичката) и нејазичниот ентитет на кој се однесува, па е еквивалентно на *референцијалното значење*. На пример, денотацијата на куче е неговата речничка дефиниција ‘домашен четвороножец *canis familiaris*’ итн.; во конотација може да спаѓа ‘пријател’, ‘помагач’, ‘натпреварување’ итн.“

Всушност, ако речеме „куче“, според Круз (Cruse 2004, 318) може да кажеме дека реферираме на класата кучиња, но тоа е спротивно на неговото поимање, а и на нашето во однос на погорната комплементација – денотација : референција. Држејќи се до Лајонс, може да се рече дека „куче“ ја денотира класата кучиња и дека класата кучиња е конституент на денотацијата на „куче“. Ако го земеме предвид гледиштето на Круз, тогаш денотацијата е еквивалент на генеричната референција.

Како што забележува Гамут (Gamut 1991, 12), во средниот век се развиваат мошне издржани и бројни теории поврзани со формата и значењето. „Мошне позната е теоријата на супозицијата“, вели тој, и додава дека таа ја имала судбината на схоластиката воопшто – одбивање. Сепак, опозицијата *in supposition formalis vs. in suppositio materialis* „денеска е позната како дистинкција на употребата : значењето“. Примерот кај Гамут гласи:

1. Амстердам е главен град на Холандија – ‘Амстердам’ е употребен за да реферира на овој холандски град (*in supposition formalis*);
2. Амстердам има девет букви – реферира на зборот Амстердам, терминот е споменат (*in suppositio materialis*).

Така и со теоријата: таа мора да реферира и на стварноста, а не да биде метатеорија и да ја толкува теоријата (некоја друга теорија, на пример).

Една од основните лекции на лингвистиката е онаа за референцијалната функција на јазикот. Притоа, треба да ги имаме предвид мислењата на Јакобсон и на Билер. Имено, според Јакобсон референцијалната функција се однесува на јазичната порака, како еден од факторите на комуникацискиот чин, и која го покажува односот меѓу пораката и референтот, т.е. таа се пројавува во начинот на кој ја одразуваме надоворешнојазичната дејствителност со јазични средства (Дучевска 1996, 2). Во таа смисла, според Јакобсон (во својата „Лингвистика и поетика“ сп. Пандев 2006, 63–64) „вербалната структура на пораката зависи првенствено од доминантната функција. Иако има извесна насоченост кон предметот, извесна ориентација кон контекстот – накратко т.н. референцијална (денотативна, когнитивна) функција – главна задача на многу пораки, внимателен лингвист треба да го земе предвид и учеството на придружните функции во таквите пораки“.

Традиционалниот модел на јазикот, според Билер, се состои од три функции – емотивна, конативна и референцијална и ним им соодветствуваат три термини: првото лице – испраќачот на пораката, второто лице – примачот и третото лице – нешто или некој за кого се зборува (Пандев 2006, 65).

Метјуз (Matthews 2005, 312) ја илустрира погорната дефиниција со реченица во определена ситуација, т.е. со исказот: *Тој човек е мојој браќо*. Именската синтагма *тој човек* е реферирачкиот исказ, чиј референт е определен човек со идентитет што му е познат или адресантот може да го определи. Понатаму, Метјуз ја прави нужната дистинкција на референцијата од денотацијата, водејќи се од Лајонс: именката човек, како лексичка единица, денотира класа поединци што се нарекуваат „човек“.

Кристал (Kristal 1998, 316) ја ограничува/дефинира референцијата во рамките на текстот, односно на ендофората. За него тој термин често се употребува како ознака за односот на идентичностите што постојат меѓу граматичките единици: се вели дека некоја замена се однесува или упатува на некоја именка или именска синтагма.

Понатаму тој ја дава опозицијата анафора : катафора во однос на тоа дали се упатува наназад или нанапред, односно дали е референцијата насочена кон некој претходен дел од дискурсот или кон некој што следува.

Во однос на референтот, Кристал (ibid.) наведува дека во филозофската лингвистика и во семантиката тоа е назив за ентитет (предмет, состојба итн.) во

надворешниот свет на кој се однесува некој јазичен израз; на пример референт на *зборот* стол е *предметот* стол. Овој термин се наоѓа и во двочлената (збор – поим) и во тричлената анализа (збор – поим – предмет).

Тополињска (Тополињска 1974, 27) го прави разграничувањето именување : посочување во смисла на номинација/денотација : референција, кое е блиско до разбирањето на овие поими кај Лајонс. Воведувајќи го терминот посочување наспрема референција од македонистичка гледна точка дава придонес во оформувањето на една автентична терминологија, но, од друга страна, и поблиску го објаснува поимот. Именувањето : посочувањето кај Тополињска е експлицирано низ примери што реферираат генерично (именување, денотација) и „вистинската“ (семантички, лајонсовски) референција – уникално или специфично. Понатаму (1974, 62) таа ја дефинира граматичката категорија посоченост како категорија што „граматикализира информација за тоа кои елементи од посоченото и/или именуваното множество (кои денотати на посочениот и/или именуваниот поим) се посочуваат во фразата“. За неа, „маркираноста по посоченост, ex definitione базирана врз претпоставката за постоење на одредена индивидуа (индивидуи) што се посочува, ја оспособува фразата за примарната нејзина функција – назив на еден од учесниците на проицираната релација“.

Во смисла на соодносот семантичка ~ синтаксичка посоченост, Тополињска (1974, 67–68) го става акцентот на заменките (релативните, ако се работи за субординација, односно хипотакса, односно за заменките за трето лице, ако се работи за координативна врска, т.е. паратакса) и зборува за посочувачката функција што се исцрпува на синтаксички план – не ја засегнува длабинската структура на исказот. Имено, во врска со семантичката посоченост можеме да зборуваме за референција во рамките на егзофората, а за релативните замени велме дека „посочувачката способност... се користи на синтаксички, но не и на семантички план. Како реплики на релативизираните фрази тие ниту можат ниту смеат да внесуваат нови категоријални информации покрај информации по зависност“. Во таа смисла, тие се функционални и посочуваат само во рамките на текстот, односно во рамките на ендофората.

Минова-Гуркова (1996, 89) зборува за посочувањето (референцијата) „во смисла на начините на претставување на надворешнојазичната дејствителност – со јазикот, или поточно, на оние јазични средства со кои се дава информација за тоа дали станува збор за изделено лице, за изделен предмет, па и дејство, или пак за лице, предмет или дејство,

воопшто“. Понатаму, таа забележува дека има основа за поделба на посочувањето на надворешнојазична (егзофора) и внатрешнојазична (ендофора), а во рамките на овие две поделби: на специфична, генерична и уникална – кај егзофората и на анафора (упатување наназад) и катафора (упатување нанапред) – кај ендофората.

Конечно, стварноста и јазикот се преплетуваат, односно најдобро се гледа како го прикажуваме она што нè окружува преку референцијалната функција на јазикот, т.е. преку референцијата. Како што пишува Минова-Ѓуркова (2000, 38), „таа (референцијалната функција на јазикот, заб. Б.К.) се пројавува пред сè во начинот на кој го одразуваме со јазикот надворешнојазичниот свет“.

Според Падучева (2010, 8), референцијата, воопшто, е сооднос со индивидуалните објекти и ситуации, кои се секогаш нови.

Дучевска (1996, 2–4) прави еден опсежен преглед на дефинирањата на референцијата. Ќе издвоиме неколку од приведените таму: Симеон пишува дека тоа е укажување на односите меѓу зборовите и дека референцијата е значењето на некој збор или израз, т.е. менталната содржина на која мисли говорителот кога го употребува тој збор или израз како семантички симбол што се предизвикува во свеста на слушателот. Робинс зборува за врската на зборот и она на кое може да се каже дека се однесува тој збор и за комплексноста на таа врска. Лајонс ја дефинира референцијата како однос меѓу зборовите и ситуациите во надворешниот свет, а денотацијата ја врзува за конситуацијата. Во нашиов контекст важно е тврдењето на Лајонс за поврзаноста на референцијата и деиксисот. Имено, тој вели дека референцијата може да биде деиктичка или да не биде деиктичка, а деиксисот не мора редовно да значи референција. Најважното значење на деиксисот, според него, е тоа дека тој ја определува структурата и интерпретацијата на исказите во однос на времето и просторот на нивната појава; го определува идентитетот на говорителот и на слушателот, како и на предметите и настаните во актуелната ситуација на исказот. Деиксисот е граматикализиран, истакнува Лајонс, во многу јазици преку категориите лице и време. Палмер се повикува на Лајонс во разликата денотација : референција и првиот термин го врзува за класа луѓе или предмети што имаат име (на пр. маса), а вториот означува конкретни луѓе или предмети на кои се однесува односниот збор (на пр. масата, т.е. масата на која ручавме вчера). Понатаму, правејќи разлика меѓу термините референција и смисла, првиот го определува како однос меѓу лингвистичките елементи (зборови, реченици) и

нејазичниот свет на искуството, додека смислата ја врзува со сложениот систем односи што лежи меѓу лингвистичките елементи – се однесува на интралингвистичките односи.

Експликацијата на Круз (Cruse 2004, 317) во врска со референцијата како концепт го вклучува ставот на Серл, кој тврди дека таа не е инхерентно својство на исказот, туку говорен чин. Некои искази, се разбира, специјално се конструирани за оваа функција.

П.3.1. Референцијалниите карактеристики на ИГ

Држејќи се до поделбата на Минова-Ѓуркова (1996, 89; 2000, 120–144), а во тој контекст и на Дучевска (1996, 4–5), во рамките на референцијата разликуваме:

а) надворешнојазична референција – егзофора и, во нејзините рамки:

– единична или специфична: именски групи што се употребени со ваква референција, односно на овој начин, се однесуваат на еден или на повеќе елементи од именуваното множество. Таа може да биде определена или неопределена, зависно од тоа дали се работи за познат и идентификуван елемент, односно ако се изделени, индивидуализирани, но неидентификувани – се работи за неопределени ИГ; ако се индивидуализирани и идентификувани⁴² – определени ИГ. На површинско рамниште, разликата се забележува во употребата на показните заменки во улога на детерминатори или на членот со истата функција, сп. пр. (32) и (33):

(32) *Оваа работиџа, ќе бара нова работиџа, вели Мирче.* (ПАП, 57)

(33) *Вчера се договоривме: да ја завршиме работиџата и веќе нема да доаѓаме иџука.*

Кај неопределената специфична референција се работи за одделен/специфичен референт, кој не е идентификуван (познат, изделен):

(34) *Во библиотекарџата влезе стџудентџи.*

⁴² Ние, по конвенција, тука го употребуваме терминот *идентификувани*, иако за определеноста погоре посочивме дека може да се воведат, односно да се разгледува и на други начини (издвојување, познатост итн.).

Во примерот (34) имаме предвид конкретен елемент на множество, именуван, но за учесниците во говорниот чин тој не е изделен со/преку дополнителни карактеристики, освен тие што се познати за неговиот род, па така тие не можат поблиску да го идентификуваат. Всушност, тука во преден план е именувањето, а не изделувањето и идентификувањето (влезе *сѝуденӣ*, а не *ѝрофесор*, на пример).

– Родска или генерична референција: се работи за именски групи употребени во смисла на идентификување на именуваното множество – предмети со извесни карактеристики и со определена функција. Тука претполагаме именски употребени во врска со целото множество. Многу е блиска со денотацијата (име на нешто, во преден план е *номинацијата*), но кај генеричната референција претпоставуваме конкретно постоење на тоа множество во стварноста (кај денотацијата се фокусираме на името и на карактеристиките на нештото). Во примерот (35) се мисли на *леб* во поимска смисла, кој и да е, сè што може да се нарече со тоа име:

(35) *Јас, всушност̄, со лебо̄ӣ немав ѝроблеми, како и да го викаа и каков да го јадев низ сѝе мои деѝски маала.* (ППП, 79)

(36) *Лаво̄ӣ е цар на живоѝниѝе.*

– единствена или уникална референција: поим врзан за сопствените имиња. Се работи за именски групи составени од лични имиња, т.е. таа е „сврзана за сопствените имиња, се однесува на ИГ конституирани од сопствени имиња“, кои, по дефиниција, имаат своја определеност. Таа нивна инхерентна определеност е последица на нивната функција на имиња и затоа Минова-Ѓуркова ги карактеризира како ономазиолошки определени именски групи. Името веќе ги индивидуализира и тие целосно се определени од стварноста. Можеме да ги поделиме на: а) примарни, во кои спаѓаат личните, географските и временските имиња; б) секундарни – имиња на институции, организации и наслови [сп. пр. (37)–(41)]:

(37) *Охридскоѝо Езеро е најдолабокоѝо езеро во Евроѝа.*

(38) *Македониѝа се наоѓа на југоѝӣ на Балканскиоѝ Полуосѝров.*

(39) *Градскиот сџадион ќе се преименува во Арена „Тодор Проески“.*

(40) *Паѓаше ли ѓаѓаше бубакоѓ небесен, се изнаѓаѓа оѓ ѓаѓање, ѓа, ѓаѓајки – ноќѓа ѓреѓѓолноќна влезе во ноќ ѓоѓолноќна – се ѓоѓусѓ и ѓоѓусѓ, бело ѓо ѓосѓилаше ѓрадоѓ ѓлавен, ѓо ваѓѓираше снежно Дебармалиеѓо... (ЉТ, 7)*

(41) *Радован Павловски е мојоѓ омилен ѓоеѓ. (СегАгол, 97)*

б) внатрешнојазична референција

– Упатување наназад – анафора: На анафората и на катафората подетално се задржавме претходно. Овде само да наведеме по уште еден пример во рамките на предложената класификација:

(42) *Деѓеѓо влезе во ѓродавницаѓа. Тоа беше мноѓу изненадено оѓ иѓрачкиѓе ѓѓѓо сѓѓоеја на рафѓовиѓе.*

Во примерот (42) *ѓѓоа* упатува наназад, во случајов во текстот, упатува и го заменува *деѓеѓо*.)

– Упатување нанапред – катафора

(43) *Сакам да ѓо исѓакнам и ова: не си ѓравиѓе добро со ѓѓе ѓосѓајки.*

Во примерот (43) *ова* упатува нанапред, во случајов на цела реченица, односно на „не си правите добро со тие постапки“.

Минова-Ѓуркова (2000, 120) истакнува дека покрај предложената поделба, има можности и за инакво класификување на референцијата, односно дека некои автори укиналната (единствената) референција ја сметаат за еден вид специфична, а генеричната – како отсуство на референција.

Во еден поширок контекст, тоа би значело дека поимите генерична референција и денотација – се исклучуваат. Во еден систем тие два поима реферираат

на исти концепт, така што нивното постоење во иста теорија, практично, не може да опстојува функционално. Денотацијата е, *ex definitione*, упатување на родот. Референцијата, пак, треба да подразбира конкретен субјект/објект во стварноста. Збирот од тие субјекти/објекти, сите, целиот род, може да се опише само со отворено множество од едната страна. Самото тоа што членовите на тоа множество можат само теоретски, на ниво на апстракција, но не и практично, да се претстават, опишат (дескрибираат) го доведува под прашање мислењето за постоењето на референција во тие случаи. Па, така, едниот можен заклучок би бил дека генеричната референција, *mutatis mutandis*, својот еквивалент го наоѓа во поимот и во значењето, како и во практичната примена на денотацијата. Од друга страна, можеме да претпоставиме апстракција кај денотацијата и сите елементи на денотираниот поим, во сферата на замисленото – да бидат дел од множеството што ќе може да се подведе под именителот – генерична референција.

Можеме да издвоиме уште неколку групи кај кои се препознава некаков тип на определеност. На пример, имајќи го предвид просторно-временскиот континуум, можеме да зборуваме за *деикџичка о̀пределенос̄и*, т.е. фокусот да биде кон просторот, во рамките на *џроксемикаџа*⁴³ како дисциплина на лингвистиката, каде што доаѓа до израз т.н. проксималност и дисталност (блискост и оддалеченост на референтот):

(44) *Избриши ја џаблаџа* (со покажување кон неа).

(45) *Земџа книџава*.

(46) *Дај му џо моливон*.

Можеме да зборуваме и за определеност по припадност, односно за *ИГ* чија определеност зависи од односот посесор – посесум (некој/нешто што поседува и некој/нешто што е поседувано). Во третата глава ќе се задржиме на формалниот показател на таа определеност, членот, кај ИГ што се дел од ваква релација. Треба да се забележи дека определеноста се појавува и кај двата елементи, со тоа што некаде се

⁴³ Проксемиката претставува „термин создаден во 1950-тите години за проучувањето на улогата што ја игра во комуникацијата степенот на физичката оддалеченост помеѓу говорителите“ (Matthews 2005, 302), односно „во семиотиката, назив за проучувањето на варијациите во ставот на телото, интерперсоналната оддалеченост и телесните контакти во човековата комуникација. Овие варијации честопати се специфични за поединечни култури и можат да се анализираат според полот, возраста, степенот на интимност, социјалните улоги и други слични фактори (Kristal 1999, 298).

работи за формален показател (на пример, членска морфема: *куќа̄ӣа*, *рака̄ӣа*, *бре̄го̄ӣ...*), додека, пак, кај ономазиолошки определените именски групи тоа се подразбира, бидејќи тие се /+определени/, *per se* (*Раџин*, итн...):

(47) *Куќа̄ӣа на Раџин*.

(48) *Ме боли рака̄ӣа*.

(49) *Ме боли џлава(ӣа)*.

(50) *Куќа̄ӣа на бре̄го̄ӣ*.

Во рамките на *ситуациска̄ӣа о̄пределенос̄ӣ* зборуваме за:

– единствени објекти и појави: *Сонце̄ӣо*, *Месечина̄ӣа*;

– единствени лица и објекти во една средина: професорот, ректорот, деканот, циркусот [сп. пр. (51)]; нашата држава/државава, итн.

(51) *Ќе се најдеме кај циркусот̄ӣ*.

(52) *Тој ја најушӣӣи државата̄ӣа и избе̄а ушӣе на 10 ав̄гус̄ӣ*.

(53) *Верувам дека ко̄а ќе дојде време ќе одам во ра̄јот̄ӣ*. (Денар, 2 јули 2015)

Во примерот (51) се работи за единствен референт во окружувањето, т.е. еден циркус што постои на тој ареал, па затоа референтот е идентификуван, определен, единствен. Во примерот (52) референтот во стварноста на зборот *државата̄ӣа* ќе варира зависно од *ситуација̄ӣа*, односно од контекстот/конситуацијата (ако се работи за вест на телевизија што се емитува во Германија, *државата̄ӣа* ќе реферира на Германија, но ако се работи за радиостаница од Франција, *државата̄ӣа* ќе реферира на Франција, итн. Односно, во различна ситуација иста лексема, па дури и референцијален показател, може да упатува на различен референт.

(54) *Ко̄о и да ѝрашав секој ис̄т̄о̄ӣо ми ѓо кажа: Ш̄то знам да ѝравам во недела навечер да ме нема од домо̄ӣ и да одам ш̄то е можно ѝодалеку*. (ППП, 104)

Во таа смисла и во примерот (54), каде што *домот* упатува на единствениот студентски дом во окружувањето, но врзано и анафорски – тој е претходно споменат и познат за првото и за второто лице.

П.3.2. Маргиналии за *лицето*

Поимот на лицето го имаме предвид поради неколку причини. Главно, нè интересира неговото дефинирање во рамките на комуникацискиот чин. Потоа, го користиме како премин кон зборовната група *заменки* – поради личните заменки и нивната важност за егоцентриците, кои ги споменавме претходно. Конечно, во рамките на заменките, важно ни е да ги дефинираме показните заменки (нивната природа и развој), во рамките на нивната корелација со членските морфеми.

Во нашиот фокус е првото лице, дефинирано низ призмата на учениците во говорниот чин. Практично, категоријата лице е показател токму на улогите во комуникацијата – првото лице е зборуваачот, второто – она на кое му се зборува, а третото лице не е вистинско лице, зашто не е дел од разговорот, за него се зборува, па така тоа може да биде кој било на кој се упатува. Дури, во еден разговор може да има и повеќе од едно трето лице, за кое може да се зборува како трето₁, трето₂, трето₃... или, дури и како за *четврто лице* (сп. Jespersen 1992, 220–221).

Погоре го споменавме и традиционалниот модел на Билер, каде што лицата, практично, одговараат на една од неговите функции на јазикот – емотивната, конативната и референцијалната.

Во таа мисла, преминуваме кон темата за заменките.

П.4. *Заменки*

Зборовната група во која традиционално се сместуваат лексеми што се нарекуваат *заменки* има два поттипа важни за нашиот предмет на интерес. Имено, личните заменки се важни од аспект на нивната определеност *per se*, односно определеност во однос на ситуацијата и контекстот – како што напоменавме во

маргиналиите за лицето – додека, пак, показните се прародителот на членските морфеми, т.е. се одделни, мошне важни, показатели на категоријата *одреденост*.

„Заменките се зборови што означуваат или посочуваат предмети, суштества и појави. Со нив се означува некој или нешто не со неговото именување, туку со укажување на него“ (Бојковска и др. 2008, 177), односно, според Кристал (Kristal 1998, 406) *заменки* е назив за една затворена група зборови, кои можат да се употребат како замена за именска група/синтагма или за поединечна именка. Граматичкиот опис на дистрибуцијата на заменките во некој јазик е, според него, сложен: честопати се дава повикувајќи се на поопштите поими, како што се проформа и деиксис. Метјуз (Matthews 2005, 299) вели дека *ѝаа* е замена, која, сама по себе, не прави ништо повеќе од идентификување на референтот како едно лице или предмет, кое е, се класификува или се прима/сфаќа како да е од женски пол. Заменките како зборовна група, според поделбата на Виноградов, по која се води и Конески (1999, 330–342) спаѓаат во групата имиња, тие се менливи зборови и се полнозначни.

Според Конески (1999, 330) „оваа група ја чинат неколку зборови, но затоа тие се од големо значење во системот на јазикот. Нивната служба – наведува тој – е да укажуваат на лицата и на предметите, или директно да ги посочуваат. Затоа и се подлага на критика старото граматичко сфаќање – продолжува Конески – изразено и во самиот назив на оваа зборовна група, дека тие ги заменуваат именките, придавките и сл.“ Во оваа смисла, Конески наведувајќи го примерот *јас работам* заклучува дека е тешко да се најде кој збор е заменет тука, бидејќи не постои таков што може да се „врати“ на тоа место, а тоа е така затоа што со *јас* се посочува само говорителот, не се работи за никаква замена. Клучот тука е во посочувањето и, со тоа, со дефинирањето на заменките како зборови што посочуваат, ги ставаме во центарот на нашето интересирање за начините за изразување на дејствителноста, односно за јазичните средства за реализирање на референцијата.

Конески, натаму, наведува дека „основната карактеристика на заменките е што тие можат да укажуваат на секое лице и предмет: *јас* може да се однесува на секого што истапува како прво лице, со *овој* може да се **посочува** (задебеленото Б.К.) секое лице или предмет.“

Поделбата на заменките на *лични*, *лично-претметни* и *показни* го условува и нашиот поглед, во однос на карактеристиките на овие подгрупи, кон *личниите* и

показни, како особено податливи во однос на нивните инхерентни карактеристики споредено со определеноста.

II.4.1. *Колку се лични лични* заменки!?

Системот на личните заменки во македонскиот јазик, како и секој друг систем на личните заменки, претставува затворена група зборови што се определени самите по себе, односно нивното примарно значење, нивната функција да посочуваат или да упатуваат, подразбира дека нивото на определеност е високо. Важната разлика во однос на другите зборовни групи е што посочувањето, односно определеноста варира во однос на говорната ситуација – употребата на заменката *јас* е определена, референтот е познат, но тој може да биде различен условена од тоа кој ќе го напише/изговори тоа *јас*.

Онаа *differentia specifica* на личните заменки, да се менуваат според категоријата *лице*, а *лицето* да биде маркер за учесникот во комуникациската ситуација речиси се обесмислува кај третото лице, бидејќи тоа **не** учествува во комуникацискиот чин, не е единствено означено (може да има повеќе трети лица) и може да врши функција на упатување и во рамките на текстот, а не само во стварноста, како што можат, исклучиво! – првото и второто лице. Во таа смисла, третото лице не е секогаш еднозначно определено, без можност да се пополни местото на означеното со различен елемент во однос на истиот означител (*јој*, *јаа*, *јоа*; соодветно и *ие*, во множина):

(55) *Знам, знам, – го поддржувам во мојата намера, – а навистина знаев оми после јас ги чисев бочкие, оми само јас можев да влезам во бочка и да ја исчисам како шито треба, да ја закурам, шито се вели.* (МЦЧ, 87)

(56) *Имено, јој седеше блиску до училишето, да не речам, во самиот двор...* (ППП, 81)

Примерите (55) и (56) јасно ја истакнуваат таа разлика: додека со првото лице референтот е еднозначно определен и јасен, со третото лице мораме да пребаруваме по

претходниот текст или во поширокиот контекст за да го означиме еднозначно референтот во стварноста.

Со оглед на тоа што во рамките на текстот, односно на истата реченица може да се појават повеќе трети лица, Јесперсен низата трето лице₁, трето лице₂, трето лице₃... трето лице_n, условно ја означува и како *чејвртѝо лице*. Па, така во примерот:

(57) *Пејѝар и Марко се дружатѝ со ѝодини. Марко дури иѝра и фудбал со ѝаѝѝко му на Пејѝар. Вчера ѝо видов **Марко** со ѝаѝѝко му.*

се отвора прашањето загатното од Јесперсен (сп. Jespersen 1992, 220–221) – ако е Марко третото лице, кое лице е татко му? Односно, дали во наведениот пример (ibid. 220), преземен од Раск, *Тој ѝо уори неѝо, ѝој* е трето, а *неѝо* т.н. четврто лице?

Со ова се потврдува поширокиот опфат на третото лице и неговото проблематизирање од аспект на категоријалната дефиниција.

II.4.2. Показниѝе заменки

Показните заменки, по својата дефиниција и природа, се директно поврзани со проксемиката, односно просторниот распоред на учесниците во комуникацискиот чин, а – уште повеќе – со деиксисот. Практично, нивната функција на индекси – покажувачи, ни помагаат да можеме да ги распоредиме референтите за кои станува збор во просторот во кој се одвива разговорот, но и во времето. Тие „служат за просторно и временско посочување⁴⁴ на лица или предмети во однос на лицето што зборува“ (Бојковска и др. 2008, 180). Во однос на некои нивни карактеристики, тие, на пример „не се членуваат, бидејќи во самото нивно значење се содржува посочувањето на предметот (членот се развил од нив). (...) Не треба да се заборава и нивната поголема врска со личните

⁴⁴ Посочување/посоченост е соодветниот македонски термин за пофреквентниот поим што го употребуваме – референција [сп. Тополињска (1974, 27); Минова-Гуркова (1996, 89)]. Практично, со самото тоа што показните заменки ги определуваме како средство на посочувањето, ние ги изделуваме како основен референциски показател, а ако нешто е во сферата на реферирањето на одделен елемент, тогаш нужно е и показател на категоријата *о̀пределеностѝ*.

заменки: формите за 3 л. од личната замена тој, таа, тоа, тие, се, зависно од службата, и форми показни“ (Конески 1999, 342).

Системот на показните заменки во македонскиот јазик покажува тројност [в. го целосниот систем на заменските зборови во македонскиот јазик кај Минова-Ѓуркова (2000, 53)]:

а) за посочување референт блиску до првото лице: овој, оваа, ова; овие;

б) за посочување референт оддалечен од првото лице: оној, онаа, она; оние;

в) за посочување референт без просторно определување (освен во некои случаи): тој, таа, тоа; тие.

Важно е да се напомене дека третата низа, онаа на показните заменки што примарно не определуваат во просторот, преминала во групата лични заменки, односно навлегла во сферата на третото лице. Споредено со старословенскиот канон, „како лична замена за трето лице во сите три броја во номинатив (како субјект) се употребуваат показните заменки онъ, она, оно и тъ, та, то (сп. и во современиот македонски јазик: *шој, он : шој, оној*), а во другите падежи таа функција ја врши анафорската замена иже, ѝже, ѝже (...“ (Угринова-Скаловска 2006, 69); односно, за неличните заменки „показни: онъ, она, оно; тъ, та, то; и, ѝ, ѝ; съ, си, се; объ, ова, ово. Се употребувале и со значење на лични заменки за 3. л., се менувале по род, број и падеж, со исклучок на къто и на љто и изведените од нив: нѣкъто, нѣљто, никъто, ниљто, кои се менуваат само во еднина, односно немале категорија на род и на број“ (Црвенковска, во печат) (сп. и Дуриданов и др. 1993, 227–240)⁴⁵.

Можноста за визуелно *издвојување* на елемент – од множество елементи што имаат исто име или исти карактеристики – по однос на карактеристиката видливост, односно присуство во видното поле, дополнето со проксемичката издвоеност во однос на вариететот /±блиску/ или /±далеку/, придонесуваат показните заменки да бидат основното средство на категоријата *о̀пределеносӣ*. Сосема логично, ако некој елемент можам да го видам или можам да ја одредам неговата позиција во однос на првото лице, тогаш и тој елемент ја носи определбата /+определеност/, сп. пр. (58):

⁴⁵ Подетален увид во состојбата и дистрибуцијата на заменските форми во македонските црковнословенски текстови, сп. Црвенковска и Макаријоска 2018.

(58) *Како воошшиџо се најдов во овој г̀рао за кој велат дека е унаказен во џоследнатџа деценија, и џоа баш во слаткарницџата џоо оваа карикаџура оо џриумфална џорџа?* (НамРЛ, 20)

Или, пак, во примерот (59), каде што се работи за прецедент на релативна реченица:

(59) *Се разбира, на џоа никогаџи не обрнуваше внимание, сѐ до оној ден кога се реши да ја куџи најџоџлаџа бунда. За Русија!*

Уште поинтересни се случаите како во примерот (60), кога таа оддалеченост не е навистина во физичкиот простор или во времето, туку е преосмислена, метафоричка, за сето она што може да се квалификува како туго, неприемливо, непознато, далечно не само во сферата на тактилноста туку и на мислата:

(60) *И ме извади оо џлиџок сон во кој чинам ме имаше џресреџнатџо оо оној свей мајкаџа Дабовјанска, со оџсџроџива иконаџа Свейџи Наумова и со Чудесаџа Богородичини в рака, да ме џраша колку ли сега има г̀раници оо Сџруга до Белг̀рао (...)* (ППот, 142–143).

Или, пак, во примерот (61), каде што показната замена џој е употребена анафорски, односно упатувајќи наназад во текстот:

(61) *Поџочно, оо необјасниви џрчини никогаџи џред џоа не џро`рџела семкаџа на џубоџиџсџвоџо, ниџу џак бил џодгоней оо доволно силен внаџрешен џорив да џресџаџи џреку џрагоџ на кукаџа на Фингарови и да фрли зрак свейлина врз џросџор џџо само за него има и џоинакво значење и џоголема важносџ. Сеџа џресџава за џој џросџор, сџе слики џџо џовремено однаџре г̀лежно му го сџоџнуваа џламенчеџо за џосегање џо роднокраен џоџсеџ се џоџџираа единсџвено врз реџкиџе и сумарни кажубања на мајка му Косара и џоа г̀лавно во џериодоџ на неговџа младосџ и, џоследно, нецела година џред да склоџи очи, џред да си замине оо овој свей* (РСтМС, 16).

Близината и оддалеченост не се својствени само за физичкиот или за менталниот простор туку и за просторот на текстот, па така претходниот пример без особени (с)мисловни, односно пропозициски измени може да функционира и како варијантата во примерот (62):

(62) *...ѝреку ѝра̀гоѝ на кукаѝа на Фин̀гарови и да фр̀ли зрак свеѝлина врз ѝросѝор шѝо само за нѐго има и ѝоинакво значење и ѝо̀голема важнос̀и. Сеѝа ѝреѝсѝава за **овој ѝросѝор**, сѝѝе слики шѝо ѝовремено однаѝре г̀алежно му г̀о сѝоѝнуваа ѝламенчеѝо...*

Конечно, надвор од контекст, односно имајќи ја предвид само пошироката конситуација, употребата на серијата со корен *ѝ* пространствено, обично се користи за лица или предмети што се блиску до (со)говорникот, како во примерите од типот на оној во (63):

(63) *Погај ми ја ѝааа кошула.*

со значење ‘таа што е до тебе’; или со покажување кон конкретниот предмет, дури и во смисла на контраст, кој би продолжил со адверсативна реченица: *...а не онаа.*

Во однос на нивната постпозиција во историски контекст и развојот на членот од нив, повеќе и поподробно ќе се задржиме во поглавјето III.1., каде што ќе се осврнеме на историскиот развој на експонентите на категоријата *оп̀ределеност*, особено на членот и неговата поврзаност со системот на показните заменки.

III.5. Грамаѝикализација

За да може точно да се утврди дали е нешто навистина експонент на *о̀п̀ределенос̀и* во смисла на семантиката, односно на категоријалното значење, т.е.

дали нешто е употребено по аналогија⁴⁶, од (морфо)синтаксички причини, само формално, бидејќи јазикот понекогаш бара и такви модалитети во смисла на некоја своја внатрешна хармонија, дух⁴⁷ и последователност, пред сè, на извесни пројави, за нас е важен терминот *граматикализација* и неговото фиксирање и разбирање, особено поради честота со која го употребуваме.

Како што споменавме претходно, ние ги имаме, пред сè, дефинирањата на Тополињска (Тополињска 1982, 705) и на Хопер и Труго (Hopper and Traugott 1993, 4), но и на Метјуз (Matthews 2005, 151).

Ако постои морфолошка категорија, ние претполагаме контексти во кои таа е задолжителна (семантички или формално – синтаксички и сл.), т.е. преносот на информацијата од адресантот кон адресатот нужно се врши со односното средство (сп. Тополињска 1979, 38). Па, така, и граматикализацијата ја сфаќаме во таа смисла, односно како „регуларизација на формални експоненти на определени содржини во определена класа конституенти“ (Тополињска 1982, 705). На пример, удвојувањето на директниот објект во македонскиот јазик е граматикализирана појава: секогаш кога ќе појавува директен објект за кој можеме да кажеме дека е /+определен/, се појавува и удвојување на објектот. Или, пак, ако употребиме членска морфема, можеме да кажеме дека именската група чиј дел е членската морфема е /+определена/. Сепак, за некои граматикализирани средства, можеме да кажеме дека, всушност, се оддалечиле од своето примарно значење/мотивација, семантички се испразниле или се формализирале во определени контексти.

⁴⁶ Аналогијата е мошне важна појава во јазикот, па според тоа и во лингвистиката. Нејзиното значење и место во јазикот се огледува кај учењето на *младограматичариите*. Имено, „суштината на младограматичарската теорија може да се сведе на тврдењето, кое во својот ‘манифест’ го истакнуваат во прв план Карл Бругман и Остхоф, дека јазикот се развива според строги фонетски закони, кои немаат исклучоци, а она што не може да се објасни во развојот на јазикот со нивното дејствување, може да се објасни со аналогијата“ (Glovacki-Bernardi et al. 2007, 53). Ние тоа го формулиравме и како второ правило (постулат) на младограматичарите (сп. Карапејовски 2018, 78)

⁴⁷ Идејата за „јазикот како одраз на народниот дух“ свое поаѓалиште има кај Хердер (а, пред него и во схоластиката). Ние тука го имаме предвид Хумболт, во смисла на дихотомијта: јазик на колективот (јазикот како израз на народот/народниот дух) – јазик на поединецот (јазикот е орган што создава мисла). Тие идеи понатаму се развиваат и кај Фослер (со неговата теза дека јазикот го создаваат големите луѓе на нацијата), па и кај Лео Шпицер (европеизација преку христијанизација и сл.). Дали нешто е или не е „во духот на јазикот“ е предмет на краен субјективизам или, пак, на фреквенција. Ова во смисла на одбивањето на родените говорители на некои граматички точки и логички издржани синтагми и/или реченици. Ваквото дефинирање е производ на целосното апстрахирање од културните и од културолошките претпоставки, кои, ако се земат предвид, „духот на јазикот“ може сосема поинаку да се восприеми (за повеќе в. Карапејовски 2018, 22–23).

За Метјуз (Matthews 2005, 151) *ѓрамаӣикализацијаӣа* е „претставување на поимските дистинкции во граматиката на одреден јазик. Па, така, јазиците разликуваат дуал од плурал: што значи, концептуалната или поимска дистинкција меѓу ‘два’ и ‘три или повеќе’ е граматикализирана во овие јазици“. Покрај ова примарно значење, за Метјуз (ibid.) *ѓрамаӣикализацијаӣа* го претставува и „процесот со кој, во историјата на јазикот, единица со лексичко значење се сменила во единица со граматичко значење. На пример, во италијанскиот *ho mangiato* ‘сум јадел’, форма што во латинскиот била глагол (‘има, поседува’), се граматикализирала како помошен глагол (*ho*). Во *mangerò* ‘ќе јадам’, истата форма првично користена како комбинација од помошен глагол со инфинитив (буквално ‘да-јаде јас-имам’), понатаму се изменила во инфлекциски завршок -ò“.

Во смисла на дефинирањата на Метјуз, покрај погорниот пример со удвојувањето на објектот, низ историската призма ние ќе издвоиме уште два процеси во македонскиот јазик: лексичката единица – глаголот *хотѓти*, кој значи ‘сака, пожелува’ се петрифицира во формата *ќе*, која станува партикула и се граматикализира како експонент на идноста, односно како частица во формите за идно време. Соодветно, лексичките единици – показните заменки *тз, та, то*, кои се појавувале во постпозиција, се граматикализираале, се слеале со претходниот именски збор, па станале членски морфеми – со нив се искажува граматичко значење, стануваат експоненти на категоријата *определеност* (за ова повеќе во III.1. *Историски развој на каӣеѓоријаӣа о̀пределеносӣ и на нејзинӣе ексӣоненӣи*).

Леман тргнува од коренот на зборот *ѓрамаӣикализација*, односно од деривациската шема, во која го препознава значењето ‘процес во кој нешто станува или се прави граматичко’ (сп. Lehman 2002, 8). Се разбира, тука се појавуваат низа прашања, кои нема да бидат во нашиот фокус тука, а се врзани со начинот на деривација на поимот, како и поширокото и потесното значење на *ѓрамаӣикаӣа* и на *ѓрамаӣичкоӣо*. И покрај низата можни суптилности во изведувањето на поимот и противставувањето граматичко : граматикализирано, особено врзано за парадигмата во англискиот, јасно е дека тука се мисли на нешто што навлегло во сферата на граматиката како нејзино средство, независно од поимањето на *ѓрамаӣикаӣа* и сфаќањето на нејзиниот опфат. Нашето сфаќање, на пример, е во рамките на традиционалното, во кое во граматиката можеме да ги сместиме лингвистичките дисциплини морфологија и синтакса.

Во врска со концептот на граматикализацијата, Леман (Lehman 2002, 10) најпрво го стабилизира нејзиното дефинирање како „процес кој не само што ја менува лексичката единица во граматичка туку може да ја смени и ‘од помалку граматички во повеќе граматички статус’, според зборовите на Курилович“. Тој го има предвид и Лајонс и неговата констатација дека граматикализацијата подразбира „да се направи нешто граматички функционално“ (Lyons 1977, 234), односно, според нашето сфаќање, да се функционализира и формализира некое значење со средствата на граматиката, па затоа Леман констатира дека „Лајонс конзистентно го користи изразот ‘x е граматикализиран во јазикот J’ само ако x е семантичка категорија што е претставена со граматичка категорија во J“ (Lehman 2002, 10).

Конечно, за *граматикализацијата* можеме да најдеме неколку важни опсервации кај Хопер и Труго. Имено, тие ги потврдуваат погорните дефинирања, структурирајќи ги во дијахрониски и во синхрониски контекст. Имено, тие велат дека „на граматикализацијата се гледа како на подмножество лингвистички промени, преку кои лексичката единица или конструкција во определени употреби зазема граматички карактеристики или преку кои граматичката единица станува уште пограматичка“ (Hopper and Traugott 1993, 2). Но, кај нив е интересен и погледот од перспектива на современите процеси, односно процесите на синхрониски план, за кои велат дека се засегнати од другата перспектива на дефинирањето на *граматикализацијата* – „примарно синтаксички, дискурсно-прагматички феномен, кој се проучува од гледна точка на флуидните шаблони на јазичната употреба“ (ibid.)

Категоријата определеност во македонскиот јазик примарно се искажува со *показни* заменки. Во потпоглавјето 3.1. ќе се насочиме кон прашањето, во историски контекст, односно според првото сфаќање и дефинирање на *граматикализацијата* кај Хопер и Труго, како овие лексички единици се граматикализирале и од нив, како производ, се добиле граматички единици – морфеми, заправо наставки, првично семантички еквиваленти на своите лексички предци, кои потоа развиле и свои засебни значења, преку што, всушност, се развил *членови* во македонскиот јазик.

Резиме кон втората глава (*Ш̄шо е ш̄шо?!*): *Различнӣте теорискӣ ӣприс̄та̄и фрлаа̄и различно све̄ило на ш̄оа како може да се сфа̄ти, да се разбере и да се дефинира ка̄тегорија̄та о̀пределенос̄и. Покрај дис̄трибуцискио̄т о̀ис, важно е да се на̄рави увид и во сиӣте семантичко-син̄таксички, но и логички вариет̄ети: о̀пределенос̄та ӣобразбира ӣзнаӣос̄и (за г̄оворӣтело̄и, но и за сог̄оворнико̄и); можнос̄и за иден̄ификација на референ̄цио̄и; изделување; ӣзнаӣос̄и за сог̄оворнико̄и; ш̄ема – о̀г ас̄ект̄и на комуникациско̄то расчленување на реченица̄та; формално (син̄таксичко) ӣројавување на екс̄ионен̄и на о̀пределенос̄та; ӣоказ̄иел на ӣош̄алнос̄та ӣӣн.*

О̀пределенос̄та е ӣомножес̄тво на референ̄ција̄та (ӣосоченос̄та), ӣа ӣӣе се дури и синонимни во некои кон̄тексти. Референ̄ција̄та е ӯӣа̄ување на јазичнио̄т енӣӣел̄ кон елемент̄и во с̄варнос̄та.

Ка̄тегорија̄та лице, личнӣте заменки, а во рамкӣте на заменкӣте – ӣоказнӣте, имаа̄и клучна ӣоврзанос̄и со референ̄ција̄та, ӣа со ш̄оа и со ка̄тегорија̄та о̀пределенос̄и.

Грама̄иикализација̄та ӣре̄ис̄та̄вува фиксирање, односно рег̄уларно ӣре̄ис̄та̄вување ӣреку извесен екс̄ионен̄и (морфолошки или син̄таксички) на некоја семантичка ка̄тегорија – ‘x е г̄рама̄иикализан во јазико̄и J’ само ако x е семантичка ка̄тегорија ш̄шо е ӣре̄ис̄та̄вена со г̄рама̄иичка ка̄тегорија во J.

Клучни термини кон втората глава (*Ш̄шо е ш̄шо?!*): *ка̄тегорија, г̄рама̄иичка ка̄тегорија, референ̄ција, ӣосочување, ка̄тегорија о̀пределенос̄и, ӣзнаӣос̄и, иден̄ификација, изделување, ш̄ема, рема, ӣош̄алнос̄и, заменки, ка̄тегорија лице, лични заменки, ӣоказни заменки, г̄рама̄иикализација*

III. *Експоненцијата на одреденоста во македонскиот јазик*

Имајќи увид во различните погледи и дефинирања на *одреденоста* во лингвистиката, воопшто, а, во таа смисла, и во македонистиката, потесно, се појавува и се поставува прашањето за начините за нејзино исказување. Во прв ред, кога се зборува за *експоненцијата*, односно *показатели* на оваа категорија, се мисли, пред сè, на граматикализираните регуларни начини за нејзино исказување. Се разбира, тие не се единствените модели, но другите му припаѓаат на текстот и на контекстот, на ситуацијата и на конситуацијата, на извесни екстралингвистички фактори итн. Кај граматикализираните средства имаме точно утврдени, определени и еднозначни начини за исказување извесна информација со некое средство.

Во ова поглавје ќе направиме приказ на експонентите на одреденоста во македонскиот јазик, нивната можна специјализација за некаков тип посочување (референција) или одреденост, фреквенцијата, стабилноста во употребата, факторите што влијаеле да се користи или да не се користи некој од нив во определен контекст, со извесно значење или, пак, меѓу одредена група зборувачи во однос на нивната возраст, социјален статус или дијалектна основа.

На почетокот, нашиот интерес се фокусира на историскиот преглед на развојот на категоријата *одреденост* и, особено, експонентите на оваа категорија од дијахрониска перспектива.

III.1. *Историски развој на категоријата о̀пределеносӣ*

и на нејзините експоненти.

Дојолниелни теориски разграничувања

Определеноста во стариот јазик⁴⁸ својот основен експонент очекуваме да го има во показните заменки, како и сите јазици без морфолошки член.

(1) *мноси рекѡтѡ мнѡ въз тѡ днѡ ги ги [...]* (Зогр. Матеј VII, 22)

(2) *всѡкѡ оубо иже слѡшитѡ словеса моѡ си. и сѡтворитѡ [...]* (Зогр. Матеј VII, 24)

(3) *вѡистѡ же въз дѡни тѡи [...]* (Мар. Лука II, 1)

(4) *иждивѡшю же емоу възѡ ·вѡист гладѡ крѡпокѡ на странѡ тои · и тѡ наѡатѡ лишити сѡ* (Мар. Лука XV, 14).

Примерите покажуваат дека значителната употреба на показните заменки надвор од нивната улога на демонстративи, односно на показатели на деиксисот, *sensu stricto*, го доведуваат во важна корелација поставувањето/упатувањето во просторот и во времето со анафората (и со определеноста), сфатени како деиксис во пошироката смисла на зборот: тие се употребуваат надвор од релацијата простор – време и навлегуваат во доменот на членот. Тоа ја покажува и концептуализацијата на говорителите, т.е. на културниот контекст во кој се користел старословенскиот во врска со нивниот поим и сфаќање на определеноста, односно употребата на експоненти за да се нагласи и да се пренесе таа информација на соговорникот.

Важна карактеристика за понатамошното проследување на развојот на показателите на определеноста е позицијата на заменката – таа – во улога на детерминатор на именската група – се наоѓа пред центарот на ИМ [пример (1)], но и по него, нешто што не е вообичаено во нашиот современ јазик, но кое ни дава слика

⁴⁸ Кога зборуваме за нашиот „стар јазик“, упатуваме на старословенскиот – и во неговиот канонски период и подоцнежните варијанти (редакции), особено македонската варијанта на црковнословенскиот. Кога се наведуваат примерите, јасно се покажува од кој извор се за да можат да се врзат за соодветниот период од историскиот развој.

за можниот развој на членската морфема во македонскиот јазик⁴⁹, како во примерот (2), уште повеќе видливо, со оглед на природата на заменката, во примерите (3) и (4).

Во (5) забележуваме дека заменката, сосема очекувано, се деклинира во соодветниот падеж:

(5) ...*ВЪСЖ СТРАНЖ ТЖ* [...] (Зогр. Марко VI, 55)

Црвенковска и Макаријоска (2018, 7) забележуваат и дека формите *онз* и *тз* варираат, како и позицијата на заменките (препозиција наспрема постпозиција), сп. во Орбелскиот триод⁵⁰: *въ тои дънь* 200а, *в дънь тѣи* 73с, *в дънь ѿнь* 73с. „Развивањето на категоријата определеност може да се насети и од извесен број примери во кои формите од показните заменки *тз*, *онз* се во постпозиција, на пр. во *Шаф*: *гласъ ѿнз* 10v, *данилъ ѿнз* 32r, *дрѣво ѿнѡ* 45v, *смоковницѣ ѿнѣ* 66v, во *Орб*: *смоковницѣ ѿнѣ* 102а. Примери со ваква употреба на показната заменка се забележани и во *Лобк* (Миовски 1966: 119–120). Во однос на застапеноста на формите од показните заменки во ваква функција се забележува дека најчести се формите со заменката *съ*, па со *онз* и *отз*, додека формите со *овз* речиси воопшто не се застапени. Со вокализацијата постпозитивно употребената показна заменка се спојува со претходната именка и претставува членска морфема (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988, 52), во *Дѣм*: *образосъ* 10r, *родосъ* 15v, *гласосъ* 162v, *члѡвѣкъосъ* 24v, *стоудѣнеѡсѡсъ* 131v, *работъ* 80v, *дѣнотъ* 125r.

За разлика од состојбата во старословенските текстови, во разгледуваниот црковнословенски корпус се забележуваат и примери на постпозитивна употреба на заменката во кос падеж во *Рад*: и *аще не бы гѡсподъ съкратилъ днии тѣхъ* 132b/Мс13,20, во *Лобк*: *прѣжде дънеи ѿнѣхъ* 17r, *въ жъциѣхъ ѿнѣхъ* 141v, и *положи камени ѿпомоу* 149r (Миовски 1996, 119)“ (Црвенковска и Макаријоска 2018, 16–17).

⁴⁹ Повеќе за ова во потпоглавјето III.1.2., каде што ќе се направи осврт на првите извори во кои се појавуваат и други експоненти граматикализирани експоненти на определеноста, пред сè се мисли на морфолошки врзаниот член.

⁵⁰ Повеќе за Орбелскиот триод кај Црвенковска 2006.

Освен со демонстративите, определеноста се искажува и на други начини (интонација, збороред/линеаризација итн.)⁵¹. Сепак, еден начин на искажување на определеноста е граматикализиран кај придавките уште во канонскиот период, за што имаме и пишани потврди. Се работи за т.н. заменска или сложена промена на придавките, кога на именската промена се додаваат формите од заменката *j-ъ, *j-а, *j-е > и, ѝ, ѳ (иже, ѝже, ѳже) во соодветниот падеж. „Ваквите форми на придавките се нарекуваат *членувани* или *определени* затоа што заменката што се присоединувала кон придавката исполнувала функција на определен член и давала дополнителна нијанса во значењето на придавката. Стиховите: *Үловѣкъ же ѳтеръ бѣ богатъ...нищѣ же ѳтеръ бѣ лазарѣ иже лежааше при братѣхъ его гноинъ и желааше насѣтити сѧ отъ кроупиць падажштиихъ съ трапезы богатаего* (Л. XVI, 19–21) во превод на македонски гласат: *‘Си беше еден боџаѝ човек... А еден сиромав, ѝо име Лазар, лежеше ѝред враѝѝѝѝ неџова сиоѝ ѝокриен со красѝѝ, кој сакаше да се нахрани со ѝрошкиѝе шѝѝ ѝаџаа од ѝрѝезаѝѝ на боџаѝѝѝѝ’*. Првата придавка, богатъ, е употребена во неопределена форма, а втората, богатаего, во определена“ (Црвенковска, во печат)⁵².

Потеклото на ваквите определени форми на придавките може да се следи дури до прасловенскиот (Линдстет 2013, 1). Со оглед дека концептот на определеноста се врзува со именската група, а не со центарот (затоа и блокадата во употребата на членот и неговата делимитативна функција, појавувајќи се како маркер на првиот член на ИГ; сп. жената – убавата жена – веселата убавата жена vs *веселата убавата жената), можеме да заклучиме дека во прасловенскиот, а тоа значи и понатаму во сите варијации што произлегле, вклучително и стандардизираниот старословенски, концепт за определеноста постоел, па со извесен надворешен стимул (јазичи во контакт, јазичен сојуз), полесно можела таа категорија да се граматикализира, односно да се појави морфолошки експонент во вид на член/членска морфема.

⁵¹ Повеќе за начините на искажување на определеноста во јазичите што немаат определен член ќе се задржиме во одделен труд.

⁵² За ова в. повеќе и кај Угринова-Скаловска 2006, 75–76; како и синтезата на погледите кај Дуриданов и др. 1993, 206, кај кои се отвора и прашањето за можноста од појавата на сложените форми не (само) како определени, туку и за разликување на атрибутивната од предикативната функција и/или за разграничување на именската од придавската парадигма.

Прашањето зошто именската група може да добие маркер за определеност само во случаите кога има придавка, а не и кога е сведена на центар, добива одговор во погледите на Линдстет (Линдстет 2013, 2) и Младенова (Mladenova 2007, 363, 365) дека се работи за рестриктивно читање и толкување на модификаторот: „...имињата од типот 4 и 5⁵³ со ДФ⁵⁴ првично се користеле како атрибутивни определби со рестриктивно значење“ (Mladenova 2007, 363). Тоа значи дека „првичната опозиција била меѓу вџли домове ‘куќи(те) кои (сите) се бели’ и вџли домове ‘оние од куќите што се бели’”. Подоцна рестриктивните придавки се преосмислиле како маркери на определеноста на именската група во поширока смисла (Линдстет 2013, 2)“. Во овој контекст Линдстет (ibid.) го наведува и примерот со шпанскиот, каде што оваа разлика се прави со збороредот во рамките на именката група: сп. *las blancas casas* (нерестриктивно) и *las casas blancas* (рестриктивно; Penny 2002: 127–128).

Со оглед на извесни совпаѓања меѓу македонската и бугарската ситуација со историскиот развој на членот, интересни се погледите на Младенова (Mladenova 2007, 93) за петте процеси што се случиле во бугарскиот во развојот на постпозитивниот морфолошки врзан член. Нејзиниот модел се обидува да постави процеси и фази што придонеле за развој од јазикот на дамаскините до современата состојба. Притоа, таа ги врзува првите три процеси за категоријата определеност и за т.н. можност за идентификување (identifiability), а четвртиот и петтиот процес, според неа, ја поместуваат оваа категорија и кон т.е. инклузивност (веројатно во смисла на тоталноста) и нејзиното навлегување во сферата на генеричното. Шестиот процес се поместува и проширува кон единствените референти, додека процесите 7 и 8 се од подрачјето на неопределеноста и izdelувањето на неопределените од неспецифичните, како и пројава на показатели/маркери на неопределеноста и неспецифичноста во областа на генеричноста, која таа го поврзува со можноста за izdelување „типична генеричност“ (typifying generics). Се работи за генеричност „која е тешко да се разликува од неспецифичната во некои контексти“ (Mladenova 2007, 219); се работи за примери во кои неопределените заменки или изрази искажуваат генеричност:

⁵³ Типовите 4 и 5 кај Младенова подразбираат именки на кои им претходат придавки (тип 4; в. Mladenova 2007, 23) и именки по кои следуваат придавки (тип 5; в. Mladenova 2007, 25).

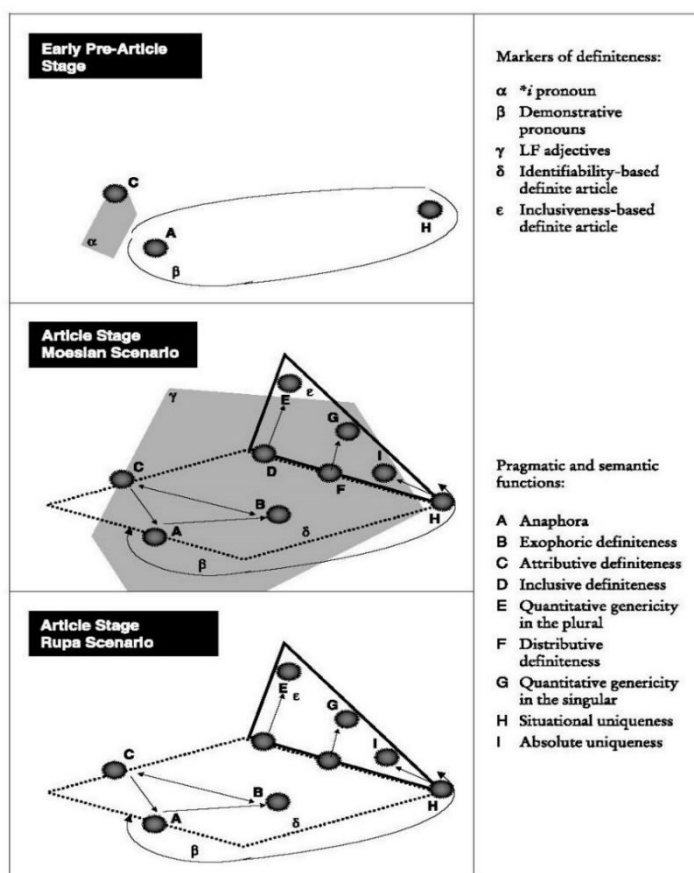
⁵⁴ Долга форма на придавката.

- (6) *О̄перација може да на̄прави о̄ хирурџ̄.*
- (7) *О̄перација може да на̄прави еден хирурџ̄.*
- (8) *О̄перација може да на̄прави кој и да е хирурџ̄.*

Примерите (6)–(8) може да се парафразираат како ‘ако е хирург, тогаш може да направи операција’, односно ‘секој оној на кој може да му се припише признакот хирург, може да направи операција’, со тоа што примерот (8) за неа е показател на таканаречената типична генеричност – фокусот паѓа на *кој и да е хирурџ̄*, додека во (6) се фокусира дејството (*на̄прави*). Примерот (7), надвор од контекст, повеќе асоцира на специфична неопределеност (повеќе в. во делот за употребата на членот како експонент на определеноста и генеричната определеност).

Примерите (14)–(20) од подолу од Физиологот донекаде одат во прилог на тезата на Младенова за подоцнежен развој, односно навлегување на членот во сферата на генеричноста.

Да го проследиме графичкиот приказ на нејзиниот предложен модел за бугарскиот:

Развојот на бугарскиот о̄пределен член, според Младенова (Mladenova 2007, 364)

Со оглед на постоењето на членувани форми кај придавките и употребата на заменките во постпозиција, како најава на членот [тие најчесто се користат деиктички – (2), но и анафорски, сфатено пошироко, како дел од интерлингвистичкиот деиксис – (4) и (5)], се поставува прашањето за *првиите извори*, односно за најстариот/најстарите забележани и забележени примери на појавата на членот.

III.1.1. Првиите извори

Претходните примери ни даваат основен увид во дистрибуцијата на демонстративите во старословенските текстови⁵⁵. Сепак, со оглед на нивната деиктичка и анафорска употреба, сè уште можеме да зборуваме за нив само како за постпозитивни показни заменки. Тестот за нивната употреба како член ќе биде во примери каде што се употребени во именски групи со *генерична* или со *ситуациска референција*, односно во случаи каде што нивната семантика (на препозитивните и на постпозитивните демонстративи) нема да биде, *mutatis mutandis*, иста (сп. ги погледите на Крамски). Евентуалните такви примери може да се наречат *праизвори*, па кон нив да се надоврзат *првиите извори* со веќе оформен (и семантички и морфолошки) член. Дали е нешто показна замена или член може да ни покаже само контекстот, зашто постпозиција не значи нужно дека тие се ослободени од првичниот деиксис (тука ја вклучуваме и анафората) и специјализирани и граматикализирани за искажување на категоријата *определеност*: „Освен тоа, може да се одбележи дека во многу случаи, не самото место, туку контекстот е позначаен показател за тоа во каква улога е употребена соодветната замена. Тоа е особено јасно видливо во примерите каде што паралелно се среќава иста замена и во функција на член и со показно значење, на пр.: *вз камаре^x ѡнои баны иже бѣхъ, настѣпи на скорпѣю ѡнѣ 452^с*“ (Илиевски и Илиевска 2015, 112).

Сепак, кога зборуваме за извесен развој и граматикализација на членот, особено во случаите кога е морфолошки врзан, а не слободна морфема или дури и одделен збор/клитика, како во англискиот, треба да се земе предвид тврдењето на Лајонс (Lyons 1999, 326–327) дека речиси без исклучок врзаните морфеме се производ, односно имаат

⁵⁵ За посеопфатен преглед во употребата на заменките, в. Црвенковска и Макаријоска 2018.

свој предок во дијахрониски процес во кој слободните членови, најчесто демонстративи, стануваат инфлективни, потоа стануваат атонични, т.е. клитики и – конечно, се морфемизираат и се врзуваат за именската група. Имено, македонскиот случај го потврдува таквиот развој. Сепак, примерот (5) од Зографското евангелие, каде што флексијата на заменката е сè уште присутна, е знак дека процесот на премин на показната заменка во член не е оформен.

Во литературата речиси едногласно за прв писмено фиксиран пример на целосно развиен морфолошки врзан член се смета оној од Добрејшовото евангелие од 13 в. – *злыотъ рабъ, бидејќи во него може да се види и карактеристиката членот да се фиксира на првиот елемент од именската група, односно тоа „ни покажува дека членската морфема -о̀ӣ се пренесувала веќе како посебен морфолошки елемент од именката на придавката (кон нејзината определена форма која сега станува само основа на членуваната придавска форма)“* (Конески 1996, 153). Сепак, тоа не е и првиот пример на употреба на демонстратив во постпозиција и негово слевање со претходниот збор. На пример, во Асемановото евангелие од крајот на X или почетокот на XI век забележуваме:

(9) *26. падъ же оубо **работъ** кланѣаше са глѣ. гн̄ потрѣпи на мѣнѣ и вѣсе ти вѣздамъ. 27. мнлосрѣдовавъ же г̄б̄ раба того поусти и н длѣгъ отъпоустн емоу. 28. ншедъ же **работ·** обрѣте єдиног о̄ клеврѣтъ свонхъ. [...]* (Добр., Матеј 18, 26–28)

Како што наведува Пандев (Пандев 2011, 10), една од морфолошките особености на Асемановото евангелие се токму „зачетоци[те] на членувани форми кај именките од машки род како резултат од вокализацијата на еровите во позиција на крајот на именката и пред показната заменка: *работъ*“. Се разбира, тука не можеме да зборуваме за добро изградена и развиена парадигма, односно за каква било граматикализација, но јасно се гледа формалниот образ на подоцнежната регуларност. Може да се каже дека вакви членувани примери, „[...] од типот: *родосъ, образосъ, работъ, домотъ* и др. среќаваме уште во најстарите словенски писмени споменици од X и XI век...“ (Илиевски 1988, 118). Доказ за обопштувањето на тврдата промена во почетокот на 12 век се и примерите од Добрејшовото евангелие (сп. Конески 1996, 154) – *стоуденецосъ, денотъ*. И тука има простор да се реafirмира тврдењето дека се

работи само за дистрибуциска варијанта на показните заменки – погорните примери тешко дека може семантички, т.е. категоријално да се третираат како форми со изграден член – но, делумен демант на ова тврдење доаѓа од употребата на анафорската заменка *нже*, *џже*, *џже* како преводен еквивалент на грчкиот член: *нже* *уловѣк*, *џже* *слава*, *џже* *небо*, иако тоа не се вклопувало во системот на старословенската синтакса (Мирчев 1953, 48). Во таа смисла, Мирчев (*ibid.*, 45–50) влегува во суптилен дијалог со некои тврдења на Милетич за можноста од самостоен развој на членот и ја поддржува тезата (и) за нејзиниот балкански карактер. Отфрлувањето на прасловенскиот исход на членот е присутно и кај Илиевски (Илиевски 1998, 115–118), кој како причина за појавувањето го наведува, пред сè, феноменот на јазиците во контакт⁵⁶, во овој случај во прв ред со грчкиот.

Од примерите јасно може да се увиди дека членот, макар и само како дистрибуциска варијанта на показните заменки (постпозиција, па вокализација на еровите и сраснување со претходниот збор) се јавува многу рано, додека синтетичката дефлексија сè уште е мошне жива. По македонските дијалекти се забележуваат и примери со членски морфеми на кои се додадени падежните наставки: *сї̄арџаї̄о̄џо*, *сї̄арџуї̄ому*, *сї̄арџиї̄им*, *женї̄ӣуи* во корчанскиот говор (в. кај Конески 1996, 152); односно, според Видоески (Видоески 1999, 196), „остатоци од синтетичката дефлексија на членските морфеми освен во горанскиот, скопскоцрногорскиот и кривоаланечкиот [...], се запазиле во живата реч уште во бобоштенскиот (корчанскиот) македонски говор и делумно во кумановскиот“; „дативната синтетичка форма од машки род може да се сретне уште во долнопреспанскиот и во југозападните костурски села, но веќе како лексикализирана особеност и во посесивни искази и тоа претежно кај личните имиња“ (Видоески 1999, 197). Ние ќе обрнеме одделно внимание на ареалниот фактор во однос на дистрибуцијата и семантиката на членската морфема, односно на категоријата определеност и нејзините експоненти. Тука само се фокусираме на ваквите специфични примери, кои се добар показател за развојниот пат: хипотезата дека членот се развил додека морфолошките падежни наставки сè уште биле актуелни и дека тие коегзистирале може да се потврди преку дијалектните форми во кои се среќава и едната и другата наставка.

⁵⁶ „...за два или повеќе јазички може да се каже дека се во контакт ако се користат едновременно од исти луѓе. Корисниците на јазикот се локусот на тој контакт“ (Weinreich 1970, 1).

Примерот од Добрејшовото евангелие е мошне важен, бидејќи кај него се работи за членот употребен неререферентно, односно со извесна потенцијална специфична референција [сп. го примерот (10) и преводот од Библијата на современ македонски јазик, пр. (11)]:

(10) *аше ли рѣтъ **злѣниот рабъ** въ срѣцн своемъ [...]* (Добр. Матеј XXIV, 48)

Интересно е што во современиот превод на Библијата на македонски во истиот стих се користат демонстративот *ѿој*, наместо наставката *-оѿ*:

(11) 45 „*Кој е, ѿак, ѿој верен и мудар слуга, когдо ќе го ѿосѿави госѿодароѿ негов нао слугѿиѿе свои да им дава навреме храна? 46 Блазе на ѿој слуга, когдо, кога ќе дојде госѿодароѿ негов, го наога дека ѿосѿаѿува ѿака; 47 висѿина ви велама дека нао целиоѿ свој имоѿ ќе го ѿосѿави него. 48 Ако, ѿак, ѿој слуга е лош и си рече во срѣцѿо свое: ‘Госѿодароѿ мој ушѿе за долго време нема да дојде’, 49 ѿа ѿочне да ги ѿеѿа друзѿариѿе свои и да јаде и ѿие со ѿѿјаниѿиѿе, 50 госѿодароѿ на ѿој слуга ќе дојде во ден кога ѿој не го очекува, и во час шѿо не го знае; 51 и ќе го расече на две, и ќе му даде удел со лицемериѿе; ѿаму ќе биде ѿлач и криѿање со заби.*“⁵⁷

Ваквата употреба во современиот јазик има своја паралела во примери од типот на:

(12) *Да го видам јунакоѿ/ѿој јунак шѿо ќе го реши ѿроблемов.*

(13) *Ќе се најде ли мажѿоѿ/ѿој маж шѿо ќе му се сѿроѿивсѿави.*

⁵⁷ Еквивалентите на стиховите од Библијата ги предаваме според изданието Свето писмо: Библија од 2006 г., наречено од Библиското здружение на Р Македонија – Стандардна Библија, која се користи од повеќето христијански деноминации, а е издадена и со благослов на Светиот архиерејски синод на МПЦ – ОА. Се работи за ревидирана верзија на т.н. Гаврилова Библија, со која често исто правиме паралели.

Штефан Пилат (Pilát 2014, 173) препознава развој на „категијата член“ (sic!) во Скопскиот апостол и таа појава ја третира како балканизам⁵⁸. Во краткиот осврт кон појавата на членската морфема, тој ги наведува примерите *празникось* и *покрывалото*, заклучувајќи дека карактеристики типични за Балканскиот јазичен сојуз може да се најдат не само во именскиот туку и во вербалниот систем.

Па, тогаш, како се појавил членот во старословенскиот, а потоа и сосема се развил на македонска јазична почва и го достигнал актуелниот стадиум? Покрај тезите на Милетич (Милетич 1901) за општословенско/прасловенско потекло на членот, Илиевски (Илиевски 1988, 116) ги сместува погледите за развојот и појавата на македонскиот член во три одделни групи: а) влијание на супстратот; б) влијание на атстратот (албанско-романски и/или грчки); в) резултат на туѓо влијание и на самостоен развој.

Всушност, уште Миклошич, теза промовирана и од Копитар, ја поставува супстратната теорија, барајќи го исходиштето на членот во трако-илирскиот, односно во неговите наследници во албанскиот (Miklosich 1883, 127; сп. и во превод кај Милетич 1901: „Бугарскиот самостоен член произлегува од јазикот на старите жители на Балканскиот Полуостров, кој бил во генетска врска со денешниот албански јазик и кој имал несомнено влијание не само на бугарскиот туку и на романскиот, па дури и на српскиот и на новогрчкиот јазик“). Во врска со супстратот треба да се знае дека во грчкиот „уште во средината на првиот милениум пр. н. е. наплно е оформен задолжителен препозитивен член“ (Илиевски 1988, 116), албанските примерите се одвај од XV–XVI век, а не постои единствено мислење ни за тоа за кој (постар) супстрат се работи – тракиски, фригиски, дако-мизиски... (сп. Илиевски 1988, 117).

Конечното отфрлање на идејата за самостоен внатрешен развој ја потврдуваат и примерите од некои северноруски дијалекти. Иако тие се аргументот на повеќе автори, – покрај на Милетич, и на Галбов, итн. – за членот како внатрешна појава, сепак, внимателното проучување на наставката покажува дека е таа повеќе партикула за потсилување (и) на определеноста, но не и членска морфема. Имено, таа се наоѓа и на елементи што се инхерентно определени, како, на пример, кај заменките, но и на

⁵⁸ „V *Skop* dále nacházíme doklady rozvoje kategorie členu, s pravděpodobným členem nacházíme tvary *празникось* 69a12/lit a *покрывалото* 37b11/2C3:16. Rysy typické pro jazyky balkán-ského jazykového svazu nacházíme v *Skop* i v systému slovesném“ (Pilát 2014, 173).

елементи што се надвор од оваа категорија, на пример, глаголите или адвербите: *он-от, доктом-от у нас, естџ-от, хлеб-от, назад-от шел* (сп. Илиевски 1988, 115).

Ни остануваат уште опциите за атстрат и за јазици во контакт и самостоен развој, како некаков хибрид (уште претходно се определивме атстратот во овој случај да го третираме преку теоријата за јазиците во контакт, а не како надворешно влијание; може да се каже дека Балканскиот јазичен сојуз не се одликува со развој преку надворешни стимули, туку како резултат на мултилингвалноста на говорителите, што придонесувало за премин на карактеристиките од еден во друг јазик кај говорителот, основата на дефиницијата на Вајнрајх за јазиците во контакт). Веројатно единствено сигурно е дека со словенските населувања се воспоставил контакт со грчкиот, кај кој имало силно развиен член како слободен и проклитички елемент. Проблемот што се поставува во балканолошката литература, пред сѐ, кај Илиевски е како овој грчки образец во словенскиот се трансформирал во енклитика и во врзана морфема!? Имајќи ги предвид и погледите на Асенова (Асенова 2002, 123–140), може да се каже дека се судираат две хипотези: онаа на Санфелд, а во таа смисла и на Зајдел и Граур, според која членот во постпозиција во балканските словенски јазици⁵⁹ е производ на романско влијание и се развива кон 17 век наспрема онаа на Пјотровски, Цонев и Галбов, кон која е склон и Илиевски, за обратно влијание, од словенскиот врз романскиот, особено што другите романски јазици имаат препозитивен член, а во 10-11 век во старословенскиот има појави на енклиза на демонстративите и слевање до морфеме што личат на член. Сосема шпекулативна е албанската ситуација, зашто таму се противставуваат мислењата за постар исход на членот, како последица на анализа на некои топоними, на пример (Асенова ги посочува Чабеј и Демирај), наспрема писмената фиксација на албанскиот, кој покажува понови членски пројави (постромански, што може да значи и постсловенски).

Во секој случај, иако не може со сигурност да се претпостави, односно да се објасни како атстратот влијаел на појава, а внатрешно таа појава на членот станала постпозитивна, па потоа и врзана морфема, сепак, може да се каже дека овој уникум

⁵⁹ Формулацијата „балкански словенски јазици“ не се појавува кај Асенова. И покрај несомнените лингвистички квалитети на посочената монографија, поради кои е редовно четиво и мошне цитирана во компаративната лингвистика, па и тука, нејзиниот поглед кон македонскиот е сосема национално оптоварен и јазично непоткрепен. Во таа смисла, таа го третира македонскиот како бугарски дијалект, а сите противставувања на стандардните форми на двата јазика – ги отфрла како – „неосновани“ (сп. Асенова 2002, 126, на пример, за статијата на Мареш за структурата на членот во македонскиот).

дополнително придонесува истражувањето врз постари текстови да не запре и да се насочи кон други типолошки и семантичко-синтаксички доуточнување, кои можат да помогнат за растајнување на постојната двојба. Веројатно добро би дошла помош преку поточно датирање на појавата на членот во ситуација на генеричност и како знак за ситауциска определеност, нешто што е вообичаено во современиот македонски јазик. Ќе се задржиме на некои такви случаи на примерот на Физиологот во следната подглава, каде што во фокусот ќе ни бидат некои македонски текстови од црковнословенскиот период (особено оние во кои народниот јазик силно успева да продре и да влијае врз структурата, имајќи ги предвид и содржините што се застапени, пред сè, од неевангелска природа *vis-à-vis* претходните евангелски текстови).

Конечно, постоењето на концептот за категоријата *о̄ределеност̄* преку долгите форми на придавките уште од прасловенскиот веројатно е првичната причина кај говорителите да се појави потреба за дополнителен развој на категоријата, таа да се развие во системот на имињата и да се фиксира и за именката, како носител на именската група, на која му принадежи детерминаторот, а во системот на јазикот да постои подлошка преку која тоа лесно ќе се прифати и ќе се развие. Влијанието на атстратот, односно јазиците во контакт придонесува за забрзување на тој процес. Може да се претпостави дека паралелноста на слевањето на демонстративите со претходното име е условена и од процесот на вокализација на слабите ерови, кој се вклопил (веројатно повеќе во смисла на коегзистенција отколку на каузалност) со граматикализацијата на определеноста преку член(от).

Истите дилеми се појавуваат и кај Угринова-Скаловска (Угринова-Скаловска 1970, 2). Три основни прашања се важни за разгатнувањето на членот, во овој момент погледнат од дијахрониска перспектива: „а) во кое време се појавува членот; б) во каков однос е неговиот развиток со членот во другите балкански јазици; в) по каква линија оди неговиот развиток кај нас; какви семантички категории преставуваат неговите три форми“ (ibid.).

Одговорот на првото прашање е клучно и тој обично го носи проблемот на дефинирањето на членот: формите за кои зборувавме дека се појавуваат и на крајот на 10 и во почетокот на 11 век, а личат на член, дали се вистински член или само показни заменки? Всушност, она до што нè водат примерите е, всушност, и заклучокот на Курц дека речиси без исклучок може да се каже дека ниту една форма го нема обележјето на член, туку само на демонстратив и дека „од тоа нема во старословенскиот јазик ни едно

отклонување“ (Угринова-Скаловска 1970, 3). Тука е интересно и дека загубата на „членот“ на -ос, кој е најфреквентен во евангелските текстови и појавата на -ов „се развило прилично касно. Го среќаваме во некои записи најрано во 18 век и тоа во антепозиција што не ја исклучува можноста во народниот говор да се употребувала и во постпозиција“ (Угринова-Скаловска 1970, 5).

Што се случува понатаму, по 13 век, односно како народниот јазик го прифаќа сето ова и продолжува да го усовршува?

III.1.2. *Некои македонски шексџови од црковнословенскиот љериод*

Два текста, чие датирање може точно да се определи во периодот на средновековието, ни даваат интересни податоци за натамошниот развој на демонстративите во постпозиција, кои се слеале и ја добиле формата на денешниот член. Може да се претпостави, а тоа и да се докаже преку примери од овие два текста, дека таквата форма придонела да се развие и нова содржина, односно да се развие вистински член, т.е. да се зародат и други значење надвор од демонстративното. Заправо, едниот текст е парадигматичен зашто го покажува токму спротивното – имено, дека во еден определен и очекуван тип конструкции од денешна перспектива, дури и во 16 век, развојот, сепак, сè уште не бил компетиран и реализиран.

III.1.2.1. *Тиквешкиот зборник*

За Тиквешкиот зборник се зборува како за ракописен текст од 16 век, кој е пронајден во с. Мрзен, Тиквешко (сп. Поп-Атанасов 1989, 279). Според местото на пронаоѓањето го добива и своето име – Тиквешки. Се чува во Софиската библиотека (бр. 677), а содржините што се застапени во него содржат различни текстови, од оној за крчмарката Теофана, преку апокрифниот циклус за старозаветниот патријарх Аврам, до словото за Самсон, новозаветниот апокриф „Видение Павлово“, еден од петте преписи на Солунската легенда, Слово заради страшниот суд, делови од Разумникот,

Физиологот. Во литературата се посветува внимание на трагите од аналитизам, односно народен говор во овој ракопис.

Се насочуваме на Физиологот, односно на примери од него, со оглед на тоа што се работи за текст „анонимно дело, напишано на грчки јазик во ранохристијанскиот период (најдоцна во IV в.). Содржи 48 глави во кои на алегоричен начин се зборува за разни животни, билки и минерали“ (Поп-Атанасов 1989, 289). Со оглед на тоа што животните се внесуваат со нивните општи (генерични) својства, интересно е да направиме споредба со современата состојба во јазикот, каде што во таквите случаи би се појавил членот со неговото генерично значење, односно во именски групи со генерична референција. Примерите во современа транскрипција се според Страници од средновековната книжевност (Антиќ и Поленаковиќ 1978):

- (14) *З’б’р јесѝ в ѝусѝинах и не ѝијейѝ води...*
- (15) *Иорой јесѝ в мори всем рибам војевга.*
- (16) *Орел јесѝ всем ѝрицам рац и живеѝ ѝј једин...*
- (17) *СЛОВО ЗА ДЕТЛА / Деѝ јесѝ ѝасѝра ѝѝѝца.*
- (18) *Голуб јесѝ мека ѝѝѝца.*
- (19) *Змија јесѝ лјуѝа веѝѝ ѝараје всех веѝѝ.*
- (20) *Паун јесѝ лейа веѝѝ.*

Примерите покажуваат дека опсегот на членот во 16 век сè уште е ограничен, особено неговото непојавување во генерична функција. Натомошните историски истражувања треба да се насочат кон создавање корпус од членови именски групи, во кој функционално ќе се подредат примерите што се појавуваат. Така ќе може да се забележи и семантичкото проширување на полето на употреба на заменките и нивно вистинско граматикализирање како член. Од погорните примери јасно е дека генеричната референција останува во функционалното поле на нечленуваните именски групи. Примерите што се појавуваат во Тиквешкиот зборник (в. Пандев 1984, 63–65), најчесто го носат значењето на деиксисот (просторна определба /+блиску/ или /+далеку/), односно – покрај дисталноста и проксималноста – употреба за деиксис *sensu lato*, т.е. земајќи го текстот како простор во смисла на анафората:

(21) *йовели агглюу йрѣсийаиши ѿнои дши. и ѿо^м ч^а йрѣдсийаше йоср^оѣ и йозна дш'ѿаа.* (Пандев 1984, 64)

Како што се наведува во анализата, тука „се следи и едно семантичко привнесување на просторствени релации, врз основа на опозицијата: *ѿнои дши* : *дш'ѿаа*. Впрочем, во последниов пример се следи уште една морфо-синтаксичка црта: замена на акузатив со номинатив што секако го зацврстува мислењето дека во претставениов пример има членувана форма“ (Пандев 1984, 64). Сепак, употребата на членот во втората ситуација (*дш'ѿаа*) покажува анафора, односно упатува на антецедентот *дши*, па членот сè уште, може да се каже, е оптоварен примарно со значењето што го има уште во најстарите текстови – упатување наназад во текстот, мотивирано од просторните значења на показните заменки.

III.1.2.2. *Крнинскиот дамаскин*

Од друга страна, уште еден текст датиран од истиот период (16 век) покажува други интересни црти во однос не само на ограниченото семантичко поле на членот како показател на определеноста туку и на изборот на средствата за негово прикажување во рамките на текстот.

Македонскиот превод на Дамаскиот претставува име за низа текстови, кое се сфаќа како обединувачко за сите преводи на текстот на Тесаурос (ΘΗΣΑΥΡΟΣ) на Дамаскин Студит. Крнинскиот и Киевскиот дамаскин се едни од најцелосните преводи на Дамаскиот од првиот круг на Македонскиот превод. Крнинскиот дамаскин е ракопис од крајот на 16 в., најден во манастирот „Св. Пречиста“ во Крнино, Кичевско во 1956 година. Преводот му се припишува на епископот на Охридската архиепископија Григориј Пелагониски и се претполага дека е направен меѓу 1560 и 1580 година, имајќи го предвид црковниот чин на Григориј и начинот на кој се упатува кон него.

Како што наведува Илиевски (Илиевски 1972, 146), Лавров забележува дека во првите преводи на Дамаскиот членот не е во особено честа употреба, дури и дека тој отсуствува. Сепак, анализата на Илиевски покажува дека, иако фреквенцијата во

Крнинскиот дамаскин е скромна, сепак, се појавува член во сите три вариетите: –онъ, –тъ, –съ. Се отвора прашањето за калкирањето од грчки и старата дилема Курц – Галбов: развиен членски механизам или книжевни форми на показните заменки со деиктичка и анафорска функција!? Илиевски (Илиевски 1972, 150) забележува: „И двете мненија се всушност екстремни и неприфатливи во целост. Аргументацијата на Курц е сериозна, но не можеме да се согласиме дека примерите како: *домотъ, ραботъ* не се членувани. И во јазикот на Хомер има употреба на *ὁ, ἡ, τό* со чисто деиктичко значење, но наместа тоа е вистински член. Ретката и незадолжителна употреба на членот кај Хомер не се должи на епскиот јазик, ами на архаичниот грчки, како што установува и Швицер. Тогаш членот се зараѓал и уште не добил таква фреквентност и задолжителност. Слична е положбата на членот и во старословенскиот. Има сигурни показатели од каде што се гледа дека енклитичките показни заменки образувале една акцентска целина со именката, одн. придавката и веќе придобиле белези на член.“

Но, примерите, независно дали се работи за сосема развиен член или не, или калкирани конструкции од грчкиот наспрема синтаксичка линеаризација во духот на нашиот јазик, покажуваат и друга интересна особеноост. Имено, „понекогаш преводачот ропски го копира грчкиот ред на зборовите и дава конструкции кои не се во духот на македонскиот, на пр.: како *пострада праведны ѿвѣ ѿнъ*, л. 80 (*ὁσάν εἴπαθεν ὁ δίκαιος ἴωβ ἐκεῖνος*), но наместа за вакви грчки конструкции тој дава превод во духот на нашиот јазик, сп. *Ὁ μέγας προφήτης Μωϋσῆς ἐμεῖνος ὅταν ἀλέθνησμεν* — *великыѿнь пророк моѷси егда оумираше*, л. 31’, каде што ја префрлува показната замена-член од именката врз придавката-атрибут. Забележително е дека и во најраниот пример на префрлување член од именката на придавката од Добрејшовото евангелие [...], во грчкиот му одговара исто така хипердетерминирана форма (*ὁ καθὸς δοῦλος ἐμεῖνος*) (Илиевски 1972, 150).

Што ни покажуваат и двата наведени примери!? Употребените заменки се со н-коренот, иако може да се претпостави деиктички неопределен контекст, каде што во современиот јазик би се очекувала дистрибуција на т-коренот. На овој интересен феномен укажува и статистиката што ни ја посочува Илиевски (сп. Илиевски 1979, 149)

дека во евангелските текстови доминира -сь, (66 %), додека, пак, во Македонскиот превод на Даманскиот *ωнь, ωна, ωно* апсолутно се најфреквентни (79 %).

Да разгледиме некои примери што ги наведува тој:

- (22) *вз васточною страну град ес(ть) иже нарицается патара. прѣимогущи град(о)ть въ оубласти ликіискиѣ, л. 265 (Εἰς τῆς Ἀνατολῆς μέρος, **κάστρον** εἶναι, ὅπου ἐλέγετο Πάταρα: περιέχεται δὲ τὸ **κάστρον αὐτὸ** ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Λυκίας)*
- (23) *вз зрѣвъ авраам и видѣ и бѣ едины овы свѣзнь за рогы въз едино дрзво. тогда възет **овньωнь** и закля его, л. 228 (ἀνέβλεψεν ὁ Ἀβραὰμ καὶ εἶδε καὶ ἦτον κριάριον ἀπὸ τὰ κέρατα δεμένον εἰς ἓνα δέδρον τότε ἐπῆρε τὸ **κριάριον ἐκεῖνο** καὶ ἐσφαζε)*
- (24) *и елень прѣскочивъ **ровьωнь**, л. 252 (τὸ χάσμα **ἐκεῖνο**),*
- (25) *отнеси его въз **храмωн**, л. 191 (παράδοσε τὸ εἰς τὸὸ ναὸν **ἐκεῖνον**),*

Како што може да се забележи во примерите (22) и (23), т-коренот и н-коренот се употребуваат истозначно – анафорски; тие, практично, си конкурираат како форми. Во примерот (23) јасно се гледа дека н-коренот се користи чисто анафорски, без никаков сомнеж дека во себе го содржи значењето ‘во видното поле на адресантот, оддалечена од него, на извесна дистанција’. Во примерите (24) и (25) претполагаме парафраза *ἰωј ров/ἰωј храм*, можеби ситуациски или повторно анафорски, секако определено и познато, но надвор од опсегот дисталност на н-коренот, односно на неговата примарна семантика во современиот јазик и очекувана, ако се тргне од можното значење на показната замена оној.

Па, зошто е тоа така? Зошто н-коренот, сеедно дали кај показните замени или во морфолошката енклитичка разновидност која личи и води кон членот, н-коренот се користи како неутрална ознака?

Веќе напоменавме дека во улога за лични замени за трето лице, во номинатив во старословенскиот јазик се користеле демонстративите *онъ, она, оно* и *тз, та, то*, а во другите падежи таа функција ја вршела анафорската замена *иже, ѿже, ѹже* (...).

Тргувајќи од ова, можеме да претпоставиме дека семантичкиот опсег на *онз* и *тз* се совпаѓал во голема мера и во однос на неговата демонстративност, за да може да биде истозначен и да навлезе во системот на персоналните заменки. Ако е така, тогаш претполагаме и подоцнежен развој на *онз* како современото оној, односно со значење на дисталност, оддалеченост од говорителот, што и се вклопува во идејата дека неблизкоста до говорното лице е надвор од примарниот деиксис: *јас – ти – овде – сега*. Во прилог на ова оди и употребата на грчките *αὐτός* (*aftos*) и *ἐκεῖνος* (*ekinos*), кои, иако, во основа, треба да одговараат на опозицијата тој : оној, но *ἐκεῖνος* може да го покрие и неутралното поле на определеност, без нужно да означува дисталност. Практично, полето на *ἐκεῖνος* како да се совпаѓа со семантичкото поле на *онз* во старословенскиот – неутрален показател на определеноста, со што може да навлезе и да му конкурира на *тз* / *αὐτός* во опсегот на третото лице, но и демонстратив со значење на дисталност. Ова, веројатно, има свои импликации и остатоци во системот на личните и на показните заменки на западномакедонскиот ареал, особено на македонскиот југозапад. Имено, користењето на демонстративната варијанта што има н-корен во морфолошки врзан облик како неутрална најмногу е изразено денеска на територијата на охридско-струшкиот дијалектен појас, но позната на поширокиот западен простор, може да се толкува како реликт на една постара состојба, во која н-коренот означувал неутралност, односно не бил оптоварен со деиктичко значење. Контактот со грчкиот, каде што постои исти случај, како и фактот дека Охрид претставувал црковен центар на Архиепископијата, возглавена од грчки митрополити, па и преводот на црковните книги од грчки, веројатно придонесува за зачувување на оваа состојба. Дополнително, сигурно на тоа влијаеле и други социолингвистички фактори (однесувањето на средината кон „своето“ наспрема „туѓото“, тоа е што „тука“ наспрема тоа што е „таму“ и сл).

Ова е важно, зашто примерите од охридскиот дијалект на современ план:

- (26) *...ѝа ѝака и викавме дека живееме во зѝрадине кај Палас* (ПП, 79)
 (27) *Се ладиме на ѝеколов во блаѝоно Рача.*
 (28) *Дан излезийѝ Неси од маѝлишиѝено.*

може да се толкуваат преку оние во Дамаскино и обратно. Во таа смисла и примерите со генерична референција, кои ги тестиравме кај родени говорители на охридскиот: за нив беа поприфатливи примерите со н-коренот коренот како експонент на определеноста во контекст на ситуациона определеност, но не и на генерична:

- (29) *?Док̃торине се хумани луѓе.*
 (30) *??Лавон е цар на живо̃ини̃е.*
 (31) *Док̃тори̃е се хумани луѓе.*
 (32) *Лаво̃и е цар на живо̃ини̃е.*
 (33) *Док̃торине на кожно се хумани луѓе.*

Во претходниот контекст, ова ја зацврстува хипотезата за н-коренот како демонстратив во постпозиција со недеиктичко значење, кој не се развил докрај како член *vis-à-vis* т-коренот. Се разбира, ова не е апсолутен тест и се забележуваат и поинакви примери (каде што и н-коренот дијалектно се користи за случаи на генерична референција), но во смисла на дистрибуцијата на членот на дијалектен план, односно неговата регионална и социјална варијација, ќе се задржиме одделно, во посебно потпоглавје.

Во прилог на оваа теза оди констатацијата на Црвенковска и Макаријоска (Црвенковска и Макаријоска 2018, 7–8) дека „во функција на лична замена за трето лице во косите падежи, покрај формите од *иже*, *џже*, *џе* се среќаваат и форми од *тз*, *та*, *то* [...] Може да се забележи дека во м.р. има варирање на формите *онз* и *тз*, а присутно е и варирање на формите од *иже* со формите од *тз*. Во ж.р. во функција на лична замена се среќава формата *та*...“

Во таа смисла е и дефинирањето на *онз* и *тз* во Старословенско-македонскиот речник (Десподова и др. 1999, 291; 484), каде што се гледа дека нивниот опфат, значење и употреба во сферата на третото лице е меѓусебно заменлив, кое може да се сфати, во таа смисла, и како немање првична ознака */+дисталност/* кај заменката *онз*.

„ *онз* ргоп. *о̀*, *ѝке̃и̃нос̃*, *а̀тот̃с̃*, *о̀с̃*, *де̃*, *о̀џтос̃*; тој, оној“ (Десподова и др. 1999, 291).

„тз, та, то ргол. οὗτος, ἐκεῖνος, αὐτός, ὁ, ὅς, μηκέτι, αὐτοῦ, τοῦ, ὁ αὐτός, ὁ εἶς; тој, таа, тоа, сам(иот), токму тој, негов, ист(иот)“ (Десподова и др. 1999, 484).

Да заклучиме, навраќајќи се на тврдењата на Илиевски (Илиевски 1988, 115–132). Може да се претпостави дека јазикот на Дамаскиот во голема мера не го одразува вистинскиот говорен јазик од тој период – и натаму е мошне силно влијанието на архаичниот јазик, кој е црковнословенски, следи извесни канони, а во овој ракопис и српскиот правопис. Тоа значи дека малиот број примери на членувани именски групи не ја покажува фактичката состојба на теренот. Исто така, преку други паралели, може да се види дека единствениот член со т-корен доминирал на бугарската јазична територија, за разлика од тројноста на македонска почва, што е доказ и за извесни дијалектни разлики уште во најстариот период. Може со право да се претпостави дека тројноста на членот (или на показните заменки со дистрибуциска постпозитивна варијанта, сеедно) е постариот стадиум на развој.

И покрај тврдењата на Илиевски за присуство на член во Дамаскиот, уште еднаш тука се отвора прашањето на дефинирањето на членот, за кое зборуваме претходно, а ќе го преотвориме прашањето и на современ план, особено во однос на т.н. троен член. Имено, историски, а и во овој ракопис, најмногу (ако не и без исклучок), формите за кои зборуваме се употребуваат деиктички и анафорски, што ги прават само показни заменки, а не член, без каква и да е строго толкување, во смисла на тоа дека и деиктиците во облик на демонстративи, *ex definitione*, во себе го содржат и значењето на детерминацијата и izdelување што ја носи членот. Па, сепак, „навистина формите со *ωνъ*, *тз* и *съ* и во *Македонскиот ѝревод на Дамаскиот* при извесни случаи имаат деиктичко и анафоричко значење, но не може да се одрече дека тие истовремено имаат и особини на вистински член. Со зачестувањето на ваквата употреба на заменките дошло и до квалитетната промена на нивната функција. Како и во другите индоевропски јазици, поради честата употреба показните заменки постепено ја губеле својата деиктичка функција и се сведувале на *белези* – *дејтерминантѝ* кои само го определувале предметот како познат. Меѓутоа, треба да се одбележи, во *Македонскиот ѝревод на Дамаскиот* развојот на членот не е одразен во таква мера“ (Илиевски 1988, 127).

Погорната теза се гледа и во примерите што ги приведовме [(22)–(25)], но и во примерот (34), каде што јасно се гледа опозицијата неопределено (со *еден* –

едина жена) наспрема определено (со н-коренот употребен недеиктички – *жена шна*), но таа, определеноста, е по однос на претходно воведен поим, референт што постои пред определениот елемент, односно реферира наназад и има антецедент – се работи за *анафора*.

(34) *и пакы же цр(с)тво четврзтоє то є книгзи пишєт. јако пр(о)р(о)кь елисеи оученикь пр(о)р(о)ка нлїа, шзд вь едно село, свманта имѣнем. и тамо едина жена моужата, прїєть єго вь дом свои. прочее бѣ неплшдна жена шна и пр(о)р(о)к єго бла(го)сл(о)би и роди с(и)на.*

Заокружувајќи го периодот на црковнословенскиот јазик на територијата на Македонија, односно македонската редакција на црковнословенскиот, претставена во случајов преку два парадигматични ракописи – Физиологот од *Тиквешкио̄и* зборник и *Крнинскио̄и дамаскин*, можеме да заклучиме дека членот во овој период не бил сосема развиен, барем во пишаните споменици, иако може да се претпостави повисок степен на развој во народниот јазик. Следниот период, 19 век, ќе покаже сосема поинаква ситуација. Јазикот на 19 век веќе и писмено го фиксира членот речиси до степенот на неговата денешна, современа употреба. Тоа е уште еден показател преку кој може да се увиди дека, практично, вистинската историја на македонскиот јазик завршува, во смисла на научното проучување, некаде со крајот на 18, делумно во првата половина на 19 век, а од втората половина на 19 век, победува народниот јазик и се пристапува кон извесни стилизации како вовед во обиди за стандардизации, сè до конечната од 1945 г.

III.1.3. Членот во 19 век

19 век е период на сериозно и драстично навлегување на народниот јазик во пишаната реч. Периодот што во традиционалната класификација се нарекува просветителство, обично е претставен со стожерните ликови на македонската преродба:

Крчовски, Пејчиновиќ, Пулевски, Џинот; одделно, Цепенков, Миладиновци, па и Мисирков, иако неговата актива, строго календарски, се заокружува во 20 век.

Тргуваме од претпоставката дека јазикот кај овие автори во голема мера ги одразува особеностите на современиот јазик. Во таа смисла, очекуваме членот да се појави и во оние референциски, а можеби и синтаксички околности во кои констатиравме дека отсуствува во постарите текстови, вклучително и во Дамаскилот и во Физиологот од Тиквешкиот зборник, како репрезенти на јазик со поголем степен на народни црти во тој период. Тука мислиме, пред сè, на проширувањето на употребата на членот на она што Младенова (сп. ги претходните цитати од нејзините категоризации и периодизации) го фиксира како процеси и фази што следуваат по првите три во развојот на бугарскиот, а во таа смисла, со извесен застој во развојот, и во македонската јазична средина. Застојот во развојот го лоцираме во поголемата традициска врзаност на македонската јазична средина за канонот, но, од друга страна, и спонтаната стандардизација, која придонесува дијалектното богатство да се надградува подолго – логичен процес кај јазиците што подолго опстојувале како народни и некодифицирани.

Ќе се задржиме на некои поспецифични примери од творештвото на Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Марко Цепенков, браќата Миладиновци, но и јазикот на Мисирков, сеедно дали благо временски навлегува и во 20 век, како и интересниот јазичен израз во Ерминијата на Дичо Зограф.

III.1.3.1. *Јоаким Крчовски*

Крчовски припаѓа кон авторите што, иако го внесуваат народниот јазик во своите дела, сепак, повеќе се држат до црковнословенскиот образец. Со оглед на неговото претпоставено потекло и време на раѓање – веројатно роден во Кичевско, па оттаму Крчовски, освен ако не е од димерхисарското село Крчово, некаде во средината на 18 век – последниот податок за него, како што наведува Конески (Конески 2020, 115), потекнува од 1819 г. со излегувањето од печат на неговата книга „Различна поучителна наставленија“. Иако неговото живеалиште се врзува за Крива Паланка и Кратово,

анализата на извесни јазични црти, според Конески (ibid.), укажува на неговото можно кичевско потекло.

Па, сепак, иако врзано со потеклото може да се очекува троен член, како што се нарекува традиционално во македонската лингвистика денешниот стандарден облик на граматикализираниот експонент на определеноста во вид на морфема – сепак, дали поради отстапките кон црковнословенската традиција или поради некои други влијанија, кај него не среќаваме членска морфема во контексти и во обем како кај Пејчиновиќ. Хипотезата дека во тоа време членот не бил докрај развиен во денешниот облик се отфрлува по споредбата со примерите што ќе ги наведеме во III.1.3.2., а се врзуваат со Кирил Пејчиновиќ, кој му е современик на Крчовски.

На пример, во „Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова“, употребата на членот е поограничена, односно не е регуларна. Тоа изгледа и очекувано во примерите со ситауциска определеност, но второто *ојавол* во примерот (35), кое е анафорски, покажува уште постара и понеразвиена состојба или – веројатно повеќе – употреба:

(35) *А ојавол видел Адама у голема красотиа и завидел ојавол Адаму...* (КПИТ, 19)

Во истата реченица во продолжение забележуваме:

(36) *...и рекл на жената Ева: ...* (КПИТ, 19)

употребено дури и како катафора, но и модификациски, а редовно кога се појавува таков тип именка во атрибутивна функција на ономазиолошки определен центар, нужно и таа носи маркер на определеност, односно и самата таа е определена.

Но:

(37) *Тамо на сирашен суд ќе да оживеат од гробовите сите умрени...* (КПИТ, 20)

каде што може да се забележи употребата со посесивна нота (*своите гробови*), но и генерички – ‘од она што е/може да се нарече *гроб*’.

Или во „Митарства“:

(38) *Таја жена многу години ѝосѝила и ѝлакала за зреховиѝе нејни, и ѝосле се ѝокалузѝерила сос чисѝо ѝокајание.* (КПИТ, 27)

каде што таа посесивност е и површински изразена со посвојната заменска придавка *нејни*, маркирано со редослед центар – модификатор, наместо вообичаеното модификатор – центар. Сепак, за разлика од примерите од Дамаскилот, калкирано од грчкиот, тука членот оди на првиот елемент на именската група, независно од тоа дали во иницијална позиција се појавува центарот или некој модификатор.

Во таа смисла, како во (38), се појавува и посесивната конструкција со заменска придавка во примерот (39), каде што членот повторно е во иницијална позиција и со тоа игра и делимитативна функција, покажува каде започнува именската група (повеќе во потпоглавјето III.3.):

(39) *Това како виде мојатиа смиренна душа, се ѝоѝресе од сѝрах.* (КПИТ, 29)

Од друга страна, пак, и во примерот (38) во иницијална позиција, а и понатаму во примерите (40) и (41), пофреквентно е анафорското упатување, како и izdelувањето на елементот според критериумот ‘претходно воведен’ и/или ‘познат’, по претходно утврдените критериуми за познатост, хиерархиски и во смисла на егоцентричните единици – прво за адресантот, потоа за адресатот:

(40) *Тија дјаволи ни обиколиха како ѝси и ни заѝреха, и у ѝој час донесоха ѝред мене сичко многу јадење, и иѝо бех јала скришно...* (КПИТ, 33)

Покрај анафората кај *ѝија дјаволи*, демонстративот се појавува во примерот (40), наместо вообичаеното *во часоѝ*, но веќе во примерот (41), покрај показната замена, се забележува и пофреквентна членска употреба, особено (повторно) посесивно (*домовиѝе* ‘нивните домови’).

(41) *И дојде глас ои велелејнија слави: иовелеваше на иија свјайи ангели иио ме водеха да ме заведат да видам на сийе свјайи омовије, иака да бидам сичкиије муки на грешније, иак иосле да ме иосиават у леи кашии свјайаго Василиа.* (КПИТ, 34)

Од друга страна, демонстративот во примерот (41) може да се смета и за индиректна анафора, ако се неа се реферира – и со модификација меѓу детерминаторот и центарот – *иија свјайи ангели* – на претходно воведен поим од почетокот на претходниот пасус:

(42) *И ме доведоха иред иресол Божиј ииесуиунија слави, обсиоимиј херувивами и серафимами и множесивом вои небесних, неизреченними иесни всегда славјашчих бога.* (КПИТ, 34)

но многу поприродно е да се помисли дека се работи за ситуациска определеност, односно дека се зборува за тие, едни и единствени ангели во конкретниот контекст; оние што го водат низ дваесеттото митарство. Дополнително во прилог на ова тврдење оди и тоа што оваа именска група е и релативизирана и тоа со рестриктивно значење/употреба на релативната реченица.

Интересна е употребата на членот со значење на тоталност, за што веќе пишувавме (*фирми* наспрема *фирмије* во Македонија, на пример). Тука забележуваме две варијанти: *сийе* и *сичкиије*, и двете членувани, *сийе* класифицирано како заменка (ТРМЈ, 382), а, пак, *сички* (и) како прилог, иако и двете носат придавско значење во контекстот во кој се употребени, особено што е сосема невообичаено заменката, која има инхерентна определеност, да добива дополнителни маркери за категоријата. Веројатно авторите на речничките статии се повеле од основната заменска форма што се содржи во коренот на *сиои*, но лексикализираната форма на заменката и демонстративот – без исклучок употребена со членската морфема – бездруго има адјективно значење.

Примерот со *грешније* ни покажува вообичаена појава и во современиот јазик: супстантивизираните придавки речиси редовно одат со член, веројатно од синтаксички причини и земајќи го врз себе категоријалниот признак на определеноста

од елиптичниот центар (*луѓе – луѓеӣо шӣо се ѓрешни – ѓрешни луѓе – ѓрешнӣе луѓе – ѓрешнӣе*).

Колебањата во употребата на членот особено се присутни кај примерите каде што денеска би бил вообичаен удвоен објект, а објектот тука е определен по припадност, односно се работи за посесивни конструкции каде што претходно видовме присуство на членот. Во „Чудеса пресвјатија Богородици“ забележуваме:

(43) *И видела незина ѓасѝорка дека зашӣо ќе да биде ѓохубава оѓ неа, и ја научил ојавол да ја убие.* (КПИТ, 38)

Во примерот (43) и посесивното *незина ѓасѝорка*, но и ситуациското *ојавол* покажуваат отуство на член. Како и во (44):

(44) *Она ѝоѓива нашла време и рекла на еѓин измеќар.* (КПИТ, 38)

со *еден* во функција на неопределен член, чија фреквенција не е голема, но, секако, се појавува и во текстовите од 19 век. На проблемот на *еден* како неопределен член ќе се задржиме во поглавјето IV, одделно воведувајќи ги и анализирајќи повеќе согледби за неговиот развој во ваква функција, а имајќи ги предвид и примерите од современиот јазик, каде што таквата негова употреба зачестува и се врзува со посебен тип т.н. субјективна неопределеност.

И покрај поконзервативниот јазичен израз и многу недоследности во употребата на демонстративите, а особено на членот, кај Крчовски сериозно се покажува тенденција кон извесна стабилизација на експонентите на определеноста, иако тежнеењето кон црковнословенскиот јазик е изразено во поголема мера отколку кај Пејчиновиќ, односно, „Крчовски заокружува со своето дело еден долг период на црковна литература во Македонија, од времето на свети Климент и Наум Охридски до негово време, а Пејчиновиќ го отвора новото време, времето на новата македонска книжевност и на современиот македонски литературен јазик“ (Пандев 2020, 145).

III.1.3.2. Кирил Пејчиновиќ

Монахот Кирил Пејчиновиќ е роден во с. Теарце, Тетовско. Како што наведува Конески (Конески 2020, 131), „за животот на Пејчиновиќ располагаме со доста податоци. Тој е роден околу 1771 г. во с. Теарце, Тетовско. Едно време учел во манастирската школа во св. Пречиста, Кичевско, а можеби и во манастирот св. Јован Бигорски. Заедно со татка си Пејчина и со стрица си Далманта заминал за Света Гора, во манастирот Хилендар, каде што сите тројца се покалуѓериле“. Понатаму, за Пејчиновиќа знаеме дека се вратил во Лешок, знаеме и дека објавил две книги: во Будим во 1816 г. – „Огледало“, а во Солун во 1840 г. ја отпечатил и „Утешение грешним“, која „во ново време“ ја публикува А. М. Селишчев (Конески 2020, 132). Умира на 12/24 март 1845 г. и е погребан во дворот на Лешочкиот манастир.

Биографските податоци за авторите од 19 век се важни за да можеме да го проследиме нивниот ареален исход, односно родениот говор и говорот на кој биле изложени онаму каде што живееле и работеле, но и нивниот, условно, професионален животопис, во смисла на црковната, а во таа насока – и на црковнословенската предлошка.

Подлабоко на извесни аспекти од јазикот, ликот и делото на Пејчиновиќа се осврнеле повеќе наши автори (Конески, Пандев, Поленаковиќ, итн.). Во одделно претходно соопштение ние зборуваме за номиналниот и вербалниот систем *differentia specifica* на Пејчиновиќ (Карапејовски и Пандева 2020a). Како почетна точка, наведуваме некои од поважните забележувања за именскиот систем кај Пејчиновиќ, во овој случај врзани – во една поширока смисла – со категоријата определеност и со членот во македонскиот јазик

Имено, во рамките на именскиот систем, односно имајќи ги предвид референцијалните карактеристики на именската група, кај Пејчиновиќ ги наоѓаме сите употреби според класификацијата на Минова-Ѓуркова во Синтаксата на современиот македонски стандарден јазик.

(45) ...*најјосле да их чајшии и молииваџа свјатаџо Нифониа...* (ПСТ, 17)

Во примерот (45) забележуваме една од најчестите употреби на членската морфема со т-корен за искажување т.н. посесивност. Видовме дека и кај Крчовски тоа

беше често и фреквентно во голема мера. Во овој пример се покажува и друга специфика – отсуство на вообичаениот предлог *на* во стандардниот јазик (како еквивалент на посесивниот датив), односно на *од* на македонскиот запад, како резултат на посесивниот генитив (*genitivus originis*). Тоа ги потврдува тезите на Милорадовиќ (Милорадовиќ 2008), која во врска со границите на употребата на посесивните конструкции со *на* и со *од* се повикува и на Асенова, за балканскиот карактер на овие појави, како и на Тополињска, која го посматра во јазикот на Свети Климента. Оваа маргиналија како одлика на јазикот е само индиректно поврзана со членот. Во таа смисла, овој пример кај Пејчиновиќ е интересен од аспект на делумната контаминација: појава на аналитизам преку членот, но отсуство на предлог, односно чување на морфолошкиот падеж. Во истата реченица претходно имаме:

(46) ...*ѝак да се чаѝи канон Свјайѝаму Трифону и сѝихи њеѝови...* (ПСТ, 18)

каде што дативот не е експонент на индиректниот објект (може да се претположи таква рекција на глаголот чати/чита, првично), туку повторно посесивна конструкција со датив.

Наспрема тоа имаме:

(47) ...*низ усѝа Пророку Давиду...* (ПСТ, 22)

Посесивен генитив > посесивен датив > на-конструкција. Тука изостанува членот во посесивна конструкција со делови од телото, како што вообичаено се користат овие именски групи со современиот јазик (носот, устата, главата, итн.). Дополнително, интересно е што кај Пејчиновиќ може убаво да се видат и двата процеси и борбата во пишаниот (кон)текст: губењето на падежните наставки, аналитизмот и појавата на членот.

Во посесивни конструкции со предлогот *од* членската морфема ја среќаваме во примерот (48), но таму тој се појавува во ИГ што е релативизирана, односно тој отвора и простор за зависносложена релативна дел-реченица:

(48) *...и ѝмоли му се Бо̀гу со молиѝваѝа од свейѝецоѝи шѝо го служиш...* (ПСТ, 21)

(49) *А мије и ѝразникоѝи шѝо го служимо...* (ПСТ, 20)

И покрај малата фреквенција на членот во „Поучение свакому христиану како подобаат...“ во примерот (49) ја гледаме неговата формална пројава како корелат на релативната реченица (сп. Минова-Ѓуркова 2000, 258–259). Релативизираната ИГ добива морфолошки член, кој не е употребен анафорски или во некое од своите примарни семантички употреби, туку е, условно, катафора, односно отвора простор за издвојување на елемент од множеството (‘оној празник што го служиме, наспрема сите празници’).

Така и показните заменки ги среќаваме во својата најчеста анафорска функција:

(50) *И заѝо ѝреба да ѝслушамо слово божие, зашѝо ѝој шѝо не слуша слово божие, шѝо неке да чуе, ѝој есӣ како нека овца шѝо бега од ѝрло надвор. Таја овца оѝи влкоѝи н’ уѝечуеѝи.* (ПСТ, 19)

Примерот (50), всушност, покажува дека по употребата на некој со значење на неопределеност, која овде може пошироко да се сфати и нереперентно и генерично, демонстративот анафорски упатува на антецедентот (*нека*) *овца*.

Или, пак, освен некој (во варијацијата *нека*) и еден употребено како експонент на неопределеноста:

(51) *Па му велиѝи Авраам: „Имаѝи межу нас еден ѝроѝасѝи, дуѝка голема. [...]“* (ПСТ, 25)

Во смисла на Теоријата за членот на Крамски го имаме примерот:

(52) *Велаким, нека седаѝи Чифуѝиѝије насѝрана...* (ПСТ, 23)

каде што членот е употребен генерички, со парафраза: ‘ако се Чифути, нека седат настрана’, па примерот во обликот:

(53) *Велаким, нека сега̄ӣ ѿӣе Чифӯтӣ насѣ̄рана...*

претполага различна пропозициска содржина на исказот, споредено со примерот (6), односно тоа ја нема погорната парафраза, туку може да се толкува со значењето: ‘група (познати, претходно воведени, споменати) Чифути од сите Чифути на светот’. За разлика од претходните текстови, кои ги имавме предвид во III.1.2., тука веќе среќаваме и вакви примери, односно примери со членска морфема употребена во именски групи со генерична референција. Кај Крчовски и особено кај Пејчиновиќ, гледаме извесна стабилизација и навлегување во полето на генеричноста, што е од несуетинско значење да може да се претпостави заокружен процес на појава на членот и негов силен продор и во овој сегмент и во пишаниот јазик, особено од црковни лица, кој, ex definitione, е исклучително отпорен на надворешни народни влијанија.

Вториот тест за членот како граматикализиран експонент на определеноста, сосема изграден и со заокружена еволуција, се пројавува кај т.н. ситуациона определеност. Кај Пејчиновиќ присутни се таквите употреби (единствен референт во окружувањето, сп. Минова-Ѓуркова 2000, 130–131):

(54) *Во едно село видох, ѿѿѿѿ ореше во четврѿок...* (ПСТ, 40)

Дополнително во корист на парафразата со ситуациона определеност оди и употребата на неопределеното специфично *еден* во *едно село*.

Во однос на појавата на другите корени, в-/н-, во случаите каде што се вообичаени во современиот јазик, во овие текстови обично се употребува показна замена:

(55) *...и ѿѿ да им чаѿи оваја молиѿва...* (ПСТ, 40)

Особено е тоа видливо при oratio gesta, кога и деиктичкиот сегмент на определеноста станува посилено изразен:

(56) „*Ти, Гос̄иоду Божи наш, заради ѿвоја харноѿа си зайоведал, излегол овој берикей̄, ѿи да благословиш и овоја зумно, и овој домакин, да му умножиш свакиј берикей̄, жиѿо, вино, масло, свакое добро.*“ (ПСТ, 42)

Но, се појавува, мошне ретко, и в-коренот:

(57) *Со̄грешиле народ (људи) во времја Ноево, и ѿро̄гневасја Гос̄иод, и наведе на нив ѿѿоѿи и з̄и ѿѿоѿи свешѿо живо на земнава.* (ПСТ, 60)

Примерот (57) се забележува во *Ушешение з̄решним*, кое се појавува 24 години по *Огледало*, па можеби улога игра и овој податок, во однос на временското фиксирање на текстот и неговата поголема блискост до 20 век, јазичната еволуција, но и уште позасилениот продор на народниот јазик во пишаните текстови.

Можеме да заклучиме дека јазикот во 19 век, претставен преку текстовите на Пејчиновиќ, за разлика од примерите кај Крчовски, каде што колебањата се поголеми и употребата е понестабилна, веќе го имаат издиференцирано т-коренот на членската морфема како „вистински член“, со употреба во сите можни референциски контексти. Такви појави, дури и во поголема мера, со оглед на биографската заднина и жанровската застапеност, очекуваме дури и повеќе во собраниот материјал на Марко Цепенков.

III.1.3.3. *Марко Цепенков*

Од јазик што е стилизиран народен или црковнословенски со народни примери, како оној на Крчовски или на Пејчиновиќ, полека се придвижуваме кон собирачите на народни песни и приказни, кои само писмено го фиксирале усниот народен гениј. Па, така, кај Цепенков, кај Верковиќ и во Зборникот на Миладиновци, уште повеќе може да се очекува продирање на живата усна реч, чии приспособувања сега не се мотивирани од црковната матрица на пишуваачите, туку од личните уметнички насочености и дарби на запишуваачот.

Од друга страна, придвижувањето од Крчовски до Цепенков подразбира и хронологија: Крчовски веќе рековме дека е роден некаде околу средината на 18 век, а

за Цепенков ја знаеме точната година – 1829-тата во Крушево (за повеќе биографски податоци, в. Конески 2020, 268). Неговите собрани народни умотворби излегуваат во „Зборникот за народни умотворенија, наука и книжнина“. Конески (Конески 2020, 270) наведува и дека „откако се преселува во 1888 година во Софија, тој добива можност да ги објавува своите записи во споменатиот Зборник, каде што од 1899 до 1900 година излегле оние над петстотини густе страници со негови материјали. Освен тоа во ракопис се останати од Цепенкова уште многу такви записи, што можеле да исполнат три посебни тома“.

Го разгледуваме прво Цепенков, а потоа Миладиновци, иако нивното дело хронолошки му претходи на она на прилепскиот терзија, поради природата на собраниот материјал – народни приказни наспрема песни. Очекуваме дека примерите што може да се најдат и да се ексцерпираат од собраниот материјал од Марко Цепенков во голема мера, поради периодот на собирање и издавање и поради попуштањето на црковнословенското влијание, особено поради тоа што запишувачот само го ставал на хартија она што го слушал, без интервенции што би го доближиле јазикот до библиските, евангелски или службени текстови, во голема мера ќе се совпадне, особено во користењето на членот, со современиот јазик.

Употребата на показателите на определеноста во корпусот на Цепенков ја следи тенденцијата воспоставена кај Крчовски, а продлабочена кај Пејчиновиќ. Тука ги среќаваме сите употреби на членот и на демонстративите – анафора [пр. (58)], ситуациска определеност [пр. (59) – *цароѝ* е претходно внесен како неопределен „си имал еден цар...“, но *царицаѝа* е еден и единствен референт во окружувањето, во дадениот контекст], генеричка определеност [пр. (60) – ‘тој што е итар’, ‘тој што е будала’; дополнително и супстантивизирано, но исто би било и со *иѝрецоѝ*, на пример]:

(58) *На еден маж му умрела ѝрвнаѝа жена и му осѝаила две деца, едноѝо машко, другоѝо женчко; машкоѝо шес-седум години, а женчкоѝо чейѝри години.*

(59) *Цароѝ и царицаѝа сеедно му велеа да се женатѝ. (МЦ, I318)*

(60) *Иѝрио и будалаѝа едниѝаѝи сеѝ ѝокмо. (МЦ, I80)*

Кај деловите на телото, како и во современиот јазик, членот се појавува како индикатор на посесивноста – пр. (61) ‘неговата глава’ или, пак, пр. (62) – ‘своите очи’.

(61) *Ти ѝра̄ѝв џеља̄ѝо и му ја ѝресече џлаа̄ѝа и ми ја донесе дома.* (МЦ, I368)

(62) *Беше си за̄ѝрил **очиӣе** од соно̄ѝ и беше се о̄ѝулил и на̄ѝред и назад и ѝ до̄џлегал шес̄ѝемина со џареак̄, вкачени на едно бра̄ѝ, кај бе̄џале.* (МЦ, I395)

Главната и видлива разлика се појавува кај членските морфеме со в- и н-корен. Имено, тука можеме да забележиме дека, за разлика од нивното непојавување кај Крчовски, односно едвај видливост кај Пејчиновиќа, тука таа е мошне фреквентна:

(63) *Еве ѝрао како се дели: на ѝѝи ѝебе, еже меже, на **сламава** да си лежиш; на ѝѝи ѝебе, крӣѝуле мрӣѝуле, ѝченица едно кӯѝле...* (МЦ, I6)

(64) *Не бендисуа̄ѝки син му од џаро̄ѝ нӣџде на **земјава** девојка, дојде ѝри бра̄ѝа ми сонџе̄ѝо и ме зеде мене, ѝа ме однесе близу до џрадо и ме ос̄ѝаи на едно дрво да ѝос̄ѝојам ѝамо.* (МЦ, I209)

Практично, сите примери за определеноста, како и (65), кој го земаме како парадигматичен за неопределеноста, покажуваат речиси идентична употреба на сите маркери за определеноста во сите контексти за кои се употребува и во современиот јазик.

(65) *Еден чоек о̄ѝишол в ѝланина да нас̄ѝавауа една с̄ѝаѝица за да ва̄ѝиѝи некоја дивина мрӣѝојадна: ја волк, ја **некоја дива мачка**, ја **некоја лисица**. Иско̄ѝал една дӯѝка и ја нас̄ѝавил с̄ѝаѝицаѝа со **едно ѝарче месо** на кукаѝа клаено, за с̄ѝрвос на **дивиџе̄ѝо**.* (МЦ, I6)

Во примерот (65), покрај појавата на *еден* во улога на неопределен член, повторно се појавува определениот член со генерична функција – *дивиџе̄ѝо* (=дивечот, дивите животни).

Во примерот (66), пак, членот кај придавката, која е супстантивизирана и модифицира центар во елипса [*син*; ваква употреба имаме и во примерот (60)], покажува една од основните одлики на категоријата – изделување елемент од множество според признак (најмалиот, кој е еден и единствен, наспрема сите синови). Обично ваквите значења и се врзуваат за суперлативот, имајќи предвид дека највисокиот степен е

присутен само кај еден елемент, оној што учествува во градацијата, наспрема другите елементи од множеството:

(66) *Си имал еден цар чейириесей синои, сиџе кој од кој ѝоумен, а најмалио бил најумен од сиџе* (МЦ, I318)

Обликот на членската морфема кај именските зборови од машки род го има и вообичаениот облик за овој ареал – -о и вообичаеното стандардно -от, односно финалното *ӣ* понекогаш отсуствува кај Цепенков, како показател на варијантата на завршокот во прилепскиот говор, како во примерот (66) – *најмалио(ӣ)*.

Во својата *Грамаџика на македонскиот јазик*, Конески илустрира многу појави со примери од јазикот на Цепенков. Всушност, дескрипцијата и стандардизацијата ја прави имајќи го предвид и овој корпус. Тоа е уште една потврда дека јазикот на Цепенков е во опсегот на современиот јазик.

III.1.3.4. *Браќаџа Миладиновци*

Како што е познато, капиталното дело на браќата Димитрија и Константин Миладинови е *Зборникоџ на народни ѝесни*, издадено во Загреб во 1861 година. Двајцата стружани, со финансиска помош на бискупот Штросмаер, а поттикнати од Виктор Иванович Григорович, се зафаќаат за собирачка дејност и објавуваат Зборник со над 660 песни.

Во Зборникот на Миладиновци се повторуваат заклучоците од претходно – се појавуваат случаи со посесивни контрукции, особено со делови од телото (*скуџоџӣ*, *џлаваџа*) или, пак, анафорски (*сураџа ламиа*; претходно воведена во песната):

(67) „Ел’ да ѝи ѝолеџнам на *скуџоџӣ*;

Ти да ме ѝошџӣи во џлаваџа моја,

Коџа ќе излезе сураџа ламиа,

На мене да кажии.“ (ЗМ, 40)

Се разбира, присутни се и генерички и ситуациски примери:

(68) „*Зимнициџе* измързнале,
Лейнициџе излийсале;
Тои са назад ѝовърна.“ (ЗМ, 53)

(69) *Севда мома ми се љуби,*
Ми се љуби левенӣ Пејка.
Ја разбраха сељаниџе,
Та фатиџа да се смеаџи. (ЗМ, 292)

Особено внимание привлекува појавувањето на членската морфема со н-корен. Може да се претпостави и деиктичко дистално толкување, но и употреба на н-коренот неутрално, инхерентно членски, според претставена хипотеза во Крнинскиот дамаскин и, воопшто, за охридско-струшкиот, но и поширокиот западен ареал, особено што на почетокот на песната, како поднаслов, јасно е назначено дека песната потекнува од Струга:

(70) *Шчо ми је лейо, убоо**
На високана ѝланина,
Н' онаа рамна рудина! (ЗМ, 41)

Но, сигурно недеиктички, туку ситуациски е употребен н-коренот во *Сџнцено ми је на заоо*:

(71) *Сџнцено ми је на заоо*
Самовила је зао ѓора,
Мирче војвода ѝред неа... (ЗМ, 15)

Последниот пример силно ја потврдува претпоставката за континуитетот на употребата на н-коренот како членска морфема (ситуациска и генеричка, но и посесивна

употреба, пред сè, како најтесни членски карактеристики во однос на категоријата (определеност), односно како нејзин еквивалент на т-коренот. Од Крнинскиот дамаскин, преку песните од Охридско и Струшко кај Миладиновци, па до денешната фреквентност на овие форми во дијалектите на Охридското Крајбрежје.

III.1.3.5. *Крстиѐ Пеѝков Мисирков*

Мисирков е роден во 1874 година во Постол, Егејска Македонија. Негов роден говор е еницевардарскиот, на кој е напишано и Кониновското евангелие, на пример. Неговиот јазик и претходно бил предмет на анализа, особено што во „За македонците работи“ тој се обидува да ги надмине одликите на неговиот дијалект и идиолект и да предложи стандардизација на македонскиот јазик врз поширока основа. Па, не само како автор од крајот на 19 и почетокот на 20 век туку и како прв кодификатор на македонскиот јазик, делата на Мисирков се мошне податливи и особено интересни за проследување од јазичен аспект. Во нашиов случај, нè интересира, со оглед и на неговото дијалектно потекло, дистрибуцијата на членот во неговите текстови, пред сè, во „За македонците работи“ (1903). Всушност, предмет на потесен интерес ни се две работи:

а. дали се појавува в- и н-коренот кај Мисирков;

б. дали се појавува членот во ситуациска и генеричка референција, каде што не е заменлив со показната замена.

Може да се каже дека тестот во случаите под б. ни се повторуваат како главен разликувачки фактор на членот од показните замены, третирајќи ги и членските морфеми в-/н- како еден вид дистрибуциски варијанти на демонстративите, со оглед на тоа што имаат иста парафраза, односно пропозициска содржина.

(72) *Секој чоек, како член на некоја обштина или некоје друѓарсѝво, имаѝ извесен долѝ и извесни ѝраа кон и од ниѝ. Народоѝ не ѝеѝ нишчо друѓо, осим едно ѝолемо друѓарсѝво, основано на крвно сродсѝво, на обшч ѝроизлез, на обшчи инѝереси. Памешуан'ѝо на ѝоа родсѝво, ѝоја ѝроизлез и ѝиѝе инѝереси, засѝавауѝ секој*

член од некој народ, да се одречии од некои свои права и интереси, за да посветии часи од своите сили на обичаите арноииа.

Во примерот (72) анафората се покажува со користење показни заменки, а не членски морфеми. Според контекстот можеме да претпоставиме дека е тоа за да се потсили стилски, односно да се нагласи дека се работи за *шокму ише*. Веќе во примерот (73) се гледа употребата на членот во индиректната анафора *долгои*, која се јавува просентенцијално, упатувајќи на втората реченица од примерот (72).

(73) *Тоа иеи долгои кон народниите интереси, за ишо членои од народностиа добиити заштити на своите лични интереси иамо, каде не сеи досиа само негоиите сили.*

Во (74) се појавува членот ситауциски, но и посесивно: *народои* што е наш и *иашковинаиа* што е наша, но и народот и татковината како единствените референти во окружувањето, односно во ситуацијата:

(74) *Долгои кон народои и иашковинаиа зависии од ириликиите историци, кои иреживуаи еден народ и една страна.*

Покрај ситуациската, ја имаме и генеричната употреба на членот кај *иурциите*, со парафраза ‘секој Турчин’, односно ‘ако е Турчин, тогаш...’:

(75) *За нашиите односи кон иурциите иас можам да речам само едно: ние сме задолжени да ипраиме се, шчо се бараии од нас, за да докажиме на Турција, оии неиноо остиаин'е како европејца држаа стирек'аи во нас иолно сочувсиво.*

Се забележува и употреба на в-коренот, во смисла на нашиот фокус во прашањето б., каде што се насочуваме кон евентуалните употреби на другите корени, покрај неутралниот и вистински членски – т:

(76) Покоинио А. А. Росџковџки не једнаш кажуаше: „Буџариие мисл'аӣ, оӣи само они имааӣ ум на **свѣтѣов**, а сиӣе друзи сеӣ будали. Коџо мисл'аӣ они да излажаӣ со сѣаӣӣӣӣе во „Право“ и друзӣӣе ноини, оӣи македонџиӣе сакааӣ Македонӣа за македонџиӣе? Знаеме нӣе мноџу арну, шчо сакааӣ они“!

Ваквите употреби сериозно ќе го преотворат прашањето: дали в- и н-коренот се членови, зашто тука можеме да претпоставиме деиксис, но и ситуациска определеност, па тоа би бил дополнителен критериум, односно аргумент во корист на тројноста на македонскиот член. Сепак, на ова одделно ќе се задржиме во потпоглавјето III.4.

III.1.3.6. Дичо Зоџраф

Ерминијата на Димитрија Дичо Зоџраф потекнува од 1844 г. и се чува во ракописната збирка на Центарот за словено-византиски проучувања „Проф. Иван Дујчев“ (Cod. d. Gr. 412). Оригиналниот текст, заедно со тренскрипција и превод беше издадена во 2019 г. во редакција на Сашо Цветковски. Како што наведува тој во воведот кон изданието, „ерминиите, всушност, претставуваат сликарски прирачници во форма на ракописи или списи наменети за изучување на зоџрафските вештини со упатства за подготвување бои, пигменти, лакови, подлога врз која се слика, но и правила како треба да се живописуваат православните цркви, системот и распоредот на сликаната декорација со опис на изгледот на светителите, библиските и евангелските сцени и хаџиоџрафските циклуси“ (Цветковски 2019, 15).

Се одлучивиме да фрлиме брз поглед на овој текст од неколку причини:

а. се работи за ракопис од средината на 19 век, па погоден е за споредби со другите 19-вековни текстови;

б. Дичо Зоџраф не е писател, не е автор во вистинската смисла на зборот. Текстот што го имаме предвид е збир од упатства, па може да се претпостави дека авторот, кој немал образование од таа област или литературни претензии, сосема слободно пристапил кон текстот;

в. ермините, кои се појавуваат „во сите православни средини на Балканот“ (ibid.), најчесто се преводи или преписи, па тука можеме да претпоставиме и влијание на оригиналот (веројатно грчки).

Во примерот (77) ја забележуваме употребата на морфемата -та, овојпат со именката вечер, која има прилошко значење, но со парафразата ‘токму онаа вечер; вечерта за која зборуваме; споменатата вечер; вечерта што ѝ принаѓлежи на саботата’ можеме да видиме дека прилошката употреба тргнува од именското значење, на кое се додава членска морфема.

(77) 1861 : *восилка аврамова родиса мцѣ феврѣрь 18 денъ /*
во сѣбота вечерта.

Сепак, поинтересни се примерите со ситуациона определеност. Повеќепати досега видовме дека како најпарадигматичен пример од таков тип можеме да го третираме оној што вклучува компонента небеско тело, најчесто – бидејќи е најфреквентно – *Сонце*:

(78) *Лета ѿ хрѣта во мцѣ 18ліа · 15· денъ на ѣ : часа /*
мѿ на ѿ денъ сѣньцето помраче се сторї /
како, погивелъ : ѿваке стоа :а : /
часъ и полъ. (Ерм, 54)

Вообичаените анафорски конструкции се појавуваат и во овој текст, како во примерот (79):

(79) *Кѣкѡ да работашъ на платъно, земли ѣ дерѣва /*
закѡвий после ѡптегнїѡ платъното, (Ерм, 58)

Во насоките за претставување на една старозаветна сцена од Биетието, каде што треба да бидат насликани Адам и Ева во рајот, покрај употребата на членот со т-корен за делови од делото, со посесивно значење (*рака̄ӣа – лева̄ӣа/десна̄ӣа рака; ѓлава, но; ѓлава̄ӣа Арамова; нозе̄ӣе*), се појавува и член со н-корен во комбинација со *еден*:

(80) *Старі завѣтъ* *ген. Кеф :а: β:*

Пері т̄ӣς πλάσεως τ̄ῃ ανθρώπῃ
Адамъ во рай̄ ӣ ева младі голі ада /
мъ заспан на лева страна ле з̄ит̄ъ /
ӣ до него волъ ле з̄ит̄ъ левота рока /
прек̄д него а десната рока коде клъ /
котъ левъ десната нога п̄дцена /
џдолџ, леваата, малџ собрана до гла /
вата Б̄ пилицца матъ мачъкі ӣ дрџ /
г̄и пилицца Б̄ кози еленъ ӣ глџвџци ӣ еде /
нъ големъ ф̄илъ мош̄не ӣ планина ӣ во /
р̄е ӣ дрџги дер̄ва едноно дер̄во ѿ /
кога главата адамова мошне дебелъ /
коренъ а ѿ коде ноз̄ите помало а на н̄и /
хъ пилицца ӣ дрџг̄и летае̄тъ ӣ едно дер̄во /
мало џр̄ма затъ адама ӣзправена ева / [...] (Ерм, 132).

Ова *еден*, се чини дека може да се толкува во смисла на тоа дека не е ниту бројот ниту неопределената замена, односно можниот неопределен член, туку еден во антонимиски пар со *оруд̄*, во потенцијална ситуација во која сме насочени или, воопшто, постоењето е сведено само на два референти. Па, во таа смисла, *едноно дрво* има еквивалент во *дрвоно*, што може да се толкува и деиктички (ја замислува/гледа сликата,

па покажува токму кон тоа дрво, кое му е во видното поле, но оддалечено, а не другото) или, пак, повторно, како во низа претходни случаи, како замена за т-коренот. Сепак, со оглед на контекстот, во кој знаеме дека се работи за дрвото од кое Ева го зела јаболкото, се чини дека тука *еден* е со значење на *единс̄ӣвен*, а членот не е деиктички, туку еквивалентен на семантичкото поле што го покрива неутралниот, „вистински“ член, оној што го носи т-коренот⁶⁰.

Материјалот што го проследивме, а го класификувавме како историски, по својата природа е хетероген. Особено корпусот од 19 век покажува сериозни приближувања на современиот јазик (Крчовски, Дичо Зограф) до конструкции што се на границата со современиот, но се гледа развојната тенденција (Пејчиновиќ), кои завршуваат со веќе оформен јазичен израз, кој изгледа структурно речиси идентичен со современиот јазик (Мисирков, Миладиновци и – особено – Цепенков). Во таа смисла, примерите од третата група автори без посериозни задршки можеме да ги сметаме како сосема податливи и за синхрониската анализа на експонентите на категоријата *о̄пределенос̄ӣ*, чии главни површински показатели се членската морфема и *показнӣе* *заменки* (*демонс̄ӣраӣви*).

III.2. Показнӣе заменки како експонент̄ӣ

Показните заменки се основниот начин на искажување на определеноста. Како што покажа историскиот преглед, тие се првиот начин на кој почнала да се искажува оваа категорија на површинско рамниште. Тие се и единствениот начин на кој се пројавува оваа категорија во јазиците што немаат член. Се работи за лексички експонент на категоријата, за разлика од членот кој во некои јазици е, исто така, одделен збор⁶¹, а во

⁶⁰ „1 Но змија̄ӣа беше по̀лукава од с̄ӣе сверови по̀лски, ш̄ӣо ѓи создаде Гос̄ӣод Бо̄ѓ; ѓа ѓи рече на жена̄ӣа: ‘Вис̄ӣина ли е дека Бо̄ѓ рекол да не јаде̄ӣе од ниедно дрво во рајо̄ӣ?’ 2 А жена̄ӣа ѓи рече на змија̄ӣа: ‘Ние јадеме род од секое дрво во рајо̄ӣ; 3 – само од родо̄ӣ на **она дрво** (задебелено Б.К.) среде рајо̄ӣ, – рече Бо̄ѓ, – не јаде̄ӣе од не̄ѓо и не до̄ира̄ӣе се до не̄ѓо, за да не умре̄ӣе!’ 4 То̄ѓаш змија̄ӣа ѓи рече на жена̄ӣа: ‘Не, нема да умре̄ӣе!’ 5 Но Бо̄ѓ знае дека оној ден ко̄ѓа ќе вкус̄ӣе од не̄ѓо, ќе ви се о̄творат̄ӣ оч̄ӣе, ѓа ќе с̄ӣане̄ӣе како бо̄ѓови и ќе знае̄ӣе ш̄ӣо е добро, а ш̄ӣо зло.’ 6 Ко̄ѓа жена̄ӣа, виде дека родо̄ӣ на дрво̄ӣо е добар за јаде̄е, и убав на из̄гле̄од, и дека дрво̄ӣо е по̀желно по̀ради по̀а ш̄ӣо дава знае̄е, набра род од не̄ѓо и ѓо изеде, ѓа му даде и на мажо̄ӣ свој, ѓа и ѓој јаде̄ӣе“ (Стандардна Библија, Битие 3: 1–6).

⁶¹ Зборот можеме да го дефинираме како одделна единица што се наоѓа меѓу две празни места, во текстот, лексиколошки, односно меѓу две паузи (фонетски збор) – при зборување.

други, како во македонскиот, клитика, која понатаму станала морфема. Според тоа: показните заменки се јазична универзалија и имаат егзо- и ендореференцијална, како и детерминаторска карактеристика. Поради различни историски промени во јазиците, од нив се развиле други морфеме, но со истите карактеристики. Понатаму тие морфеме развиваат и други специфики, со што се граматикализираат како експоненти со пошироки значења, т.е. стануваат правило, односно регуларна (правилна) појава.

Способноста на заменките да посочуваат, односно да упатуваат, се реализира и референцијално и просторно. Па, така, т-коренот е примарно референцијален, посочува на одделна личност, ствар или предмет на мислата, додека в- и н-коренот се првично деиктички, зашто во себе ја содржат спацијалната димензија – во прв ред проксималност /+блиску/ и дисталност /+далеку/. Сп.: *ѿој човек – овој човек – оној човек*.

Темата за третото лице како не-лице е многупати експлоатирана⁶². Тоа што во многу јазичи, вклучително во старословенскиот, показните заменки се користат, примарно, и како лични во сферата на третото, ја потврдува таа теза и ја прави нужната поврзница на овие два типа заменки. Во таа смисла, особено за нашиот проблем на употребата на н-членот без изразено деиктичко значење во постарите ракописи, интересно е тврдењето на Клајн (Klajn 1985, 109) дека јазиците се стремат кон двочлен систем на демонстративи: не е забележан случај на премин од двоен кон троен систем, но има многу обратни примери. Јесперсен, Фреј, Мајтинскаја, Антинучи, Вунт (ibid.) наведуваат различни причини за тоа: повеќечлениот систем е производ на конкретниот начин на мислење, а апстрактниот бара бинарни опозиции; јазиците што немаат писменост и комуникацијата е непосредна, имаат потреба од подетално подела на деиктичкиот просторот, соодветно – и такви системи; градот наспрема селото и изгледот: прави агли, згради, улици; полесно снаоѓање во просторот – помала потреба од попрецизно упатување преку заменките.

Показните заменки поседуваат неколку особености, т.е. разлики во однос на членот во нивната функција на показатели на определеноста:

- кај нив се појавува (и) деиксис – просторно одредување, во надворешнојазичната или во внатрешнојазичната средина;
- во смисла на претходната точка, тие се јасен показател на анафората;

⁶² За повеќе в. Дучевска 1996; Дучевска 1997; Карапејовски 2010; Benvenist 1975; Klajn 1985.

- се појавуваат извесни ограничувања во искажувањето генерична и ситуациона определеност;
- се појавуваат рестрикции и во однос на посесивните релации во рамките на именската група, односно на именските групи;
- во рамките на ендифората, можат да реферираат на поблиски или на подалечни антецеденти, соодветно на нивното егзифорично значење;
- влегуваат во конструкциите со таканаречената двојна определеност;
- системот се стреми кон упростување до двочленост.

Се разбира, во рамките на текстот, односно како еквивалент на определеноста, покрај определувањето во надворешнојазичниот, во внатрешнојазичниот простор, главната и најстара употреба на показните заменки е анафорската. Практично, нема текст без анафора, што значи и дека нема можност да нема граматикализирано средство за нејзино искажување. Со оглед на можноста за реферирање, особено во простор, а просторот не мора да е само физички во стварноста туку и во текстот, таквите примери се мошне чести:

(81) *Таму се имаше и иричесиено на сам ден свети Наум. Со золџка рујно вино, оу ииквешкиџе лозја, и со залак леб, оу иџелаџонискиџе жиџџа. Оџи во Свети Наум се носеа најубавиџе вина и најдобриоџ лебеџ. Вкусоџ на џаа золџка и мирисоџ на џој залак џи секаваше и во Москва и уџиџе иовеке во Минино и насекаде низ рускиџе иросџрансџџа, му се навракаа ио манасџириџе во кои џо заслушуваше ириџаџноџо иџеџе, чинџи светџиклименџово, и џи вадеше оу душаџа како сџџџ.*
(ПАјк, 18)

(82) *Еднаш одамна бев неџџо обџавил за иџоа, но иовеке сџоред секаваџаџа, дури и еден заџџс во заборавениоџ заџреџски весник „Обзор“, но џаволоџ не ме осџави на мира, иа џо ирекоџав сџариоџ „архив“ и џо иронаџдов иожолџениоџ ноџес оу „дамнешниџе дни“. Со моџне сџџџи и незначџџелни иромени џој заџџс можеби може да иослужџи како мало, субџекџџивно сведоџџџво за еден исџориски миџ на овој несрекен но виџџален џрад иџџо како феникс-иџџџа оу сџарџџа исџочна сказна секоџаш оуново се крева оу своџоџ иџџел (НамРЛ, 142–143).*

Во примерите (81) и (82) употребата на показната замена може да се замени со членска морфема и пропозицијата на исказот да биде идентична. Затоа анафората и не ја третираме како клучна во определувањето на степенот на граматикализација и регуларност на членот, бидејќи во ваквите употреби може да биде и само варијанта на демонстративот. За подобро да се види тоа ни помагаат примерите со в-/н-корен, каде што показната замена употребена анафорски јасно покажува реферирање кон поблискиот или кон подалечниот потенцијален антецедент:

(83) ...*зашто јас не сум твој што го бараме, што го бев научил од улицмерачот и свезрочаецој Чарлс Сандерс Пирс или Перс, неоправдано виноисробувач и женкар, кога – оеднаш ми припреба **виза**. Јас докога на **овој збор** не му посветував особено внимание, впрочем како и на многу други нешта што умеам да ти го загорчат живојот...* (ПАјк, 151)

Покрај тоа што контекстот јасно ни покажува дека во примерот (83) антецедентот е *виза*, и демонстративот *овој* помага да го бараме референтот наназад до првиот претходен именски збор. Тоа уште подобро се гледа во примерот на Клајн:

(84) *Појај го советуваше Киќо да не го соделува ручекој со Перо, затоа што **овој** сè ќе му изеде* (Клајн 1985, 107)

каде што инхерентното значење на *овој* – нешто што е /+блиску/ нè упатува антецедентот да го бараме во *Перо*, а не во *Киќо*, *Појај* или некој трет референт, само деиктички посочен. В-коренот и кај демонстративите и кај показните замени како блискост во рамките на ендофората, при анафорско реферирање, се нотира и кај Велјановска (Велјановска 1987, 7–8). Нормално дека и тука контекстот и онтолошките познавања на светот ни помагаат во парафразата – ако советуваат некој дека некој нешто ќе му направи, логично е говорителот да зборува за трето лице, а единственото трето (во бројна, не во граматичка смисла) во примерот (84) е – *Перо*.

Истото се случува и со временското определување: тргнувајќи од моментот на зборувањето, блискоста до моментот на зборувањето се искажува со серијата *овој*, а оддалеченоста со *оној* (сп. Минова-Ѓуркова 2000, 128):

(85) *Овој месец бев многу зафатен.*

(86) *Изминаа две неколку години во својот се случуваат интересни работи.*

Најосновното покажување во просторот за /+блиски/ и +далеку/ е, соодветно:

(87) *Ја сакам оваа илчрка! (Покажува со рака кон илчрката што е близу до неа.)*

(88) *Онаа жена отсекогаш ми се доаѓа. (Покажува/погледнува кон жената што се наоѓа на десетина метри од нив.)*

Во примерот (82) членот е употребен ситуациски: адресантот и адресатот знаат за една и единствена источна приказна на која се реферира во исказот. Таквите употреби на членот не можат да се заменат со замена, односно се појавуваат извесни блокади во однос на пропозициската содржина. За ова повеќе ќе зборуваме во потпоглавјето за *пројаноста* на членот. Само како најава, варијантниот пример (82) со приказна замена наместо член:

(89) *... тој зајак можеби може да послужи како мало, субјективно сведоштво за еден историски миг на овој несреќен но виштален град што како феникс-птица од таа стара источна сказна секогаш одново се крева од својот пепел...*

ќе наметне парафраза ‘претходно споменатата источна сказна’ (анафора) или, пак, ‘токму таа од неколкуте што ги знаеме’ (издвојување елемент од множество), а тука, всушност, ние имаме само еден елемент, а не множественост од кој издвојуваме; повеќе е членската употреба *идентификација*, наместо *издвојување*.

Извесни ограничувања од ваков тип се појавуваат и кај генеричната употреба [(90) наспрема (91)], кај посесивните конструкции [(92) наспрема (93)]:

(90) *Пријателите се бојатливо во живојот.*

(91) *Тие пријатели се бојатливо во живојот.*

(92) *Пријателот на Марко.*

(93) *Тој ѝријайџел на Марко.*

во кои сите парафрази ја имаат истата противставеност како кај ситауциската определеност: во случаите со демонстратив примерите подразбираат izdelување елемент од множество.

Такви ограничувања во употребата се среќаваат и кај т.н. субјективна определеност:

(94) *Селоџо се наоѓаше среде ѓусџа шума.*

(95) *??Тоа село се наоѓаше среде ѓусџа шума.*

Кога на почетокот на текстот среќаваме пример како (94), ние зборуваме за „неанафорска употреба на членот“, „субјективна определеност“, со која „личностите и предметите му се претставуваат на читателот како познати и тој е непосредно воведен во настаните“ (Минова-Ѓуркова 2000, 130). Во ваквите ситуации, сосема е невообичаена употребата на показните заменки, како во примерот (95).

Показните заменки се пофреквентни кај месеците во годината, за разлика од членската морфема – сега кај неа се појавуваат извесни ограничувања:

(96) *Овој јануари беше мноџу сџуден.*

(97) *?Јануариво беше мноџу сџуден/сџудено.*

Можеме да претпоставиме три причини за ограничување: а. фреквенцијата во употребата на месеците (неопределено и нечленувано) за разлика од деновите во неделата, каде што употребата на членската морфема е сосема вообичаена; б. формални причини – завршокот, странското потекло на имињата, па затоа и делумниот проблем со конгруенцијата: студен (тој/овој јануари) или студено (со оглед на тоа што членската морфема ќе биде со завршок на -о, како именка од среден род); в. можеби и најважно – кога ги имаме предвид месеците и потребата за нивно издвојување, определување и идентификување, тоа обично значи и опозиција, за што позгодно (за фокусирање и контрастирање; повторно со адверсативно дополнување) е употребувањето

демонстративи, а не членски морфемии (*овој јануари, а не минај̄о̀го̀дишнинио̀ӣ/ӣо̀ј̄ ѝред две го̀дини/о̀ру̀го̀ӣ/следнио̀ӣ*).

Во однос на другите употреби, показните заменки влегуваат и во составите на т.н. двојна определеност, во која секвенцијата содржи демонстратив и именка со членска морфема. Се работи за примери како:

(98) *И како иш̄ио се јавуваа ӣӣе ѝриказничарӣӣе, ӣака некој о̀д нив иш̄ио ја беше слушал ис̄ӣаӣа ѝриказна во даден ѝрос̄ӣор и о̀д ѝодадена личнос̄ӣ, значи не ја измислил, о̀ӣи не е с̄е измислено во ѝриказнӣӣе, а и ако измислиш неиш̄ио не значи дека на о̀ру̀г не може да му се случи ӣо̀а...* (ПАјк, 24)

но за нивното можно потекло, толкување и семантика, особено на одделните показатели на определеност, ќе се задржиме поподробно подолу.

Можеме да заклучиме дека показните заменките со т-, в- и н-корен се показатели на категоријата определеност во македонскиот јазик. Нивната најстара и основна функција е деиктичката (упатување во простор и во време) и анафорската (упатување наназад во текстот). Со зголемената фреквенција, стабилизација и граматикализација на членот, нивната употреба не се проширила во сферата на генеричната и ситуационската референција, како и во употребата во посесивни конструкции и со звања и професии.

III.3. Членска̄ӣа морфема како ек̄сионен̄ӣ

Историскиот преглед, состојбата во 19 век и употребата на показните заменки како показатели на категоријата *о̀йределенос̄ӣ* покажаа дека во македонскиот јазик се развил, се граматикализирал и се специјализирал за извесни семантички домени, односно значење, морфолошки врзан член, односно член што на површинско рамниште се реализира како наставка⁶³.

⁶³ Традиционално, во македонската лингвистичка терминологија се разликува функцијата на словенизмот *наста̀вка* наспрема латинизмот *суфикс*. Афиксите што се употребуваат постпозитивно и носат (само) граматичко значење се означуваат како наставки, а оние што се употребуваат зборообразувачки – суфикси: *убавец* – суфикс; *убавио̀ӣ* – наставка.

Членот претставува ознака за „определеноста на даден предмет, неговото обособување од родовиот поим под кој потпаѓа“ (Конески 1999, 228; в. поопширно во глава II), односно „детерминатор чија главна улога е да ја маркира именската група како определена или како неопределена“ (Matthews 2005, 25). За членот велите дека врши „идентификација на предметот наспрема други предмети во непосредна зависност, споредување или противставување“ (Георгиев 1999, 260).

Членот претставува „морфолошко јадро на категоријата определеност“ (Минова-Ѓуркова 2000, 38) и со него се „сигнализира оти се посочуваат предмети на мислата однапред идентификувани за говорителот“ (Тополињска 1974, 62). Тој не ѝ припаѓа на именската група, се појавува кај иницијалниот член на групата, на нејзиниот апсолутен почеток, па дури врши и „синтагматска делимитациона функција – сигнализира почеток на фразата, пружа помош при сегментација на текстот, сп. на пр. *Разочаран ѿрѓовецоѿ брѳу оѿѿде*. спрема: *Разочараниоѿ ѿрѓовец брзо оѿѿде*.“ (ibid.).

Во однос на дистрибуцијата (сп. Мареш 2008, 157–158) можеме да кажеме дека таа е примарно врзана за завршокот, а секундарно за родот. Имено, „1. На консонантскиот завршок му одговара членот *-оѿ, -ов, -он*. 2. На завршокот *-а* и *-ст* му одговара *-та, -ва, -на*. 3. На завршокот *-е/-о* му одговара *-то, -во, -но*. 4. На завршокот *ии* (множина) му одговара *-те, -ве, -не*“. Како поткрепа на своето тврдење за врзувањето на членските наставки исклучиво за завршокот, Мареш (Мареш 2008, 158–159) го дава примерот *новиоѿ владика*, каде што, по преминот на иницијалниот елемент во именската група, наставката го зазема обликот според завршокот на зборот на кој му се додава. Малите секундарни отстапки кон родот се должат на групата именки од странско потекло на *-и/-о*, кои добиваат наставки за среден род (по првичното колебање во системот), како и малата група именки од женски род што завршуваат на консонант.

Имајќи ја предвид поделбата од II.3.1. за *референцијалниѿе карактеристиѿки на ИГ*, односно видовите референција што се наведени, ќе ја аплицираме членската морфема на сите типови референција, по што ќе се покаже за кои е нужна, каде се појавува и зошто е тоа така. Се осврнуваме на референцијалните карактеристики, зашто преку таа функција на јазикот – референцијалната, без која речиси и не постои порака⁶⁴ – доаѓа до израз категоријата определеност, која, пак, наоѓа морфолошки експонент во членската морфема (наспрема лексичкиот експонент – показните заменки).

⁶⁴ Сп., пред сè, кај Јакобсон (Jakobson 1960).

Во рамките на т.н. специфична референција, ја тргаме настрана *нео̀п̀ределеносӣа*, на која ќе ѝ се посвети одделна глава. Определените именски групи со специфична референција таа своја специфика ја градат во однос на „различните видови идентификација на предметите, лицата, појавите и сл.“ (Минова-Ѓуркова 2000, 126). Во таа смисла, кога станува збор за *п̀ерсонална̀ӣа референција*, на пример, ние зборуваме за упатување, посочување лица и тука ги вклучуваме заменките *јас* и *ӣој*, што значи дека идентификацијата се врши преку учесниците во говорниот чин. Другите показатели на определеноста се исклучуваат во комбинација со експонентите на персоналаната референција, бидејќи тие се и показатели на извесна определеност, односно инхерентно се определени, па можноста за употреба на членска морфема се отвора само кога тие ќе се десемантизираат и ќе се употребат метајазично – но, и тогаш заменката го исклучува членот, на пример, како во (99) – и/или преосмислено, најчесто, разговорно (100) :

(99) *(Заменкаӣа)Јас* *џо* означува *џоворӣӣелоӣ*.

(100) *...немаа̀ӣ време за мен̀ӣалӣӣеӣ да размислуваа̀ӣ сеа, џо брана̀ӣ „јасо̀ӣ“.*
(Твит.⁶⁵)

Што се однесува, пак, до деиксисот, како „основна семантичка функција на показните заменки“ (ibid., 127), соодветните корени кај членските морфеме ја имаат истата семантика. Имено, кога се работи за *deixis in praesentia*, тогаш системот е двочлен и се состои од опозицијата проксималност – дисталност: нешто што е поблиску до зборувачот и нешто што е подалеку од него. Како површински експоненти кај показните заменки се појавуваат заменките *овој* и *оној*, со целата нивна родова парадигма, додека кај т.н. членски морфеме тоа се искажува со низите со корен *в* и со корен *н*.

Во таа смисла имаме:

(101) НИШКА БАЊА

Овде сум во „Рагон“ на т̀ера̀ӣја од 8 а̀ӣрил. Дома се враќам у̀ӣре п̀рѐӣлагне.
Време е да џи заклучам овие белешки.
Не п̀а̀мѐӣам кога сум бил п̀р̀в̀а̀ӣ во ба̀ња̀ва. Еднаш џо п̀осѐӣив Мѝӣрев, во вила̀ӣа
на Дра̀џиша Цвѐӣковиќ. (БКПроз)

⁶⁵ Со ознаката „Твит.“ се бележат примерите преземени од Твитер.

Примерот (101) може да се сфати и деиктички, бидејќи авторот се наоѓа токму таму, па бањата му е блиску, /+проксималност/, но и анафорски.

(102) *Не љубај ме, Миле, не сум јас за љаа рабоља, – љродолжуваше љој. – Толку време учам, сеља сум љред крајољ. А на Македонија љ љребааљ и учени луђе. Ех она наше љусљо Гладно Поле, љо знаеш – кај **инсљљљљљљљон**, љреба да се сади со комљри, – рече љој мечљљљелно. (Лозје, 104)*

Примерот (102) ни покажува – и покрај дефинирањето за членот со н-корен дека оддалеченоста во просторот треба, сепак, да биде во видното поле – дека ознаката /+дисталност/ може да се сфати апсолутно, односно надвор од визуелната перцепција, зашто во односниот пример присутноста во видното поле ја нема или, барем, немаме податок за такво нешто, но оддалеченоста се чувствува и наставката е носителот на таа информација.

Ако ги споредиме примерите (101) и (102) со (87) и (88), ќе го забележиме она што во литературата се означува како понагласен деиксис наспрема номинација (сп. кај Минова-Ѓуркова 200, 128: „Можеме да кажеме дека се ИГ со показните заменки – понагласено показни, а кај ИГ со членските морфеме на преден план доаѓа именувањето.“).

Самото ограничување посочено кај Минова-Ѓуркова (ibid.) во смисла на тоа дека со единствен референт во окружувањето не можеме да употребиме показна замена, но можеме соодветна морфема, покажува дека можноста за употреба на членот со в-/н-корен во случаите со т.н. ситуациска референција оди во прилог на тезата за тројноста на членот (сп. го соодветното поглавје околу дилемите за постоњето троен член во македонскиот јазик):

(103) *Марко, љодај ми ја книљана.*

(104) **Марко, љодај ми ја онаа книља.*

(105) *Пељар, дај избриши ја љаблава.*

(106) **Пеџар, избриши ја оваа табла.*

Примерите (104) и (106) се невозможни во дадениот контекст во кој има само една книга и една табла. Тоа покажува дека, и покрај дисталноста и проксималноста, вградени како значење, односно преземени од соодветните парници кај показните заменки, наставките -в-/-н- можат да се употребат и ситуациски и со тоа заслужено помагаат во развивање асиметричен, но, сепак, функционален тричлен систем на членски морфема.

Т.н. ситуациска определеност веќе ја дефинираме во смисла на именувањето „единствени објекти или појави во нашиот секојдневен живот“, како и „единствени лица и објекти во една средина“ (сп. Минова-Ѓуркова 2000, 130). Практично, самото име кажува дека определеноста ја гледаме контекстуално, т.е. конситуациски и можноста за izdelување, определување и – конечно – идентификација, произлегува од нашето окружување.

Се работи за примери од типот:

(107) *Среднојто растојание на Сонцето од Земјата е 1.496×10^8 km.*

(108) *Пожарникарот брзо интервенираше.*

(109) *Бевме во болница. Дежурниот лекар не прегледа.*

Покрај т-коренот, за ситуациска определеност, како што забележавме погоре, може да се користат и другите корени, со тоа што кај серијата *овој* – тоа е понагласено, а кај серијата *оној*, примерите може да се толкуваат двојно:

(110) *Шишево е многу убаво.*

(111) **Ова шише е многу убаво.*

(112) *Ова шише е многу убаво, а не она/другото/штоа до него.*

(113) *Шишено е убаво.*

(114) ??*Она шише е многу убаво.*

при што во контекст на ситуациона определена примерот (111) е невозможен, додека, пак, и при таква определена примерот (114) е допуштен, ако заменката се користи за извесно реторичко нагласување, фокусирање, односно на заменката ако паѓа реченичниот акцент.

(115) *Ова е сериозен проблем и треба сите да се вклучат, и власи, и позиција, и верски лидери, и доктори, да ги убедат граѓаните да ги почитуваат мерките.*

(Никола Пановски, изјава, Канал 5, 7.10.2020)

(116) **Пицава** е одлична.

За дијалектната употреба повеќе ќе обрнеме внимание во делот за регионалните и социјалните варијации во употребата на експонентите на определена, но повеќе пати е нагласено дека н-коренот е мошне фреквентен на македонскиот (југо)запад, па сосема вообичаено би била неговата употреба за ситуациона определена во Охрид, на пример:

(117) *Појдем некоје време такако је се преженал, зел маичка на Мара. Окако се преженал, по неколку време Марината маичка му рекла на мажа си: „Хајде, мажу, да ја заколиме **кравана**, зошто ни је, кога не останви селна толку време, што да ја раниме поусина јалоа?“ (Видоески 2000, 119)*

Како преодна група ги издвојуваме деновите во неделата и месеците во годината⁶⁶. Правилото дека членуваната именка што означува ден во неделата во комбинација со предлогот *во* се користи за минат настан:

(118) **Во петокот** бев во Сируга.

се наметнува како логична појава, со оглед на тоа што во сферата на познатото и идентификуваното може да се најде нешто што е дел од претеритот или презентот, а футурот, кој носи во себе и семантика на модалност, е во сферата на непознатото, неопеделеното, неидентификуваното, па затоа и:

⁶⁶ За месеците сп. ги примерите (96) и (97).

(119) *Во петок ќе одам во Биџола. / Во петок ќе одам во Биџола. (разг.)*

(120) *Во петок одам на вежбање.*

притоа, итеративноста од примерот (120), бидејќи содржи низа од референтни петок₁, петок₂, петок₃... петок_n, распоредени на временската оска и од левата и од десната страна, се доживува како ознака за името, односно дури и нереперентно ('во кој и да е ден' – без референт – 'што го има името петок', односно 'што е петти ден во неделата'). Значи, членот игра улога на темпорален маркер со деновите од неделата, но тој може да се користи во ендорфората, како што и показната замена, која, пак, не може да се замени во временското значење 'претходниот X', X = {понеделник, вторник, среда, четврток, петок, сабота, недела}.

Кога зборуваме, пак, за релацијата посесор – посесум, нешто што е поседувано наспрема поседувачот, синтаксичката релација, која може да се искаже со предлозите *од* или *на* бара маркер за категоријата определеност:

(121) *Ја прочитав книгата од Ханџе.*

(122) *Му го зедев комјутерот на Петар.*

Во овие конструкции, токму поради тоа дека се работи за синтаксички релации, може да се претпостави јавување на членот и ендореперенцијално, т.е. како катафора, за да го воведо поседувачот. Неговото вторично јавување е како детерминатор – да издвои една од неговите книги. Веројатно може да се каже: *Треба да прочитам книга од Ханџе.*

Според Митковска (2005, 55) „и двата члена на посесивната *на*-конструкција претставуваат посебни ИС⁶⁷ бидејќи секој одделно може да добие определба за род, број и референтност. Постои хиерархија меѓу членовите во однос на референцијата. Примерите покажуваат дека кај прототипните значења најчесто двата члена се со индивидуална референција и главно определени. Ова произлегува од семантиката на прототипните посесивни релации. Посесорот се појавува во функција на определба на КЧ токму затоа што може да послужи како точка на референција за идентификување на посесумот. Обично предметите може да се идентификуваат преку нивниот сопственик, деловите преку целото

⁶⁷ ИС = именска синтагма; КЧ = конститутивен член; ПМ = посесум (поседувана единка).

со кое се природно поврзани, а луѓето во однос на индивидуите со кои се поврзани преку природни или општествени врски (Langacker 1993 и Givon 1984, 391–416). За да ја врши таа улога посесорот треба да биде веќе идентификуван, најчесто и за говорителот и за соговорникот. Тој автоматски, контекстуално, го определува посесумот.“

Тука нема да се задржиме на примерите од типот на:

(123) *...се креваше **џриаџлесџа** џлава на една оџромна змија...*

затоа што во (123) се работи за тоа дека „...и ПМ е неспецифициран, е специфичен. Тука би очекувале еднозначна идентификација на ПМ во однос на конкретниот ПР, иако тој не е еднозначно идентификуван (*...се креваше **џриаџлесџаџа** џлава на една оџромна змија...*). Меѓутоа, неопределеноста на поимот внесува посебен ефект на неочекуваност и изненадување – прво се појавува глава, неопределена, а потоа таа се става во некакви рамки. Слични значења се јавуваат и во други такви примери: *Тој дојде со каџа на еден неџов друџар. Таму се најдени коски на некое чудно живоџно.*“ (Митковска 2005, 58). Кај овие примери, сепак, можеме да претпоставиме и толкување врзано за линеаризацијата, односно позицијата на субјектот (сп. Бужаровска и др. 2019).

Особено се апстрахираме од примерите (124), (125) и (126) (преземени од Митковска 2005, 58):

(124) *Ти си **џаџко** на нашаџа друџарка Буба и сиџе знаеме дека си добар човек.*

(125) *Смеџам дека џаџу фоџоџрафиџџе не џи џреџџирааџџ како **умеџничко дело на некој авџор.***

(126) *Во 1989 џодина џринџезаџа Ана, **ќерка на кралицаџа Елизабета Вџора...***

затоа што тука, пак, се работи за употреба „во општо значење, како претставник на класа, најчесто во именски дел на предикатот и во редуцирани конструкции со предлогот како или во апозиција“ (ibid.). Во прототипичните конструкции ние очекуваме позитивна маркираност по определеност, односно, најчесто, член, како показател на категоријата на површинско рамниште.

Таквиот показател, кој не секогаш се појавува референцијално, туку понекогаш и од синтаксички причини, по аналогија, во смисла на тоа дека, штом постои посесивна релација, тогаш нештото е подложно на идентификација, ќе се појави и во конструкциите:

(127) *Ја видов кукаџиџа на Раџин.*

но, и во случаи со делови од телото, каде што примерот (128):

(128) *Го ѝовредив окоџо.*

има парафраза во ‘го повредив моето/своето око’, т.е. дел од делото (нешто) што му припаѓа на X (=на говорителот, на првото лице, јас).

Веројатно најмногу интерес во однос на референцијалните карактеристики на именската група и употребата на членот има во однос на т.н. генерична референција. Со самото нејзино дефинирање дека се работи за употреба во која во прв план се ставаат „извесни карактеристики и (со) определена функција“, односно употреба „како име на родот“ (Минова-Ѓуркова 2000, 121), се поставува прашањето: Дали воопшто може маркер за издвојување, определување, идентификување да се појави со вакво значење? Уште повеќе, каде е границата меѓу поимите *генерична референција*, *денотација* и *нереферентнос̃*, имајќи предвид дека постоењето на трите во исти систем – денотацијата дефинирана како означување поим на мислата, а *нереферентноста* како отсуство од упатување кон експонент на поимот на мислата – наведува на тоа дека тие заедно се исклучуваат, зашто сферите што ги покриваат во голем дел се совпаѓаат. Имено, самиот поим на мислата, на извесен начин, упатува кон родот, во смисла на неговите општи карактеристики, па, или ќе воспоставиме комплементација – денотација : специфична референција или ќе ја замениме денотацијата со генерична наспрема специфичната, која, пак, ќе подразбира изделен елемент од множеството, кое ќе се сфати родово, а не само како апстрактен предмет на мислата; зашто, *in ultima linea*, ако не се работи за измислен предмет на мислата, тогаш сè друго од свеста има, макар и потенцијален, референт во окружувањето. Освен во толкувањето на предметот на мислата како апстракција (денотат), упатувањето (референција) и неговото сфаќање како тоталност од сите такви експоненти во стварноста (генерична референција), до издвојувањето елемент (специфична

референција), која, пак, ако го идентификува елементот, ќе се вброи во определената, а ако не го идентификува, ќе стои во графата неопределена специфична.

Во таа смисла, примерите од типот:

(129) *Лаво̄ӣ е цар на живо̄ӣнӣӣе*

(130) *Ст̄уден̄ӣӣӣе̄ ӣрав̄ӣ револуцӣи.*

(131) *Желкӣӣе̄ живеат̄ дол̄го.*

ги класификуваме како генерични. Под тоа мислиме на парафрази од типот на ‘ако е **лав** (X), тогаш *е цар на живо̄ӣнӣӣе* (Y)’; ‘ако е **студент** (X), тогаш *ӣрави револуцӣи* (Y)’; ‘ако е **желка** (X), тогаш *живее дол̄го* (Y)’; односно: ‘ако ги има карактеристиките на X, тогаш Y’.

Ако членот служи за идентификација, определување, издвојување, зошто тој се појавува во ваквите контексти на именски групи што упатуваат кон цел род, односно кон множество од сите познати или замислени елементи на предметот на нашата мисла, како апстракција? Тоталноста, која инхерентно ја содржи генеричноста, е *contradictio in adjecto* на „обособувањето“, издвојувањето. Погорните парафрази, во смисла на приznakот /+тоталност/, може да го добијат обликот ‘сите лавовиве се цареви на животните’; ‘сите студенти прават револуции’; ‘сите желки живеат долго’; или, пак, низ призмата на дискретноста, дистрибуциски, родот сфатен како збир од сите поединечни елементи – ‘секој X – Y’ (‘секој лав е цар на животните’; ‘секој студент прави револуции’; ‘секоја желка живее долго’).

Оваа контрадикција се согледува и низ тврдењето на Младенова, кое го наведовме претходно, дека типичната генеричност се искажува преку неопределените заменки:

(132) *Кој било човек може да го направи тоа.*

(133) *Кој и да е мајстор ќе го ӣправи.*

каде што можеме да претпоставиме парафраза идентична како кај генеричните со член: ‘ако е човек, може да го направи тоа’; ‘ако е мајстор, тогаш ќе го поправи’.

Постојат две можни толкувања зошто се појавува членот кај генеричните примери (за повеќе в. го потпоглавјето за дилемата околу постоењето троен член во

македонскиот јазик), кои ние, условно ќе ги наречеме *синтаксичко* и *семантичко* (сп. Тополињска 1981–1982; Карапејовски 2017; Карапејовски 2018б) .

Синтаксичкото подразбира поголем акцент кон тематско-ремацката структура на реченицата, прагматиката и принципот на аналогичноста во врска со познатоста на субјектот, кој вообичаено оди на почетокот на реченицата, пред предикатот и пред објектот. Односно, претпоставуваме дека, ако нешто стои во иницијална позиција во реченицата и е тема, тогаш добива член, независно дали навистина има (= употребено е *in suppositio formalis*) или нема свој референт во стварноста (в. повеќе и сп. во делот за функционалната реченична перспектива и членот).

Семантичкото толкување вели дека поим/множество означено генерично се подложува на идентификација како и секој член на множеството. Ergo, синтагмата што го посочува добива член.

Се очекува дека и контекстот игра извесна улога, а аналогичноста се согледува и од примерите на Младенова (Mladenova 2007, 125):

(134) *Дриќајќа на лојќајќа се скрши.*

(135) *Дриќајќа на лојќајќа се прави од буково дрво.*

каде што може да се претпостави дека по аналогичноста од (134) – специфична определеност, членот се појавува и во (135) – генерична определеност. Дури и ако го немаме предвид поширокиот контекст, самото глаголско дејство во овие изолирана реченици (аорист : презент) станува – контекст.

Практично, кај генеричната определеност се работи или за „релација на приредување (и/или исклучување) предмети на мислата подложни на прирекување како елементи кон множество именувано во генеричката фраза“ (Тополињска 1974, 79), или за „назив на множество претставено во дадена ситуација со конкретни свои елементи што наоѓа одраз во категоријалната карактеристика по број“ (Тополињска 1974, 80), или „називи на множества сфатени како сума од нивните елементи“ (Тополињска 1974, 81). Членската морфема е резултат и на синтаксички причини – она што е на почетокот на реченицата е тема, а темата добива членска морфема (сп. Карапејовски, 2017; Теунисен, 1984; Тополињска, 1981–1982), но и на семантички – „едно множество и/или еден поим посочен со генеричка синтагма, на ист начин како и секој индивидуализиран елемент

на множеството (денотат на поимот), се подложува на идентификација и следствено синтагмата што го посочува може да се појави во текстот со соодветен членски оператор“ (Тополињска 1981–1982, 708).

Како маргиналија можеме да ја спомене и модификацијата, која, по дефиниција, означува намалување на опсегот на множеството до подмножество со карактеристики наведени кај модификаторот:

(136) *Убавојто момче влезе во продавницата.*

Постоењето член кај модификаторот не е негова карактеристика, туку, како што споменавме, на именската група како целина, значи – пред сè – на центарот, како носител на категоријалните значења/карактеристики. Сепак, членуваните модификатори може, по својата природа, според моделот на Младенова (Mladenova 2007, 80–85), да се читаат на два начина:

а) *ајозијивно* (или *нерестриктиивно*, што за македонската граматичка терминологија би било поприфатливо означување);

б) *рестриктиивно*.

Нерестриктиивното читање на именската група подразбира дека со модификаторот се дополнува основното значење центарот, но и по негово изоставање, нема да се наруши комуникациската вредност на исказот

(137) *Прекрасниот граф Рим се наоѓа во Италија*

(138) *Рим се наоѓа во Италија.*

Наспрема него се наоѓа рестриктиивното читање на модификацијата, кое, пак подразбира ограничување на опсегот означен со центарот:

(139) *Военојто искуство му беше големо.*

(140) *Искуството му беше големо.*

Оваа наша попатна станица треба да ни разгатне уште една врска, онаа што Младенова (Mladenova 2007, 80) ја става во контекстот на типовите именски зборови и содржината што ја носат, односно „општиот семиотички поглед дека знакот може да искажува два вида релации меѓу формата и содржината: а) врска еден наспрема еден, каде што формата е еднозначно поврзана со дадената содржина; б) договорна или арбитрарна врска меѓу формата и содржината. Првиот тип врска лежи во срцевината на иконите и индексите, второто означувајќи ја суштината на метафоричните и метонимичните. Кога ќе се аплицира врз проблемот што го имаме, прашањето може да се парафразира во следната форма: можат ли именските зборови да бидат поделени во две големи групи универзални и специјализирани значи за определеноста, соодветствувајќи на конвенционалните и на знаците 1 :1, соодветно?“ Одговоарајќи позитивно на реторички поставеното прашање, се пристапува кон погорната поделба. одговорот, врската, одморалиштето до следната точка, нè враќа кон знаковноста сфатена индивидуално, субјективно, егоцентрично.

Кога зборуваме за субјективноста и егоцентричноста на категоријата определеност, особено на членот, важна улога игра и контекстот, во смисла што таа субјективност може да биде производ на окружувањето во кое се наоѓа говорителот и кому му се познати извесни факти, кои, пак, не му се доволно јасни на соговорникот, особено ако се работи за комуникациска ситуација во која медиумот не е (само) воздухот:

(141)– *Слободна ли е деканкаџа?*

– *На сосџанок е со џродеканкаџа.* (разг.)

Притоа, има најмалку две продеканки, но за говорителот таа што е на состанокот е еднозначно определена, па како таква и ја претставува.

Постои и тенденција на употреба на други членски корени за искажување на генеричната референција: покрај вообичаениот т-корен, н-коренот (дијалектно), како одлика на некои идиолекти се појавува и в-коренот со таква функција и значење. Се разбира, тоа не е регуларна појава, но индивидуалните пројави, кои се сè позачестени, покажуваат поголем степен на стабилизирање на тројноста на македонскиот член:

(142) *Коливе многу загадуваат̄. (разг.)*

(143) *Луѓево се многу лоши.*

каде што парафразата е ‘ако е кола, тогаш многу загадува’ и ‘ако е човек е многу лош’, мислејќи на родот *автомобили*, односно родот *луѓе*. Таквата појава, пред сè во разговорниот јазик, покажува дека кај в-коренот е во процес, иако сосема во зачеток, развивање дополнителни значења на членската морфема во однос на показната замена, односно заокружување на процесот на оформување троен член, наспрема можното толкување само како показна замена во постпозиција, имајќи ја предвид оптовареноста само со деиктичкото значење.

Неколкупати претходно се задржавме на *анафората*. Со оглед на тоа што за неа посветивме одделно потпоглавје, каде што се задржавме и на нејзините варијации, и на теорискиот опсег и на начините на кои се искажува, тука само кратко ќе ја поврземе со членската морфема. Имено, упатувањето наназад (анафората) почива на чист деиксис, но внатрешнојазичен, па затоа и показните замены уште од самите почетоци се користат како начин за анафорско упатување. Во тоа смисла, и членот игра таква улога:

(144) *Вчера на телевизija имаше многу убав филм. Многу познатии глумци ибраа во филмоӣ.*

Јасно е дека членот во примерот (144) упатува на *филм* од првата реченица, односно тоа е антецедентот за членот. По истиот принцип функционира и катафората, упатувањето нанапред, особено во релативните реченици, кои ќе ги разгледаме одделно.

Важна е и забелешката дека „референцијалната функција на јазикот доаѓа до израз и кај глаголите: со личноглаголската форма можеме да означиме конкретно дејство или процес, повторливо дејство, но исто така и дејство воопшто или процес воопшто“ (Минова-Ѓуркова 2000, 38). Во таа смисла релеватен е и погледот на Карапејовски и Пандева (Карапејовски и Пандева 2020б), имајќи го предвид ставот на Бондарко (Бондарко 1987, 26–27), кој прави разликата меѓу дискретно и недискретно

претставување на пропозициската содржина, во смисла на тоа дека модалните глаголи и другите модални зборови го содржат дискретното претставување на модалноста (во рускиот синтетички: *моџу сказаѝ*; под балканско влијание кај нас со да-конструкција, како еквивалент на инфинитивот: можам да кажам), додека, пак, недискретното содржи компонентна на темпоралноста и аспектуалноста (*Тој секогаш свеѝи/освеѝува вода за слава* = *Тој е должен/мора да ја свеѝи/освеѝува водаѝа за слава*). Модалноста и определеноста ги категоризираме како две подмножества или пројави на егоцентричноста на јазикот (в. во поглавје I), па затоа за момент се враќаме на нив. Дискретноста, пак, обично се сфаќа во просторна/материјална смисла: лист – листови (лист+лист, дискретни единици) – лисја (куп, недискретни единици), но може да се прими и во аспектуална, т.е. дејство што е во траење наспрема дејство што има лева и десна страна на временската оска, најчесто искажано со перфективни глаголи

(145) *Синоќа гледав филм.*

наспрема:

(146) *Синоќа го изгледав филмоѝ.*

Често дискретноста на темпоралниот експонент, односно неговата перфективност, подразбира целосно познавање на директниот објект на кој преминува дејството, па затоа се појавува со морфолошки врзан член. Тоа не е правило, но таквата употреба се доближува до т.н. субјективна определеност – ако сум го заокружил дејството, тогаш синтаксичкиот објект мора да ми познат, па се решавам и така да го прикажам, независно од познавањата на соговорникот. Наспрема овие примери стојат:

(147) *Изгледав филм/еден филм, мноџу беше добар.*

Кај членот се појавуваат и други употреби, варијатни, кои повторно се повеќе во сферата на синтаксата отколку на семантиката. на пример, при конгруенцијата на објектот: кога објектот е определен, тој се удвојува. Прашањето за составот од повеќе

од една именска група и конгруенцијата со објектот ни покажува дека единската форма на членот влијае, поради блискоста, согласувањето да биде единско:

(148) *Ја куйив кошула̄џа и ѝан̄џалони(џе).*

(149) *Ги куйив кошула̄џа и ѝан̄џалониџе.*

Врз оваа појава влијаат и други фактори (на пример, паузата: ...*кошула̄џа, и ѝан̄џалони*; степенот на познатост на едниот елемент наспрема другиот; прикажувањето како дискретни или недискретни единци)⁶⁸, но и членската морфема, па и определеноста, е еден од нив.

Примерите од типот:

(150) *Тој е мој син. / Тој не е мој син*

(151) *Тој е мојо̄џ син. / Тој не е мојо̄џ син.*

(152) *Тоа е мој син. / Тоа не е мој син.*

(153) *Тоа е мојо̄џ син. / Тоа не е мојо̄џ син.*

покажуваат уште една специфика. Имено, употребено без членска морфема (150), може да се претпостави парафраза во која посесивната компонента се врзува со биолошкиот момент, особено засилено со негацијата (*Тоа е мој, а не ѝвој син* – фокусот е на *мој*). Во ситуацијата со употребата на заменката *ѝој* и членската морфема во посесивната конструкција, кај заменската придавка (151), се работи повеќе за парафраза во која во преден плен е идентификацијата со нешто, односно карактеристиките во рамките на релацијата на идентификација (тој – мојот син, но во смисла на збирот карактеристики што ги поседува). Случаите со *ѝоа* наместо *ѝој* во воспоставувањето на таквата синтаксичка релација покажува уште поголема нагласеност на збирот карактеристики на референтот отколку на самиот референт [пр.(152) и (153)].

Како заклучок, можеме да го наведеме фактот, кој на површинско рамниште е највпечатлив кај генеричната референција, дека членот, освен семантичката компонентна, која му е основна и ја содржи, почнува да се појавува и со синтаксички и

⁶⁸ За повеќе на оваа тема в. Карапејовски 2015, 15–24.

прагматички вредности. Во таа смисла, освен појавувањето во иницијална субјектна позиција во индикативни реченици, по аналогија, важно е тоа што во таквите конструкции влегува како резултат на тематско-рематската структура на реченицата, односно на текстот, па вообичаените тематски позиции се врзуваат со експонент на определеноста, дури и кога не се работи за вистинска тема. Да го разгледаме членот од аспект на функционалната реченична перспектива.

III.3.1. Функционалната реченична перспектива и членот

Актуелното реченично расчленување (*aktuální členění větné*, како што првично го нарекува Матезиус), односно функционалната реченична перспектива, според Фирбасовото приспособување на терминот за англофоната лингвистичка традиција, во својата основа ја содржи идејата за информациската структура на реченицата и на јазичната комуникација воопшто, односно „односите меѓу деловите на реченицата од гледна точка на реченицата како соопштение“ (Ivić 2001, 206). Идеите поврзани со Прашката лингвистичка школа ја содржат тематско-рематската поделба на реченицата. Тема, според ова гледање, е она што е *datum*, односно се работи за делот од реченицата што е познат, т.е. податоците во тој дел се содржат во претходниот текст или се на некој начин познати од контекстот или од конситуацијата (Минова-Ѓуркова 2000, 225; Ремата, пак, претставува она што е нова информација во соопштението, т.е. „темата е зададена, позната или претпоставена информација како позната, додека ремата е она што се кажува за темата, значи новата информација“ (Glovacki-Bernardi et al. 2007, 269). Како еквиваленти, односно синоними, се појавуваат и термините топик, и коментар или фокус.

Како што налага поврзувањето на теориските погледи за определеноста и за членот со оние на Прашката школа, логично се наложува погледот дека, ако е темата она што е познато, тоа значи дека таа е и определена и идентификувана. Основниот начин на кој тоа би нашло свој израз во реченицата е најчесто нејзината пројава во вид на именска група со член, што би било невообичаено за ремата. Првичните претпоставки се дека е субјектот она што е познато (тема), додека, пак, предикатот е она што кажува нешто за субјектот, *ерго* – рема (сп. Ivić 2001, 206). Сепак, се покажува дека тоа не е сосема точно, особено имајќи го предвид редот на зборовите и/или линеаризацијата. Во таа смисла, Ивиќ ги наведува примерите во кои реченичната функција е иста, но со промената на

збороредот се менува и можноста за контрастирање во рамките на исказот, па наспрема примерот во кој субјектот е во иницијална позиција и реченицата може да добие дополние во вид на адверсативна реченица преку контрастирање на предикатот, при промената на збороредот адверсативот подразбира контрастирање на субјектот (ibid.):

(154) *Мира ѝее.*

(155) *Мира ѝее, а не ѝлаче.*

(156) *Пее Мира.*

(157) *Пее Мира, а не Олџа.*

Трајќи од вообичаената претпоставка дека во најголемиот број случаи субјектот е тема, особено кога е во иницијална позиција во реченицата, а темата е позната, идентификувана, тој реченичен член добива и маркер за определеност во вид на членска морфема, дури и кога семантички не му „следува“:

(158) *Луџеѝо живеаѝ на Земјаѝа.*

Примерот (158) може да добие адверсативно дополние во вид на контрастирање: ...а не на *Марс*, па може да се претпостави дека *Земјаѝа* е рема. Темата *луџето* реферира генерично, на цел род. Како што споменавме претходно, идентификацијата на родот е условна, ние немаме вистински издвоен, единствен референт. Затоа можеме да претпоставиме дека тезата на *Тополињска* (*Тополињска* 1981–1982), за која ние се изјаснивме претходно (Карапејовски 2017; Карапејовски 2018б) дека во индикативна иницијална ненегирана субјектна позиција членот е речиси задолжителен по аналогија, веројатно е најлогичното и најточно решение за проблемот со појавата на членот кај генеричната референција.

Во прилог на ова оди и тезата дека, при варирање на позицијата на субјектот и неговата промена од вообичаената иницијална во финална, на пример, членот ќе се изгуби, односно неговата употреба нема да биде можна, па примерот (159), *mutatis mutandis*, ќе гласи:

(159) *На Земјаѝа живеаѝ луџе.*

Такви се и примерите од типот на:

(160) *Сџуденџи(џе) ѝравџи револуџи.*

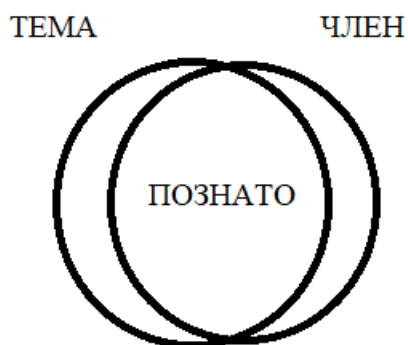
(161) *Револуџи ѝравџи сџуденџи.*

(162) *Главџа ме боли (од џебе).*

(163) *Ме боли џлава(џа).*

И покрај тоа што се работи и за посесивност (својата) и за нешто што е единствено и еднозначно идентификувано, па затоа и деловите од телото, според нормата одат со член, сепак, разговорниот стандард покажува речиси целосно отсуство на овој маркер кај помладите генерации, особено во наддијалектот на Скопје. Но, дури и кај таквите говорители, кои во други позиции, како во (163), би го испуштиле членот, речиси без исклучок не можат да го направат тоа, од синтаксички причини, во примерот (162).

Во овој правец одат и забележувањата на Теунисен (Теунисен 1984), која тргнува од вообичаената претпоставка за врзување на членот со темата. Имајќи ги предвид и погледите на Иванчев (Иванчев 1957), акцентот се става на тоа дека дефинирањето на членот и дефинирањето на темата се пресекуваат: „Зборовите се членуваат кога означуваат некој познат, определен предмет. А за темата во повеќето случаи важи истото: Темата на реченицата е нешто што е веќе познато“ (Теунисен 1984, 45).

Па, така, „темата на реченицата треба да е членувана (се разбира, ако е тоа возможно, ако не постојат граматички причини поради кои членувањето е исклучено); членот би можел да биде формален признак на темата, значи едно од средствата за изразување на комуникативното расчленување“ (ibid.).

Во тој контекст може да се толкува и дефинирањето на членот од Падучева (Падучева 1981; сп. кај Боронникова 2004, 6) како „актуализатор на денотативниот статус“: апстрактизацијата на поимот се конкретизира, тој станува актуелен, „јазикот станува говор“ (Бали кај Боронникова, *ibid.*); денотатот, т.е. поимот „оживува“, се актуализира преку референт (макар толкуван и генерично – секој елемент од множеството, бидејќи сите тие постојат како реални единици) и – станува предмет (физички или на мислата, сеедно).

Ако ги земеме предвид наведените примери од Теунисен:

(164) *Убавата жена ѝе.*

(165) *Една убава жена ѝе.*

(166) *Убава жена ѝе.*

ќе се дојде до заклучокот што го споделуваат со Иванчев: ако субјектот е тема, мора да биде членуван. Ако не е, тогаш се употребува *еден/некој*, но може да биде тема само во иницијална позиција, т.е. ако примерот (165) се трансформира во :

(167) *Ќе е една убава жена.*

тогаш нечленуваниот субјект станува рема. Збороредот и членот, кои за Теунисен (сп. Теунисен 1984, 46) се двете средства за обележување на темата, тука се дополнуваат.

Примерот (166) покажува дека темата треба да се бара кај *ѝе*, а не кај субјектот (*убава жена*), па по погорниот тест, со адверсативно надополнување оваа реченица би гласела:

(168) *Убава жена ѝе... а не маж; а не неубава... итн.*

Третата варијанта што ја наведува Теунисен (Теунисен 1984, 47) ја поставува членуваната тема субјект или како тема или како дел од комплексна рема. Во примерот:

(169) *На ливадиџе беше рамно, широко и убаво. Покрај нив џечеше рекаџа.*

или, пак:

(170) *Војнициџе дојдоа.*

(171) *Дојдоа војнициџе.*

сосема јасна е работата во примерот (170), во кој субјектот е тема. Но, примерите (169) и (171) покажуваат дека е можно субјектот што е членуван да биде рема, но во специјални услови – кога реченицата е нерасчленета, односно целата е рема, бидејќи во примерот (171) Теунисен претполага одговор на прашањето: *Шџо се случи?* Исто и кај (169), каде што ремата се наоѓа кај „течеше реката“. Ова наведува на нејзиниот заклучок дека темата субјект е секогаш членувана. Членуваниот субјект не може да биде рема самостојно, туку е дел од комплексна рема – покрај кај подметот, ремата треба да се бара и на некое друго место. Кај Мишеска-Томиќ се наоѓа и тврдењето дека „тематски номиналните изрази што се во почетокот на реченицата, по правило, се определени (било да се лексички определени како такви или инне), испитувачите на јазикот заклучуваат дека во јазиците кои немаат лексеми што одбележуваат определеност, почетната положба во реченицата означува определеност, а поглаголската положба неопределеност. Овој заклучок, меѓутоа, е резултат на коинциденција. Редот на зборовите не обележува определеност, тој само корелира со неа“ (Мишеска-Томиќ 1977, 93).

Во таа смисла е и дискурсниот поглед на тројниот член, пред сè на Соненхаусер (Sonnenhauser 2009), но и на Цивјан (Цивъян 2006). Тука се разгледуваат, пред сè, можностите за анафорска употреба на в-коренот во еднакви контексти со -т, како и блокадата за анафорска употреба на н-коренот. Потоа, позитивната евалуација на нешто преку употребата на в-коренот и негативната преку -н. Преку примерот:

(172) [...] *Пиџиџиџи неџиџо џред оѓноџ добоџа. Приџол овчароџ. [...] Коџа видел, (i) змиџа џиџиџиџи. Сиџанал је уѓаснал околу (ii) змиџаџа. Му велиџи (iii) змиџава: „Шџо ме курџули од оѓнов, џиџо сакаџ бакиџи да џи да?“ „Шџо има џи бакиџи да ми даеш?“ „Сакај џи – рекла (iv) змиџаџа – џа ќе вида“. Рече овчароџ:*

„Нишиџо нејќи друџо, само јазик да разбера кое како збориџ“. (v) *Змијатиџа* рече:
 „Ако сакаш јазик да знаеш, камо в усџа да џи дуфна“. „Е не – рече – ми е сџраф,
 ќе ме укасаш“. „Ако џи е сџраф, дај џо кафалоџ, нис кафал ќе џи дуфна“. И
 дуфнала. И рече (vi) *змијавџ*: „Оа ќе џи кажа, ќе знаеш јазик, ама ако кажеш
 друџему, ќе умреш.“ [Немушти јазик, Видоески 2000, 48f]

може да се согледа употребата на *змијатиџа/змијавџ*, иако, од аспект на говорителот, нејзиниот просторен распоред не е променет. Така се појавува дистинкцијата наратор наспрема говорител во текстот, на кој упатува Цивјан. Идејата е дека, бидејќи нараторот само пренесува, тој не е во можност и не може ниту да го менува ниту да влијае на кажаното од страна на зборуваачот, тој може да има свое мислење во врска со искажаната содржина (сп. Sonnenhauser 2009, според Цивъян 2006, 142–143). Сепак, примерите на Цивјан од типот:

(173) *Следи ми ја мислава.*

(174) *Најџолемоџо боџаџсџво на сџеџов.*

(175) *Го џишиам/џишиувам џисмово (во родниоџи џраџ).*

каде што таа се обидува да ги објасни преку „субјективноста во метафоричкиот простор“ (веројатно на мислата, според блискоста; сп. Цивъян 2006, 143) треба да се земе со задршка барем за примерот (174), каде што, покрај можноста за чувствувањето извесна блискост, во нејзиното сфаќање и прифаќање на употребата на в-коренот, треба да се земе предвид [соодветно и во примерите (173) и (175)] и проширувањето на опфатот на в-коренот на единствени референти во окружувањето – ситуациона референција, нешто што веќе го споменавме како поле во кое се проширува употребата на в-серијата. Па, така, толкувањето може да биде комплексно и да не го исклучува и едното и другото: единствен предмет во окружувањето, независно дали се работи за реален или метафорички простор, плус деиксис – преосмислена блискост до зборуваачот (в. и *deixis in absentia*).

Соненхаусер заклучува дека „употребата на членот во македонскиот не е арбитрарна, туку, напротив, регуларна, т.е. водена од принципите на структурирање на дискурсот“ (Sonnenhauser 2009). Ние тука би истакнале дека т-коренот му припаѓа и на текстот и на дискурсот, а дека в- и н-, иако ја прошируваат својата семантика,

примарно се дискурсни елементи. Во тоаа смисла и „тој [членот, заб. Б.К.] не служи само за тематска организација на текстот (определеност), туку, исто така, и за структурирање на перспективата (специфичност). Првата функција се искажува преку сите три форми, додека втората преку опозицијата -от наспрема -ов/-он. Така, -ов и -он не се одликуваат само со определеност, туку и со релативна специфичност, т.е. врзување на референтот за личност. Во текстот оваа специфичност се прикажува како стратегија за перспективизирање (от vs. ов/он)“ (ibid.).

Основната идеја на Соненхаусер, дека во рамките на дискурсот, в- и н-коренот, освен деиктички, треба да се посматраат како показатели на релативна специфичност, во смисла на специфична референција врзана за начинот на перспективизација на текстот, ги доближува нејзините погледи со поширокиот теориски концепт и рамките поставени претходно од страна на Падучева за т.н. *еџоцентрици*.

III.3.2. *Неменливиите придавки, сепак, се менуваат*

Кога зборуваме за највообичаениот начин за модификација во рамките на именската група, односно за атрибуцијата, како типичен претставник на зборовна група што може да се најде во таа улога ги имаме предвид придавките. Придавката „означува некој признак на предметот што го определува сам по себеси или пак во однос спрема некој друг предмет“ (Конески 1999, 299), односно како придавки најчесто се класификуваат оние зборови што имаат атрибутивна функција во рамките на именската група (сп. Kristal 1999, 286). Освен граматичката категорија *сџејен*, која им е *differentia specifica* на квалитативните придавки, како и на некои прилози, другите граматички категории се тесно врзани за именките што ги модификуваат, односно за имињата, сфатено пошироко. Па, така, вообичаено е да се претпостават родот, бројот и определеноста кај придавките, со тоа што категоријата род велиме дека е парадигматска кај нив, за разлика од селективноста кај именките. Настрана од тоа, фокусот тука е ставен врз можноста за нивната измена/промена и согласување со именките, односно со центарот на именската група.

Постои извесна група придавки, кои се од странско потекло (турско или интернационална лексика) за кои се вели дека се неменливи. Нивната неменливост

претполага непарадигматичност⁶⁹ во однос на сите можни граматички категории што им се инхерентни на придавките, вклучително и *о̀й̀реде́ленос̀та*, која е во нашиот фокус. Па, така, имаме и *т̀е́гејт̄ чораји*, и *т̀е́гејт̄ фуси́ан* и *т̀е́гејт̄ сако*; *т̀азе леб*, *т̀азе млеко*, *т̀азе т̀ор̀та*, *т̀азе колачиња*; итн. И покрај утврденото својство на членската морфема да биде делимитациско средство, односно да се јавува како составен дел од иницијалниот член на именската група, во ваквите состави забележуваме дека, поради непроменливоста на модификаторот, кој е прв член на групата, центарот и натаму е носител на маркерот за определеност:

(176) *Дај ми оу т̀азе лебој̄, не оу бајай̄иој̄.*

(177) *Т̀е́гејт̄ фуси́аној̄ ми е омилен и секо̀гаиш̄ го носам на официјални й̀риѐми.*

Еден од главните показатели на делимитативноста и на тенденцијата кон стабилизирање на првиот член во именската група на членската морфема може да се забележи при варирањето на примерите со т.н. неинтегрирани конструкции, за кои го прифаќаме дефинирањето како кај Петревски, кој трга од гледиштата на Комбет. Имено, се работи за „конструкции[те] што се нецелосно вклопени, неинтегрирани во прозодиската структура на исказот. Во таа смисла, тие се дел од неинтегрираните конструкции во смислата во која ги разгледува Комбет (Combettes 1998) во францускиот јазик. Освен што се прозодиски неинтегрирани:

- тие се слободни во поглед на позицијата, т.е. може да бидат поставени и во зоната лево и во зоната десно од предикатот;
- носители се на секундарна, редуцирана предикативна структура;
- се однесуваат на елемент на примарната предикација“ (Петревски 2018, 49).

(178) *Горд̄ај̄та со својој̄ син мајка зас̀тана на чело на й̀воркај̄та.*

(179) *Мајкај̄та, г̀орда со својој̄ син, зас̀тана на чело на й̀воркај̄та.*

Да го погледнеме уште еднаш тврдењето за апсолутната неменливост на една група придавки во македонскиот јазик во однос на сите можни граматички категории.

⁶⁹ За непарадигматските единици на јазикот в. повеќе кај Николаева 2008; за партикулите како неменливи јазични единици в. и кај Grochowski 1986, како и кај Дучевска и Карапејовски 2020.

Дали е тоа така навистина?! Фреквенцијата на извесен број турцизми предизвикува, особено во разговорниот јазик, каде што се тие и најчесто користени, да се појави маркерот за определеност и на овие т.н. непарадигматски придавки⁷⁰:

(180) *Новата/првата/тазето епизода за Сезона 7 е он-лајн!* (Fb)

(181) *Тазето леб заедно со полнеиите итерки кои заедно се печеа само што ја напуштија рерната :) (Biljanoteka - bloggerbiljanoteka.blogspot.com > 2016/07)*

(182) *А „тазето роба“ и без да се проба, секогаш е на цена... (vistina.com.mk)*

(183) *...часови по македонски за штогаш тазето невидени и непризнаени „окујатори“ на земјицава... (<https://okno.mk/node/84036>)*

Погорните примери покажуваат дека *тазе* барем во однос на формалниот показател во вид на врзана членска морфема на категоријата определеност станува парадигматски, во сите коренски разновидности на морфемата:

(184) *Тазено бурек од прееска ме привлекува.* (разг.)

Така и со другите вакви придавки, за кои даваме примери од портали, форуми и од социјалните мрежи, каде што и почесто се употребуваат, но и повеќе се користи разговорниот функционален стил:

(185) *Тежето во наредната година ќе биде новата црна.*

(186) *Меѓутоа, изледа дека оваа есен сејак ќе се заоржме на една конкретна боја која ја диктираат сите модни фанатици – тежето.*

(187) *А за чешето луѓе било вака... (разг.; диј.)*

Бездруго, како и кај другите придавки, супстантивизирано:

(188) *„Минето“ на Џен ќе ве остави со отворена уста.*

⁷⁰ Уште еден пристап и разработка на оваа тема може да се забележи кај Adamson 2019.

Особено тоа не може да се избегне при серија од модификатори, чиј дел е и ваков тип непарадигматска придавка:

(189) *Време е да излеземе од секојдневиеџо на црнаџа, џеџеџоџ и кафенаџа боја!*

Степенот на граматикализација на показателите на категоријата определеност во вид на врзана членска морфема во македонскиот јазик е толку висок, односно процесот е исклучително силен и заокружен, што може да се забележи дека, дури и онаму каде што имаме извесни отстапувања во морфолошкиот систем, отклонувањата во однос на оваа појава ги надминуваат тие формални блокади и, со степенот на честота во употребата, се вклопуваат во воспоставениот систем на парадигматските единици.

III.3.3. „Двојноопределени“ ИГ

Поимот „двојна определеност“ ќе го третираме условно. Се работи за именски групи во кои се појавуваат два маркера за определеност: показна замена и членска морфема. Сепак, семантички, во овие случаи не се врши некакво двојно определување, туку повеќе се потсилува, се акцентира идентификуваноста, се интензификува оваа карактеристика на именската група.

Истражувањата на ваквите пројави не се нови. За две разговорни одлики врзани со членот пишува уште Р. Угринова-Скаловска (Угринова-Скаловска 1961, 105–111). Во фокусот како една од разговорните одлики се ставаат т.н. двојноопределени именски група, односно за „состав од членувана именка пред која стои соодветна или несоодветна на членот показна замена“, која се среќава „доста често во говорниот јазик во одредени ситуации кога субјектот внесува лична нота во исказот“ (Угринова-Скаловска 1961, 106): „Дојде тој човекот...“; „Ова времево...“; овој мојов, оној мојон...; итн. Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 1991, 39) вели дека кај овие примери се чувствува редувантност во употребата на заменката, но дополнува и дека веројатно тука не се работи за употреба на показните замени во некоја од нивните примарни функции, ами за искажување експресивност. Имено, тие во овие случаи се нефокусирани, па „неакцентираниите показни замени претставуваат средство на

експресивната функција на јазикот зашто служат за (до)изразување на ставот на говорителот кон лицата или кон предметите и појавите за кои станува збор“ (ibid.).

Можеме да претпоставиме дека во ваквите состави показната замена веќе не е носител на особеностите на проминалниот систем, особено на демонстративноста, туку таа се десемантизира и се доведува до партикула. Всушност, во примерите од типот:

(190) *И како шито се јавуваа тине приказничариите, така некој од нив шито ја беше слушал исџајта приказна во даден просџор и од џодадена личност, значи не ја измислил, оџи не е се измислено во приказниите, а и ако измислиш нешито не значи дека на друџ не може да му се случи џоа, е џој висџинскиот доживувач...* (ПАјк, 50)

(191) *Есенина на уредоџ со онаа неџоваџа шито никако да му ја најдам на руски: „џиј, курво, ноќва од мој’ва чаша“, џа ја свџев наоџаку масичкаџа и му сиџав џпроа од фалсификаџчеџо на џрслушувачоџ, колку да наздравиме, и од срџе му ја заџеав на увџе една руска џесна од оние козачкиџе: „Волџа, Волџа, мајко, родна“...⁷¹ (ПАјк129)*

именските групи од типот на *тине приказничариите*, *џој висџинскиот доживувач* или *онаа неџоваџа*, покажуваат дека примарната идентификација, односно познатост/определеност, сосема доволно се содржи и се прикажува со членската морфема, а демонстративот ја покажува афективноста, личниот однос на говорителот, модалната нијанса.

Можноста за појава на ваквиот тип именски групи може да се бара во балкански контекст. Имено, во грчкиот вообичаени се ваквите конструкции, односно искажувањето на определеноста е граматикализирано на ваков начин – со употреба и на членски експонент и на демонстратив (Alexiadou 2014, 58)>

(192) *i pena (afti) i asimenia* – *џоа сребреноџо џенкало*

⁷¹ Одделна тема претставува удвојувањето на објектот кога тој не е идентификуван, односно (формално) маркиран по определеност. Примерите од ваков тип, особено оние со *еден*, одделно и маргинално ќе бидат проследени во соодветното поглавје за искажувањето на неопределеноста во македонскиот јазик. Сепак, појавата на удвојувањето со *еден* може да биде индикатор: а. за висок степен на граматикализација на „репризата на објектот“; б. на процес на граматикализација на *еден* во неопределен член.

буквално: *ѿоа сребреноѿо ѿенкалоѿо*; односно, членската морфема се појавува пред секој одделен модификатор, како и пред центарот на именската група (в. Rudin 2018b):

(193) *ѿо мегало ѿо коккино ѿо βιβλιο* – големата црвена книга.

Кај Алексиаду (Alexiadou 2014, 25) дадено и функционално, во реченица, како субјект:

(194) *kaliteros o fititis tha pari ipotrofia* – *Најдобриоѿ сѿуругенѿ ке ја добие сѿиѿендијаѿа.*

со буквален превод: *Најдобриоѿ сѿуругенѿоѿ ке ја добие сѿиѿендијаѿа.*

Рудин, проследувајќи ја оваа појава во македонскиот и во бугарскиот, на ниво на стандард ги издвојува конструкциите со „придавски квантификатори“, какви што се *сѿѿе*, *исѿиѿѿе* и сл., па така сосема се прифатливи и за јазикот што не може да се класификува како разговорен конструкциите од типот *ѿаа исѿаѿа куќа* (сп. Rudin 2018a, 264). Од таков тип се и примерите:

(195) *Приказнаѿа сѿанува вознемирувачка кога исѿиѿѿе ѿѿе луѓе ни се блиски личносѿи: семејсѿвоѿо, сесѿра, браѿѿ, сѿараѿѿел... Како ѿоѓаѿи да се извлечеме?* (Окно)

(196) *...скокнаа на збороѿ ОЛИГАРХИЈА исѿиѿѿе ѿѿе ѿѿо ја ѿриваѿѿизираа Македонија* ...(opserver.mk)

Во примерите (195) и (196) (како и соодветно наведениот претходно кај Рудин), членската морфема како да се лексикализирала, како да станала дел од *исѿиѿи*, па има потреба од доуточнување и показател за оваа категорија преку демонстратив пред центарот на именската група, односно, како во примерот (196), каде што центарот е во елипса.

Истото се забележува и кај *се/сѿѿе*, каде што сите се доживува сосема лексикализирано и не се чувствува дека -т е од членски исход, како и во *цел*:

(197) *Во целиот њој крај* немаше жени њолку убави како Јововиџе ќерки. И њајкојо им даде еднакво наследство како и на нивниџе браќа. (Јов, 42:15)

Заменката не мора да биде од истиот корен како и членот, што е уште еден индикатор за можноста за негова неповрзаност со центарот, поради неконгруирањето – не само коренско туку и по род – и премин во зборовната класа *честници* (*јарџикули*), особено демонстративот за среден род – *џоа*:

(198) *Тоа дејџејо* да џи било многу џамејно.

(199) *Тоа масаја* расјослана и наредена...

но, и:

(200) *Овој човекој* многу добар.

(201) *Она рекана* многу заѓадена.

каде што може да се претпостави дека употребата на в-коренот прикажува и покажува и афективна блискост, додека, пак, н-коренот покажува далечност, т.е. *в* е резервиран за искажување позитивна афектација, а *н* – спротивно – негативна.

Па, сепак, ако се работи за десемантизирана партикула, дали може ваквите конструкции да се појават во случаи на ситуациона и на генерична референција? Можеме да кажеме дека примерите од типот:

(202) *?Тоа лавовиџе* се цареви на живојниџе.

или, пак:

(203) *?Тоа Деканајој* каде е?

ја потврдуваат таа теза. Иако на границата на прифатливоста, сепак, можноста за таква употреба при двојна определеност, а неможноста за дистрибуција во неутрален

контекст, каде што показната замена се исклучува со ваквите типови посоченост, одат во прилог на тоа дека десемантизацијата и потсилувањето се концентрирани во демонстративот.

Во однос на балканските јазици и дистрибуцијата на т.н. двојна определеност, Рудин и Фридман (Rudin and Friedman 2019) ја даваат следнава табела:

	MD with initial DEM	MD with AdjDEF / NDEF	MD with postposed DEM	DEM can move?	Affective semantics/ pragmatics	style
Greek	obligatory	(both – but note article is not DEF inflection)	oblig.	yes	no	standard
Romani	optional					
Balkan Romance	no					
Albanian	optional	both	--	no	yes	Colloq. only
Macedonian	optional	both (limited)				
Bulgarian	optional	Adj only				

Имајќи ги предвид погорните проследувања, почнувајќи од Угринова-Скаловска (Угринова-Скаловска 1961), преку Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 1991; Минова-Ѓуркова 2000), но и засилените истражувања на овој план, пред сè на Алексиаду (Alexiadou 2014), на Рудин (Rudin 2018a; Rudin 2018b), како и на Фридман (Фридман 2016), имајќи го предвид и Џозеф (Joseph 2019), можеме да заклучиме дека појавата на ваквиот тип двојна или повеќекратна определеност е резултат на процесот на лексикализација на определени форми во некои јазик, како на пример, во грчкиот или во македонскиот во примерите како *сѝѝе*. Сепак, во случаите што ги разгледуваме, се работи за напуштање на основната семантика на референцијалност кај демонстративите, кои почнуваат да служат како потсилувачи во рамките на исказот – преминуваат во друга зборовна класа – партикули. Во ваквите случаи имаме и премин во однос на функциите на јазикот – од референцијалната, пред сè, во емотивна/експресивна. Во балкански контекст, во тој поглед најдалеку отишол грчкиот, но и во балканските словенски јазици се појавуваат такви примери, особено во разговорниот функционален стил. Надвор од балканскиот јазичен сојуз, Рудин (Rudin 2018b) забележува ваква употреба и во јазикот Омаха-Понка⁷².

⁷² Јазикот Омаха-Понка е индијански јазик од семејството на сиуанските. Говорителите се само возрасни припадници на племињата, кои живеат претежно во средна Северна Америка.

III.3.4. *Партиципацивност* и *членост*⁷³

Поимите *количество* и *количествени* категории се исклучително важни за овој аспект на искажувањето на определеноста, зашто, практично, партиципацивност претставува количество на нешто од нешто, изделено количество од некое друго (најопшто кажано); обично соодносот дел – целина се искажува најпрецизно ако целината ни е позната, идентификувана, определена. Според Петроска (Петроска 2008, 7), терминот *количество* е многу општ, па се зборува за него и онаму каде што се работи за обем, број, тежина, сила, температура, интензитет. Заедничкиот именител под кој може да се сведат сите количествени определби е тоа дека кај нив секогаш доаѓа до споредба на предметите од некаква гледна точка, но сите случаи на компарирање не се количествени. Цитирајќи го Богуславски (Boguslawski), Петроска (ibid.) ги дефинира количествените определби само таму каде што има експлицитно споредување на директно изделените предмети или класа на предмети, каде што се вбројуваат и определбите со помош на мерите од типот на „литар“, „Целзиусов степен“.

На квантификација, на еден или на друг начин, може да подлежат и *дискретни* и *недискретни* елементи. Дискретноста подразбира опозиција во варирањето : неварирањето на формата на знакот и, паралелно со тоа, варирањето : неварирањето на значењето според формата⁷⁴. Всушност, дискретноста подразбира единици што имаат почеток и крај, претставуваат индивидуум (нешто што е неделиво; сп. Петроска 2008, 9).

Партиципацивност реферира на некој дел од целината. Па, така:

(204) *Јагев од лебот*.

⁷³ Основата на ова потпоглавје е во Карапејовски 2014б. Исто така, важни референции што го расветлуваат проблемот и се занимаваат со експонентите на определеноста во контекст на искажувањето партиципацивност може да се најдат кај Петроска 2008 и кај Митковска 2002.

⁷⁴ Знаците што имаат определена форма и мора да се избрат од ограничен инвентар, се нарекуваат дискретни (Cruse 2004, 8). Попрецизно, дискретноста, според Кристал (Kristal 1998, 69) е „својство на човековиот јазик, кое се смета дека е специфично за него и кое го контрастира со својствата со другите семиотички системи. Се состои во тоа што елементите на сигналот може да се анализираат така, што ќе имаат одредени граници, без градации или континуитет меѓу нив“. Сп. и во англиската терминологија: *discreteness vs. continuous*.

има семантичка прафраза: ‘јадев дел, но не целиот леб’ (Matthews 2005, 267)⁷⁵.

Занимавајќи се со бројот во именската фраза (синтагма, група), Тополињска (Тополињска 1974, 58) наведува: „Сè досега квантификуваните објекти сме ги конструирале мисловно како целини составени од еден или повеќе елементи. Малку место треба да се жртвува и за обратната операција, т.е. за *јазичен оград на бројнаџа кванџификаџа на објекџи замислени како еден или џовеќе делови од една целина*“ (курзив Б.К.).

Формален показател на партитивноста во јазиците со морфолошки падеж е партитивниот генитив⁷⁶. Петроска (Петроска 2008, 39), цитирајќи го Хајнц (Heinz), наведува дека партитивниот генитив не изразува секогаш партитивност, туку тој, според дефиниџата, го изразува односот меѓу количеството (мерата) и масата (материјата). Натаму, цитирајќи го Фелешко (Feleszko), разликува три типа партитивен генитив:

а) генитив на *дел – целина*: срп. *черек меса*, срхр. *џрудвице сира*, каде што надредениот член е називот на делот од целината, а подредениот е називот на предметот;

б) генитив на *мера*: срп. *кашика меда*, каде што синтаксички надредениот член е именка што означува определена единица мера, а подредениот е именката што го означува предметот на мерењето;

в) генитив на *целина – сосџав*: срп. *свежањ кључева* каде што надредениот член е назив за група предмети што претставува изразено количество преку форма на конвенционален начин, а подредениот е називот за групираниите предмети. Соодветните примери на македонски би биле: а) четвртина луѓе (205); б) лажица шеќер (206); в) јато гуски (207), група студенти (208):

(205) *Орѓанизацијаџа вели дека една четвртина луѓе веројаџно ќе сџрадаат од некаков облик на менџална болесџ во нивниот живоџ, а сеџак, џолем дел од нив нема да добие или ќе добие само мало лекување (Би-би-си)*

⁷⁵ ...I ate bread-PART, ‘I ate some but not all of the bread’. Hence, more loosely or more generally, of any form of use of a form which can be translated by ‘some’: e.g. de (of) as partitive in French J’ai mangé du pain ‘I ate some (lit. ‘of the’) bread’ (Matthews 2005:267).

⁷⁶ Финскиот јазик разликува и одделен партитивен падеж со значење ‘нешто (дел) од (именката)’ (Anderson 1985, 186 кај Петроска 2008, 39).

со парафраза: ‘...една четвртина од сите луѓе (колкав и да е нивниот број)...’, што одговара на дефинирањето на генитивот од типот а) како генитив на *дел – целина* – токму дробките (черек = четвртина) се најдобриот експонент на тој однос – цело (колкаво и да е) : дел од целото.

(206) *На секоја банана оди (една) лажица шеќер или сол и (една) лажица мед*
(Ексклузив).

Тука парафразата би била:

‘...оди шеќер колку (една) лажица... и мед колку една лажица’.

(207) *Судир со јай̄то гуски беше ӣрчината̄ за ӣадоӣ на авионоӣ на „Ју-Ес Ервејс“ во водиӣе на река̄та Хадсон во јануари, а се̄иак мис̄теришӣе околку ӣӣицӣӣе и ӣона̄шаму ги фасцинираа̄ӣ инженериӣе и ӣосле ӣовеќе од еден век уӣо̄ӣреба на ӣаӣничкӣӣе авиони (Вест).*

Парафраза: ‘судир со гуски организирани во (вид на) јато беше причината...’;
‘судир со гуски колку едно јато беше причината...’.

(208) *Млади мајмуни со ӣодобро ӣомнење од г̄рӯӣа с̄ӣуден̄ӣӣ* (Канал 5).

Кај овој пример парафразата е слична со онаа примерот (207): ‘...со подобро помнење од студенти организирани во група’; ‘...со подобро помнење од студенти колку една група...’⁷⁷.

Сега, да се вратиме на примерите (205), (206), (207) и да ги споредиме со (209), (210), (211):

(209) *Оӣӣуӣӣени четӣвр̄ӣина од врабо̄ӣенӣӣе во „Газела“.*

⁷⁷ Примерите од типот (208), односно за именските групи со центар *г̄рӯӣа*, покажуваат и друг проблем во однос на конгруирањето, што било и е тема за одделна анализа (сп. *Грӯӣа с̄ӣуден̄ӣӣ дојде.: Грӯӣа с̄ӣуден̄ӣӣ дојдоа.*).

(210) *Торџаџа од сирење исечетије ја на 12 џарчиња и врз секое сџавеџе џо 2 суџени лажици од медоџ со киви.*

(211) *Причина за џадоџ на авионоџ беше судироџ со **јаџо од џускиџе шџо леџааџ** во џше џредели.*

Парафразите на примерите (209), (210) и (211) се за нијанса поинакви од оние во примерите (205), (206), (207). (209) може да се сфати како ‘отпуштени четвртина од (определениот број, нам познат или непознат, сеедно) вработените во Газела’. За разлика од примерот (205), каде што четвртина само ни квантификуваше некое количество, кое нам не ни беше познато, во примерот (6) се врши вистинска партитивизација [иако и примерот (205), особено со специфичната конструкција „четвртина“ може да го подразбира тоа] од некое цело, кое е точно дефинирано. Па и она „...во Газела“ сугерира и го поткрепува ова тврдење. Во првиот случај акцентот е на квантификацијата, во фокусот е количеството, а во случајот со предлогот од и позитивната маркираност на именката што е предмет на партитивизацијата, во центарот на нашето внимание е дел од целото.

Всушност, тоа можеме да го тврдиме и за сите останати примери. Тоа е мислењето и на Петроска (Петроска 2008, 39–48) и на Тополињска (Тополињска 1974, 53). Ако симплифицираме, оваа теза може да се објасни на тој начин што партитивноста ќе ја врземе строго со предлогот *од* и *џозиџивнаџа маркираносџ џо оџределеносџ*, а во другите случаи ќе оставиме можност за двојно толкување, но ќе укажеме дека таму, пред сè, се работи за квантификација со некоја *неуниверзална мера*. Неуниверзалните мери се базираат на некои конвенции и најчесто се мотивирани од ситуациите во кои се јавуваат именуваните и одмеруваните предмети (Тополињска 1974, 53). Таков е примерот „лажица шеќер“ (206), но и примерите:

(212) *... нема шанси да насџане џредозирање, бидеџќи децаџа дневно ќе џиџаџ џо една **чаша млеко**.*

(‘...ќе пијат млеко колку една чаша’; проста квантификација, а не партивност, иако и тоа млеко е дел од некое друго. Сепак, помалку веројатно е толкувањето: ‘чаша млеко од некое друго млеко’, зашто нема формален показател за такво нешто.)

Ако гласеше примерот:

(213)... *нема шанси да насџане ѓредозирање, бидејќи децаџаа дневно ќе ѓијаџи ѓо една чаџа од млекоџо џиџо ќе ни џо донесаџи.*

тогаш, според нашето тврдење погоре, а и според логичките согледувања, ќе можеше да се каже дека се издвојува дел од некоја целина што ни е позната и која понатаму ја „раситнуваме“. Но, во примерите како (212), дури и контекстот укажува на фактот дека се работи за единица мера, која е неуниверзална (не е дел од СИ, универзалниот систем на мери, туку е воведена како последица на конвенцијата произлезена од искуството).

(214) *Минималнаџа акџиза за куџиџа цигари во ЕУ ќе биде 1,5 евро до 2014 џодина.*
(‘...цигари колку една кутија...’, односно 20/19 цигари.)

Според Тополињска (Тополињска 1974, 53), *неуниверзалниџе мери* може да се групираат во три групи:

а) Предмети што во определени ситуации се јавуваат во определен број, а не поединечно, т.е. – во јазична проекција – со односна бројна определба: чифт, пар, рало, дузина...;

б) Определби што вклучуваат, покрај информацијата за бројот, информација за формираноста, за стројот на посоченото множество:

(215) *Секоја ваква церемонија бара скаџо ѓрисусџво на **четџа војници**...*

Толкувањето на примерот (215) може да биде двојно: ‘секоја ваква церемонија бара скапо присуство на војници колку една чета’ или ‘секоја ваква церемонија бара скапо присуство на војници организирани во чета’, бидејќи четата има фиксен, определен број.

в) Имиња на садови и други контејнери со кои се рационара количеството:

(216) *На зелениџе пазари низ градоџи ценаџа на табла јаџа е формирана во зависноџи од квалиџеџоџи...*

(‘...јаџа колку што има во една табла...’, односно 30 јаџа.)

(217) *Селим Јусуџи од скоџско Љубоџен добил коџек за **вреќа брашно**.*

(‘...го истепале за брашно колку една вреќа’.)

Сите овие примери, ако се трансформираат во конструкции со *од* и позитивна маркираност по определеност /+определеност/ од чисто количествени или од можност за двојна парафраза, би станале чисто партитивни.

Уште една поткрепа за ова, како што пишува и Петроска (Петроска 2008, 44–45) се именските синтагми составени само од име на супстанцијата:

(218) *Подај ми **од книџиџе**.*

(‘подај ми еден дел од книгите’.)

Сепак, тука мора да нагласиме дека и со отсуство на конструкциите со *од* и /+определеност/, односно и со /+определеност/, но не искажана формално, може да се постигне партитивноста:

(219) *...куџи **две шишиња** џреќрасен **коњак** – корчански.*

(‘...купи две шишиња преќрасен коњак од корчанскиот коњак’.)

Еден посебен вид партитивизација е *фрагментизација*. Ивиќ (Ivić 2008, 26–27) под овој поим подразбира сведување на фрагмент (дел). Сите предмети во цврста агрегатна состојба може да се фрагментизираат. Парче од копчето не е повеќе копче, но дел од стаклото е стакло и понатаму, но предметен, создаден е посебен ентитет, па тука се работи за *партитивизација*.

(220) *Ойќако му ѝагна од рацеѝе, делови од масаѝа можеше да се најдаѝ насекаде ѝо скалиѝе.*

Деловиѝе од масаѝа се уште еден типичен пример за фрагментизацијата.

Пред да се насочиме кон т.н. партитиви, односно партитивни квантификатори, во контекст на претходното, да го парафразираме, протолкуваме и доведеме во контекст тврдењето на Кенеди (Kennedy 2003, 7)⁷⁸: ако имаме дискретна единица во множина како влезна единица во партитивизацијата, тогаш резултатот на тој процес е секоја дискретна супстанција одделно, која влегла во множеството. Но, ако супстанцијата е „атомска“, тогаш „деловите се материјални делови“. Практично, ако влечеме паралели и ги доведуваме во корелација двете тврдења, во првиот случај од Кенеди се работи за партикуларизација, а во вториот – за фрагментизација, според претходната поделба на Ивик.

Непосредните лексички показатели на категоријата број, Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 118) ги дели на: броеви, т.н. квантификатори (количествени определувачи) и т.н. партитиви или партитивни квантификатори (според Фридман).

Броевите даваат објективна информација за количеството и тоа преку аритметичката низа.

Квантификаторите се исклучуваат со броевите и даваат субјективна оценка за количеството: многу, малку, неколку.

Партитивите не се исклучуваат ни со броевите ни со квантификаторите и тие се основното средство за искажување на семантичката категорија партитивност. Повеќето од примерите досега беа базирани, односно имаа компонента партитив.

Минова-Ѓуркова (ibid.) ги дели на: единици на мера, општи и типични лексеми со кои се означуваат делови од нешто (парче, дел), како и имиња на садови (во најширока смисла) во кои се сместува нешто: чаша (вода), чинија (супа) и именки со кои се означуваат множества од (обично) живи суштества: чета, јато, група, рој и сл., кои даваат информација и за видот на организацијата на посоченото множество.

(221) *Дал' ѓрад ѝолињаѝа жиѝородни ѓи беше фаѝил?*

⁷⁸ http://semantics.uchicago.edu/kennedy/classes/nu/471/F03/H4_partitives.pdf

Ил' рој од скакулци се вдал?

(‘...или скакулци колку еден рој се вдал’; ‘...или скакулци групирани во рој се вдал’.)

Mutatis mutandis, овој пример од Сердарот станува експлицитно партитивен, ако го маркираме со /+определеност/ центарот „скакулци“:

(222) *Дал' ġрад йолињайѝа жиѝородни ġи беше файѝил?*

Ил' рој од скакулциТЕ се вдал?

(Се izdelуваат скакулци колку еден рој од позната група или познат број скакулци.)

Во овој контекст треба да се нагласи дека ваквите конструкции се присутни и во други балкански јазици. Имено, ваквото искажување на партитивноста е забележано и во албанскиот (напоредно со генитивните, со акузативните и со аблативните конструкции), а примери забележуваме и во романскиот (сп. Petroska 2007, 59–63):

(223) (алб.) *gjysma E BUKËS*. (генитив)

(224) *gjysmë NGA BUKA*.

(половина од лебот.)

(По истиот пример и во акузативни и во аблативни конструкции.)

Соодветно во романскиот – со употребата на предлогот *din*:

(225) *mi-a spus unul din studentii*.

(еден од студентите ми кажа.)

Применувајќи го принципот на Џозеф дека една појава е балканизам, ако се појавува во најмалку три од балканските јазици, Петроска (Петроска 2007, 62) во овој контекст го отвора прашањето дали и ова може да го третираме од тој аспект!?

Потребата од броене, во крајниот стадиум, нè води до семантичката категорија *тоталност* (*пр. Ги донесоа ситие книги*) и тие ја претставуваат целината, а наспроти таа категорија се појавува *партитивноста*: изделување на дел од целото. Како што видовме претходно, /+тоталност/, исто така, се искажува со помош на членската морфема:

(226) *Ги донесоа книгитие од библиотекарта во магациној.*

Без контекст, во кој ќе се посочи/упати кон некои книги, реченицата има значење на *ситие книги*, односно *тоталитетот* (на пример, поради реновирање на библиотеката и сл.).

Уште една потврда за синтаксичката конструкција што искажува *партитивност* – предлогот *од* и маркираноста по *определеност* е отсуството на примери со *дел+именка*:

(227) **дај ми дел сирење*

(228) **дојде дел луѓе*

Примерите (227) и (228) може да функционираат како:

(229) *Дај ми дел од сирењето.*

(230) *Дојдоа дел од луѓето.*

Па, така, може да кажеме дека *од*, во определени услови, е еквивалент на „*партитивниот член*“ (Jespersen 1924/1992, 181) во францускиот.

(231) *На заминување секогаш си мислев*

дека ми недостига сува четвртина од векој

една година, само еден час

барем еден миговеќе.

Всушност, членот се специјализира за уште една конструкција: по губењето на *генитивот* со *партитивно значење*, *квантификациската релација* ‘дел од X’ наспрема ‘X’

се искажува со синтаксички средства, каде што важна улога игра предлогот, како нов носител на извесна падежна маркираност, како и членската морфема, зашто ‘X’ се наоѓа во сферата на познатото/идентификуваното/темата за да може да воспостави партитивна релација со ознаката ‘дел од’, па затоа е и /+определено/.

Во оваа смисла е и тврдењето на Митковска (Митковска 2002, 279) за консеквенциите што произлегуваат од маркираноста по определеност на втората именка во овие релации – и формални и семантички. Имено, „во синтагмите каде што втората именка не е позитивно маркирана по определеност можни се три типа на конструкции: без предлог, со предлогот *на* или со предлогот *од*. Притоа првиот член на синтагмата може да биде определен или неопределен. Меѓу овие конструкции постои голем степен на варијабилност бидејќи кај сите доминантно е изразувањето на релацијата целина – состав, а предлозите само внесуваат дефинирање на правецот на релацијата што обично не создава поголеми промени во значењето. Некои семантички и синтаксички услови може да влијаат врз тоа која конструкција ќе биде употребена во определена ситуација. Конструкциите без предлог се најчести. Предлогот *од* внесува поконкретна семантичка информација, додека предлогот *на* има повеќе формална (синтаксичка) функција и тој има тенденција да се проширува во конструкциите со НЕМ (неконвенционалните единици мерки, заб. Б. К.) од овој тип. Останува отворено прашањето на кој начин се овие конструкции со предлогот на поврзани со централните посесивни конструкции.

Ако втората именка во синтагмата е позитивно маркирана по определеност релацијата меѓу именките се менува и во конструкцијата задолжително мора да има предлог. Предлогот *од* означува релација на *̄пар̄ӣӣӣивнос̄ӣ*, односно именуваниот колектив или сегмент се набљудува како дел издвоен од некое определено множество (дел – целина). Во тој случај именката за неконвенционална мера обично не е определена, но најчесто е квантифицивана (едно парче од сирењето, две снопчиња од стапчињата). Од друга страна, предлогот *на* внесува поинакви импликации во релацијата меѓу именките што ја сочинуваат синтагмата. Пак е тоа однос на целина – состав како кај ИС со неопределен втор член, но зависниот член на синтагмата се претставува како доминантен. Тоа е релација на *̄осесивнос̄ӣ*. Во овие конструкции и двете именки се позитивно маркирани по определеност, бидејќи главниот член на ИС (како поседувана единка) е идентификуван преку неговата припадност во сферата на модификаторот (односно, поседувачот)“ (Митковска 2002, 279).

Се разбира, и во именските групи од типот *чаша млеко*, под определени (конструктуални) услови, можеме да претпоставиме однос дел – целина: на пример, во фрижидерот има бокал со млеко и вие од него пиете (само) чаша млеко. Но, таа релација не е синтаксички искажана, а соодносот дека е нешто дел од нешто поголемо може да се претпостави за секоја квантификација. Кога е целината целосно идентификувана, имаме и јасен синтаксички показател за таквиот сооднос: предлогот *од* и позитивната маркираност по определеност.

III.3.5. *Глаголската именка и членувањето*

Со поимот *глаголска именка* во македонската лингвистичка традиција се означуваат оние именки што „во нашиот народен јазик побудуваат претстава за одвивање на едно дејство“ (Конески 1999, 450), односно оние називи на дејства што „претставуваат транспозициона категорија со категоријално значење ‘вршење дејство’“ (Конески 2003, 39). Се работи за т.н. *nomina actionis*, односно нивната подгрупа *nomina verbalia*, кои од зборообразувачки аспект се добиваат со суфиксот -ње, односно -ние (сп. *ibid*). Практично, „глаголската именка е форма во која се вкрстуваат глаголот и именката, значи, во неа има нешто глаголско и именско. Во промената таа се однесува како именка (во среден род е, има еднина и множина, се членува), а се изведува од глаголска основа и најчесто значи име на дејство во најопшт вид, без укажување на неговиот вршител“ (Бојковска и др. 2008, 198).

Во однос на оваа зборовна подгрупа, Чашуле (Чашуле 1989, 30) нагласува дека „е важна и проблематиката на членот, неговата појавност и задолжителност од една страна и неговата факултативност и исклученост од друга страна во специфични типови конструкции“.

Се izdelуваат неколку конструкции во кои експонентите на определеноста, во прв ред членот, играат улога во употребата на *nomina verbalia*. Во примерите од типот:

(232) *На враќање од работата, секогаш ѝ минува од кај нас.*

наспрема:

(233) *Се ѝо̄йсе̄й̄и на враќа̄њето оо Америка.*

Чашуле (Чашуле 1989, 48–49) гледа како на конструкции од на+глаголска именка во кои се одразува извесна адвербијализација, при што употребата на членот „се истакнува понагласено референтната сооднесеност кон претходно споменување во текстот и/или во понезацврстени конструкции и/или кога се сака посебно излегување на еден познат настан“, односно „посоченоста на глаголската именка во овие случаи се јавува и во резултат на поголемата апстрахираност од глаголското дејство, кога таа се третира како означител на еден чин, како ‘поопредеметена’“; сп. и во примерот (234):

(234) *Уличен ѝеа̄й̄ар на о̄йвора̄њето на ДАФ. (Даф)*

како и „поизразито развивање на причинско и условно значење:

(235) *На не̄говото̄ вика̄ње со мака се разбудувале. /КОГА, ЗАТОА ШТО, па дури и концесивно: И ПОКРАЈ ТОА ШТО ВИКАЈ/“ (Чашуле 1989, 49)*

Јасно е дека формалниот експонент на определеноста кај глаголската именка, имајќи го предвид нејзиниот завршок -ње, а демонстративот за среден род тоа, односно членската морфема -то (-во, -но). „Во функционирањето на глаголската именка определеноста се јавува како знак за референцијална сооднесеност кон изделен, омеѓен настан од реалноста, а и како референцијална сооднесеност кон претходно актуелизирање, претходно спомнување во текстот. Во таа своја пројава нема суштествена разлика по однос на пројавата на определеноста кај примарните именски фрази“ (Чашуле 1989, 246). Па, сепак, глаголската именка не може да добие маркер за определеност кога во прв план кај неа е предикативноста:

(236) *Време е за јадење!*

(237) *Внимание!*

Се издвојуваат и примерите каде што глаголската именка нема маркер за определеност во употреби каде што е комплемент на модалните глаголи [сп. пр. (238)],

односно „интензивност на дејството кондензирано во номинализираната форма“ (Чашуле 1989, 247); сп пр. (239):

(238) *Сака многу **работење** за да се **посијгне** **шоа**.*

(239) *Го **шејаше** до **кравење**.*

Со употребата, односно неупотребата на членот може да се направи разграничување на претеритот од футурот, т.е. на минат наспрема иден или проектиран настан, како што се гледа „и во комплементацијата кон т.н. *verba declarandi*“ (Чашуле 1989, 249):

(240) *Зборувам за **неговото** **играње** во **рејрезенијацијата**.*

(241) *Зборувам за **негово** **играње** во **рејрезенијацијата**.*

каде што во (240) претполагаме дека се раскажува за минат настан, нешто што веќе се случило и за кое се прикажува, наспрема (241), каде што може да се очекува дека се зборува за посакувано, идно, сè уште нереализирано дејство.

Во прилог на нашето тврдење за поместување на в-коренот кон ситуациона определеност, односно реферирање кон единствен референт во дадениот контекст или конситуација, оди и забележувањето на Чашуле во врска со задолжителната употреба на глаголската именка за „конкретен, изделен, омеѓен настан од стварноста и кон претходно спомнување во текстот“ (Чашуле 1989, 249), кое го илустрира со примерите:

(242) *Се чини како да му е **првајта** **работа** на **дедо**, **по** **миењево** да се искачи **по** неа **горе**...*

(243) *...да се **најие** **вода** **по** **копањево**...*

кои тој ги толкува во смисла на употребата на в-коренот без просторно значење, туку со „временско сооднесување спрема учесниците во комуникацијата: (ова копање – копањево – сега, во овој момент, во она дејство во кое сега учествуваме, во сегашноста)“ (Чашуле 1989, 250), што експлицитно упатува на тоа дека, ако во овој момент и сега е едно и единствено – на ситуациона импликација.

Во примерите од типот:

(244) *Тој сака ӣграње, а ӣаа ӣеене.*

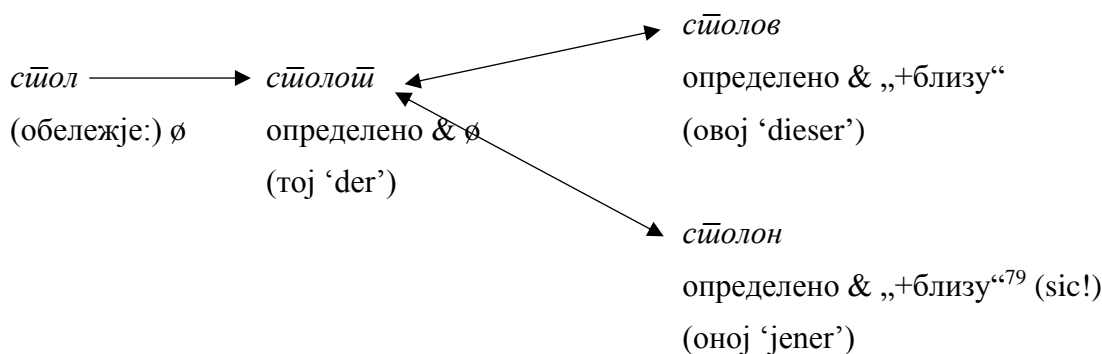
односно каде што глаголската именка е употребена како име на дејство, со значењето на инфинитивот во стариот или во другите јазици, не може да се очекува маркер за определеност, зашто таму се доближува до дејственоста, односно до категориите на глаголот, кои не дозволуваат референцијално определување.

III.4. Дали во македонскиот јазик ӣосӣои ӣроен член?

Првично, оваа идеја ја разработивме во едно претходно соопштение на фонот на погледите на Тополињска (Тополињска 1979; Тополињска 1982) и Линдстет (Линдстет 2013). Погледите тука, како производ на тој сублимат (Карапејовски 2017), ја отвораат тема за граматикализирање на членот и специјализирање за извесен тип определеност, односно референција, како и специјализацијата за извесни синтаксички контексти. Хипотезата е дека вистински член е она што не може да варира со показна замена, т.е. таму каде што морфемата ќе се замени со демонстратив, пропозициската содржина на исказот ќе биде различна. Основата се содржи во теоријата на Крамски за генеричноста како *sui generis* на членот, како и натамошните тврдења на Тополињска за ексклузивитет на членската морфема за ситуационската определеност и некои наши маргиналии во врска со посесивноста, звањата и професиите и сл. Традиционалното тврдење за тројноста на членот во македонскиот своја паралела има и со родопските говори, каде што се појавува истата (а)симетрична дистрибуција, во смисла на троен гласеж на членската морфема (сп. Каневска-Николова 2000).

Врз основа на горната хипотеза, како што се виде претходно, тврдењето за единственоста на т-коренот во улога на член во македонскиот јазик доживува извесни ревидирања. Имено, се покажа, особено во примерите (101)–(106) дека в-коренот на членската наставка од серијата *овој*, апсолутно се користи и означува и ситуациона определеност, покрај основното значење на /+проксималност/. Значи, покрај деиксисот, кој го носи како семантика од показната замена, в-коренот (може да) означува и ‘еден и

единствен референт во окружувањето'. Со тоа, врз основа на поставената дефиниција за членот, хипотезата се докажува, но импликацијата (во манирот на Хјелмслев) покажува дека, ако нешто во варирањето показна замена : член има различна пропозиција или блокада за употребата на едниот експонент на определеноста, тогаш тројниот член постои, односно барем и наставката со в-корен е член (а, видовме дека, *sensu lato*, така е и за н-коренот), но неговата природа (на членот) е асиметрична, онака како што тоа го сфаќа Мареш (Мареш 2008, 156): „Членот *-и* го содржи обележјето за детерминираност (определеност). Членовите *-в* и *-н* исто така го содржат ова обележје; но тие вклучуваат и едно друго семантичко обележје, и тоа деиктичко, кое инаку е својствено за демонстративните заменици: членот *-в* содржи поблиска деиктичност, членот *-н* подалечна (пред сè просторна, но и фигуративна). Семантичката структура на македонскиот член од овој аспект може да се согледа преку следнава шема:

(→ = асиметрична корелација; ↔ = симетрична корелација)“.

Во оваа асиметрична релација, в-коренот прави извесни отстапки и во некои контексти, а имајќи ги предвид и тврдењата на Цивјан во однос на погледот на говорителот *vis-à-vis* употребата на членот, како и на Падучева за лична нота во искажувањето на определеноста, тој под определени услови и во изделени контексти успева да воспостави и делумно симетрична релација, секако, повторно со претположена деиктичка специфичност.

⁷⁹ Веројатно се работи за техничка грешка и треба да стои „+далеку“ или „-блиску“.

III.4.1. Сојосџавување на членскиите морфема -в/-н-
наспрема соодветниите показни заменки

Во споредбата на начините за искажување на определеноста можеме да издвоиме две групи, каде што, *mutatis mutandis*, наоѓаме еквивалент на едниот со другиот (со извесни прагматички отстапки, но со еднаква содржинска/значенска вредност, односно семантички еднакви).

III.4.1.1. Ова : в-коренои

Да ги разгледаме примерите (245) и (246):

(245) **Човеков** ѓо знам од некаде.

(246) **Овој човек** ѓо знам од некаде.

Пропозициската содржина и во двете реченици (двата исказа) е иста. Во вториот случај „човек“ е фокусирано, доведено во преден план, нагласено. Така ќе биде и во сите други примери од оваа низа.

Всушност, тука се појавува контраст за третото лице (овој : оној/тој). Во случаите со употребена показна заменка можеме да претпоставиме и однос на конјункција по спротивност како продолжување на реченицата, односно контраст, адверсативна реченица [пр. (247) и (248)]:

(247) **Женава** е млада.

(248) **Оваа жена** е млада (наспрема **онаа**; а не **онаа**).

Во првата група јасно се согледува дека определеноста е идентична, дополнителниот елемент што го содржат исказите е деиксисот, односно издвојувањето се врши не само според критериумите што ги наведува Круз (в. погоре, I) туку и според извесен просторен фактор (исказите се определени и со /+блиску/ до адресантот).

III.4.1.2. Она : *n*-корено̄

Втората група ја сочинуваат примерите каде што, исто како и во првата, пропозициската содржина на исказите е идентична, а дистинкцијата е прагматичка или функционална. Односно, како и погоре, разликувачки фактор во случаите со употребена членска морфема *vis-à-vis* показна замена е прагматскиот фактор (фокусирањето) или, пак, можноста за создавање контраст преку внесување елемент спротивен на фокусираниот во однос на категоријата простор.

(249) *Сџави ја книџа̄ӣа на масана.*

(250) *Сџави ја книџа̄ӣа на онаа маса* (наспрема оваа; а, не на оваа).

Пропозициската содржина е иста. Во вториот случај „маса“ е фокусирано, доведено во преден план, нагласено. Определувањето во примерите (249) и (250) се врши и преку деиксисот (како и во III.4.1.1.), со тоа што тука дистинктивниот признак на примерите во III.4.1.2. наспрема оние во III.4.1.1. е определбата /+далеку/. Примерот (250), исто како и примерот (248), дава можност за контрастирање по дистинктивниот признак (нешто што е /+блиску/) во адверсативна реченица).

На адверсативното продолжение може да му претходи негација:

(251) *Тие не го ѓо̄ӣӣӣаа до̄говоро̄ӣ за̄ӣоа ш̄ӣо сакаа, ѓуку за̄ӣоа ш̄ӣо беа ѓринудени.*

но истата содржина може да се изрази и во афирмативна варијанта, каде што адверсативното дополнување од одречната варијанта е формализирано како зависна дел-реченица, а зависната дел-реченица – како адверсативно дополнување (сп. Петревски 2016, 37–39):

(252) *Тие го ѓо̄ӣӣӣаа до̄говоро̄ӣ за̄ӣоа ш̄ӣо беа ѓринудени, а не за̄ӣоа ш̄ӣо сакаа.*

Па, така, (250) може да трансформира во (253):

(253) *Не сџавај ја книџа̄ӣа на оваа, ѓуку на онаа маса.*

За случаите каде што имаме противставување на заменките *ова/она* наспрема членските морфеме со в-/н-корен, можеме да забележиме дека пропозициската содржина на исказите е идентична, а прагматските фактори влијаат при изборот на средството со кое ќе се изврши издвојување на елемент од множеството. Во таа смисла, постоењето деиксис, кој освен референцијално го обележува елементот и просторно, може да се каже дека е примарна одлика на заменскиот систем. Како што забележува и Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 127–128), „наспрема ИГ со показните заменки со корените ов- и он-, стојат ИГ со членските морфеме -ов и –он. (...) Можеме да кажеме дека се ИГ со показните заменки – понагласено показни, а кај ИГ со членските морфеме на преден план доаѓа именувањето“.

Постпозитивната употреба на заменките (категоризирани и како клитики; сп. Мишеска-Томиќ 2008, 17–23 и Norper и Traugott 2008 [2003], 5) е само варијација на позицијата и на фонетскиот аспект, но функционално и семантички се работи за исто средство со исто значење. Тука може да се направи мала задршка и ограда во однос на прагматиката, каде што примерите со показна замена, веројатно и, пред сè, поради фреквенцијата и удобноста во изговорот, односно јазичната економија, придонеле да се поимаат и да се доживуваат како начин на фокусирање, доведување во преден план. Доказ за ова (еднаквоста на содржината на исказите) е и историскиот развој на постпозитивниот член во македонскиот, преку прилепување, сраснување на показните заменки што се наоѓале во линеаризациска низа по имињата со именките (придавките... итн.) што им претходеле.

III.4.2 Соопоставување на членската морфема со *и*-корен наспрема соодветната показна замена

За разлика од членските морфеме со корен в-/н-, во овој дел ќе го проследиме членот со –т-корен при генеричка и ситуацијска определеност.

III.4.2.1. Тоа : *ӣ-кореноӣ*

Во однос на претходните две групи примери, во (254) и (255) имаме поинаков случај:

(254) *Ученикоӣ сака да ӣобедува.*

(255) *Тој ученик секогаш сака да ӣобедува.*

И покрај тоа што постојат хипотетички контексти во кои овие реченици може да се толкуваат на повеќе начини, односно дека членот што е употребен кај субјектот врши неколку различни функции, во (254), поради употребата на сегашното време, отсуството на лично име (сп. *Ученикоӣ Пејко Пејковски...*, каде што е во катафорска функција), значењето упатува единство на генерична референција, односно членот е употребен во генерична конструкција [со парафраза: ‘секој ученик/ако е ученик, (тогаш) сака да победува’]. Во (255), пак, исто така можеме да претпоставиме единствен контекст – деиксис (со покажување, на пример, кон некој објект), бидејќи, во друг случај, реченицата не е сосема прифатлива, односно се појавуваат блокирања во употребата на заменката. И покрај тоа што прирокот е ист и во двете реченици, се менува нивната пропозициска содржина, бидејќи се менува типот на определеноста. Имајќи ја предвид и погорната шема (посоченост – определеност – член), можеме да кажеме дека во првиот случај имаме само посоченост, но не и определеност (именување, номинација во преден план, наспрема izdelување).

(256) *Лекариѝе секогаш ӣосѝаѝувааѝе еѝички.*

(257) *Тие лекари секогаш ӣосѝаѝувааѝе еѝички.*

Во примерот (257), освен фокусирањето, претполагаме и извесно сопоставување, па реченицата може да продолжи: *...а не оние (за кои зборувавме; кои сѝојаѝе во кошоѝе; итн., со што овие реченици, во извесна смисла, се доближуваат до примерите од А и Б).*

Пропозициската содржина на примерите (256) и (257) не е иста. Примерот (257) подразбира издвојување на подмножество (*ӣиѝе/некои*) *лекари од сѝиѝе лекари на*

свейшов. Во првиот случај (256), парафразата гласи (‘ако е лекар, тогаш секогаш постапува етички’).

Тоа значи дека во (256) употребата на членот е *in suppositio materialis*, како називи самите на себе, според едното гледање (со приближна парафраза ‘ако X/нешто може да се означи како лекар, тогаш X/нешто може да се означи и дека секогаш постапува етички’); односно, според второто, деривати на поедноставни конструкции, каде што се предикати (според погорната парафраза).

Ова толкување произлегува од теоријата на Крамски, според кого членот се разликува од показната замена со тоа што може да се употреби и во генерички конструкции, односно во ситуации на генерична референција. Поточно, тука се отвора прашањето: дали и показните замени и членските морфеме може да се употребат за ист тип определеност.

Во стилизирани и маркирани конструкции [(258) и (259)], показните замени може да се појават и во функцијата на членот со генерична референција:

(258) *Ех, ѿиџе ѿолиѿиичари, ѿреку ѓлава ни дојдоа.*

(259) *Е, да не се ѿиџе лекари, не знам дали ќе живееше олку долго.*

Всушност, може да се каже дека постојат определени контексти (малобројни и мошне маркирани) каде што употребата на показната замена може да биде и во генерични конструкции. Сепак, примерите со членот и со показната замена во генеричките примери, *ex definitione* [како во (256) наспрема (257)] не се наоѓаат во сооднос 1:1, односно не се идентични според својата пропозициска содржина.

Според Тополињска (сп. Тополињска, 1982), генезата на членот во примери со генеричка референција може да се сведе, *grosso modo*, на два стимули:

а) од синтаксички причини: по аналогича. Односно, ако нешто стои во иницијална позиција во реченицата и е тема, тогаш добива член, независно дали навистина има (= употребено е *in suppositio formalis*) или нема свој референт во стварноста (в. повеќе и сп. во делот за функционалната реченична перспектива и членот);

б) семантички: поим/множество означено генерички се подложува на идентификација како и секој член на множеството. Ergo, синтагмата што го посочува добива член.

Според Тополињска (Тополињска 1979), освен генеричната употреба, главна *differentia specifica* на членот во однос на показните заменки е т.н. ситуациона определеност, односно определеност преку можноста за идентификација преку учеството во говорната ситуација.

(260) *Бев во Деканайо̄ӣ.*

(261) ?*Бев во ѝој Деканай̄.*

Примерот (261) е невообичаен, но и тука како и во примерите со генерична определеност, можна е употребата на показната замена во стилски маркирани конструкции, но повторно соодносот со членската морфема не е во соодносот еден спрема еден, односно не е еквивалент на членот:

(262) *Ех, ѝој Деканай̄, не можам веќе да одам ѝаму!*

Но, и во идентичен вид како (261), но со извична интонација и маркирано (со индикативна интонација е мошне чудно – ?, но не и со модална/маркирана):

(263) *Бев во ѝој Деканай̄! (Аман веќе!)*

Кога зборуваме за ситуациона определеност „во врска со ИГ што именуваат единствени објекти или појави во нашиот секојдневен живот“ (Минова-Ѓуркова 2000, 130), повторно таквиот тип определеност претставува извесна бариера за употреба на показна замена како површински експонент на позитивната маркираност по определеност [сп. (264) и (265)].

(264) *Сонце̄ѝо̄ из̄ре̄а во 7 часо̄ѝ.*

(265) ??*Тоа Сонце̄ из̄ре̄а во 7 часо̄ѝ.*

И пример соодветен на (262):

(266) *Ех, **шоа Сонце**, **шоа мило** и **прекрасно Сонценце**.*

Во примерот (10) повторно имаме идентична ситуација:

(267) *Тој не смее да ја најушии **земјата** во следнише шест месеци.*

(268) *Тој не смее да ја најушии **шаа земја** во следнише шест месеци.*

Теоретски, втората реченица (268) е можна, но со дополнување во вид на релативна и различна пропозициска содржина од првата (267). Имено, ако земјата не е спомената претходно и ако членот не е во анафорска функција, во (267) без исклучок се мисли на оваа земја, т.е. на земјата во која се наоѓаме.

(269) *Тој не смее да ја најушии **шаа земја** во која се наоѓа..., но ако усее да сииѓне во Македонија, оишука може секаде да иаишува.*

Пропозициската содржина на (269), во ваков хипотетички контекст, претполага друга земја во која се наоѓа субјектот, која не е спомената или на неа се реферира во однос на претходниот текст (контекст или конситуација); тука заменката *шаа* претпоставува и антецедент на релативната реченица, па има и катафорска употреба. Затоа примерот (267) се разликува од претходните примери со ситуациска определеност, бидејќи содржи и деиксис.

Како подгрупа во оваа група на исклучување на показната за- менка како еквивалент на (соодветната, според коренот) членската морфема, ги приведуваме примерите на појава на членот во посесивни конструкции (каде што, заправо, и не се работи за вистинска референција како кај ситуациската определеност, па затоа и ја ставаме како подгрупа и маргиналија).

Тука, пред сè, мислиме на примерите од типот:

(270) *Ја видов **кукаша** на Рацин.*

(271) *Ме боли **ракаша** (главаша, ногаша).*

(272) *За вечер? Ќе ти ја облечам кошулаа! Може, нели?*

Во сите овие конструкции појавата на показните заменки е блокирана, бидејќи се работи за посесивни конструкции во кои нема потреба од посочување:

(273) *Ја видов ааа кука на Рацин.*

(274) *Ме боли ааа рака.*

(275) *За вечер? Ќе ти ја облечам ааа кошула! Може, нели?*

Се разбира, хипотетички овие примери [(273), (274), (275)] може да се толкуваат со поинаква пропозициска содржина, односно со воведување контраст [...таа кука на Рацин (за која зборувавме), а не оваа другата...; Ме боли таа рака (и само таа), не и другата...; итн.].

Што се однесува до стилската маркираност како во (263), тука не е доволно само да се употреби показна заменка или да се промени интонацијата, туку, за да се постигне таков ефект, може да се употребат примери со двојна определеност:

(276) *Ја видов ааа кукааа на Рацин. (!)*

(277) *Ме боли ааа (ааа) ракааа, (не знам ааа да правам со неа). (!)*

(278) *За вечер? Ќе ти ја облечам ааа кошулаа!*

Конечно, членот е не само примарно туку и единствено средство (употребата на показните заменки тука е исклучена) во функција на супстантивизација (сп. Krámský 1972, 29).

(279) *Дежурниот дојде.*

(280) *Овој дежурен дојде.*

(281) *Жолтаа никако да процвета.*

(282) *Онаа жолтаа никако да процвета.*

Ако ги издвоиме како посебна група и примерите со професија, занимање и звање, кај последните ќе забележиме блокираност во употребата на членот:

(283) *Го видов **ѝ**професор Пет̄ковски.*

(284) *Го видов **ѝ**професорой̄ Пет̄ковски.*

Во примерот (283) професор е употребено како звање, титула, додека во (284) како професија (наставник, предавач; Петковски, кој е професор, а не некој друг Петковски). Примерот (284) не може да се трансформира во формата:

(285) *??Го видов **ѝ**ој **ѝ**професор Пет̄ковски.*

освен во случај кога има тројца со презимето Петковски и сите работат како професори, па идејата е да се издели токму тој, кој ни е познат, споменат, идентификуван, а не другите двајца, на пример.

Функцијата на определеноста, да претстави нешто како изделено од множеството, како познато за учесниците во говорната ситуација⁸⁰, може да се искаже на повеќе начини – и лексички, и морфолошки. Ако постојат повеќе формални експоненти на една иста категорија, претполагаме дека граматикализацијата на едното средство наспрема другото почнува да пројавува некакви специфичности, односно дека развојот нужно наметнува специјализација за извесни говорни и јазични ситуации на едното средство во однос на другото. Во спротивна ситуација, станува бесмислено постоењето на еден специјализиран вид наспрема друг во јазичниот систем.

Ако ги сопоставиме показните заменки и членот, кој историски и претставува показна замена во постпозиција, можеме да претпоставиме дека неговата граматикализација предизвикала и специјализација за извесни позиции, контексти или типови определеност. Според Крамски, главната одлика на членот е неговата употреба во генерични конструкции. Наспрема тоа, Тополињска ја дава и ситуационската определеност како контекст во кој ексклузивитетот го има членот. Важна улога во сето ова игра и линеаризацијата и синтаксичката функција (на пример: субјект во иницијална

⁸⁰ Под „познато во говорната ситуација“ мислиме особено на говорител, кој самостојно може да одлучи нешто да прикаже како (не)определено, независно од соговорникот, од стилски причини, поради погрешни претпоставки за познавањата на соговорникот и сл. Тука се појавува ризикот информацијата да не стигне во посакуваната форма, односно да не допре до соговорникот.

ненегирана конструкција добива член по аналогија, тој е тема во реченицата). Ние ги дополнуваме овие две ситуации со трета (маргинална) за случаите на употребата на членот во посесивни (ситуациски) конструкции, како и некои пропозициски нееквиваленти контексти со оние со употребата на членот, кои покажуваат примери со мала фреквенција на употребата на показната замена во генерички и во случаи со ситуациска определеност.

Како заклучок се наметнува прашањето што е еднаш веќе отворено: ако на показните заменици и на членот „им се припишуваат различни функции како носители на определеност на именската синтагма, односно на разни типови референцијална карактеристика на таа синтагма (...) која е функцијата на членот, како и: дали и по што таа се разликува од функцијата на показните заменици?“ (Тополињска 2006, 8).

Одговорот може да се пронајде во презентираниите случаи и примери, кои го издвојуваат членот во однос на другите средства за искажување на определеноста, и тоа особено членот со т-корен, го специјализираат како единствено средство неговото поле во сегментот ситуациска определеност и генеричка референција и, според погорните критериуми, го определуваат како вистински член, наспрема другите елементи во системот, па и определбата „троен член“ може да се каже дека е само формална, а не и функционална (сп. Тополињска 2006). Истиот став го застапува и Линдстет, кој тројниот член го толкува условно: синтаксичката позиција на другите членски морфемии (*vis-à-vis* т-коренот) е иста, но „функционални и типолошки тие се заменици, а не определени членови. Се разбира, терминот ‘член’ во описот на бугарскиот (во статијата на Линдстет во фокус е бугарскиот член, заб. Б.К.) со посредство на определена синтаксичка позиција, но тогаш нема смисла да се прашуваме кога се појавил членот, зашто таа енклитичка синтаксичка позиција била преземена од различни покажувачки морфемии уште во прасловенскиот, кога тие сигурно биле обични заменици“ (Линдстет 2013, 5–6).

И покрај таквите нивни ставови, за македонската ситуација може да се земат предвид и некои други околности, на пример, случаите од типот:

(286) *Дај ми го ѝенкалово.*

(287) *Изгреа Сонцево.*

каде што в- и н-коренот преземаат чисто членски функции, но, всушност, тогаш нив не ги гледаме низ призмата на историскиот развој, туку дека дополнително функционално (стилски?) се оптовариле преземајќи дел од значењата на „вистинскиот член“ (т-коренот), но само во определени (маркирани) контексти.

Такви се и случаите како:

(288) *Нема никаде вода како од Кумкој̄, – вели Илмија. – Сега како шӣо е ѓролеј̄, во нашеј̄о сокаче ѓриквечер смирисува јоргованој̄. Не го гледаш, скриен е во авлишӣе, а мирисој̄ иде ѓреку сиџишӣа. Изосѓрена ми е **душава** од мерак за Прилеј̄, Коце. Да можев барем ушӣе еднаш да ги видам оние ѓланини наоколу!*
(БКПроз, 169)

каде што в-коренот (душава) е употребена посесивно (мојата/мојава душа).

Кај примерите (101)–(106) видовме и дека, сепак, донекаде в-/н-коренот, со извесни рестрикции, може да се употребат и ситуациски, па тезите на Тополињска и Линдстет ги земаме со извесна резерва, бидејќи македонскиот систем покажува сериозна тенденција на проширување и излегување од деиктичкото поле на не-т-членот и навлегување во семантичкото поле на вистинскиот, т-член.

Уште повеќе тоа се гледа во примери каде што проксималноста секако може да се исклучи, како варијацијата на примерот (287):

(289) *Сонцево силно г̄рее.*

или, пак:

(290) *Небово е многу ведро вечерва.*

(291) *Од кај се ѓојавија **облице**!?*

Како финален заклучок на заклучокот, можеме да кажеме дека е ситуацијата аналогна на таа кај личните заменки: имено, наспрема полната форма за косите падежи (т.н. долга форма), која означува фокусирање и маркираност, способност за

контрастирање, се појавува атонична форма, т.е. наспрема реторички нагласените форми се појавува клитика. Еднакво кај експонентите на определеноста: заменките ги претставуваат тие фокусирани, реторички нагласени форми, додека членот игра улога еднаква на прономиналните клитики (и самиот може да се класификува како клитика). Во таа смисла, можеме да кажеме дека се проширува тоа поле на личните заменки, но и дека развојот на системот оди во иста насока.

III.5. *О̀пределенос̀и* и *релативна̀и* реченица

Врските што се воспоставуваат во рамките на една реченица, во прв план, во рамките на простата реченица, но – уште повеќе – меѓу дел-речениците во рамките на една сложена (комуникативна) реченица, најчесто во својата основа имаат логичко-семантичка врска, која во преден план ги има признаците на каузалноста. Причинско-последичниот однос може примарно да го истакнува времето на одвивање на дејствата, целта, условот, допуштеноста итн., но јасна е значенската врска во рамките на каузалитетот. Од друга страна, пак, релативизацијата, по својата природа, е чисто граматичка, т.е. синтаксичка појава: условот да се релативизира еден збор, односно да се создаде т.н. релативна зависносложена реченица е постоење ист елемент врзан за две или повеќе предикативни јадра. При релативизацијата, во зависната дел-реченица таа лексема ќе се појави како релативен сврзувачки збор.

Основната поделба на релативните реченици е на рестриктивни и нерестриктивни. Терминот „рестриктивни“ е најшироко употребуваниот поим (Шеракова, Кшишкова, Ницолова, Голомб, Фридман) и усвоен во македонската лингвистичка терминологија (Минова-Ѓуркова 2000, 257; Минова-Ѓуркова 2011, 29). За нив се појавуваат уште и називите:

- а) атрибутивни, вистински релативни (Тополињска);
- б) неопходни, детерминативни (Корубин).

Кај рестриктивните релативни зависносложени реченици релативизируваниот предмет на мислата треба да биде „посочен или и посочен и именуван“ (ibid.), како и изделен и да бара „задолжителна карактеризација“ со релативната дел-реченица. Релативната дел-реченица треба да содржи постојана или контекстуална и привремена

задолжителна карактеристика на релативизираниот предмет на мислата, а тој ќе биде целосно определен само со рестриктивната релативна дел-реченица.

За разлика од нив нерестриктивните релативни зависноложени реченици имаат релативизиран предмет на мислата што е и определен (претходно, општо, ономазиолошки) или, пак, неопределен без интенција за определување; тој донесува дополнителна информација за него, дополнителна карактеристика.

За нив се употребуваат уште и називите:

- а) квазирелативни, предикативни; наративни, апозитивни;
- б) придружни, експликативни;
- в) нерестриктивни.

Втората можна поделба на релативните зависноложени реченици е на т.н. индивидуализирачки наспрема квалификативни.

Кај индивидуализирачките релативни зависноложени реченици се врши изделување на елемент од множество или подмножество наспрема множество:

(292) Луѓето што дојдоа се од Германија.

(тие што дојдоа, наспрема луѓето воопшто; наспрема тие што не дошле... се изделува множество „дојдени луѓе“).

За разлика од нив, кај квалификативните релативни зависноложени реченици, на релативизираниот предмет на мислата му се припишува некакво својство и според тоа и се релативизира.

(293) Добрите и хумани луѓе, кои се одликуваат со широградост, секогаш се погледени да помогнат.

(294) Ние сме (едно) такво семејство што сака да живее.

Овие поделби ни се важни за да можеме да ја внесеме варијаблата *определеност*, со оглед на тоа што, по самата првична определба, условот за рестриктивизација, односно за индивидуализација претпоставува претходна идентификација, која ѝ припаѓа на категоријата *определеност*.

Во таа смисла се поставува и прашањето: дали се можни нерестриктивни индивидуализирачки? По дефиниција, рестриктивните релативни зависноложени реченици издвојуваат нешто од нешто друго. Кај нив е важна категоријата определеност – се појавува корелат во вид на показна замена и/или членска морфема, за кој можеме да претпоставиме дека е семантички празен, односно дека се граматикализирал само за да воведат релативна реченица. Можеме да кажеме дека, практично, показателот на определеноста тука не го индивидуализира предметот на мислата со своето присуство, туку е средство на внатрешнојазичната референција, па улогата на корелат му е, практично, катафорска.

И кај индивидуализацијата може да се изврши дефинирање во манирот на рестриктивните: тие подразбираат изделување нешто од нешто друго (множество, подмножество). Во таа смисла, сосема е очекувано да се појават рестриктивни индивидуализирачки релативни зависноложени реченици:

(295) *Го видов **тој** за **кој** зборувавме завчера.*

(296) *Го видов **тој/оној** **што** ја напишал книгата.*

Во прегледот на Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 257–259), покрај првата група, во која се појавува заменката тоа/она – што/кое/коешто, се издвојува и група со тој/оној – што, кој, којшто; притоа, со *што* се воведуваат рестриктивните, а со *кој* – нерестриктивните релативни реченици, па тука ги имаме предвид примерите од типот на:

(297) *Го видов **она** **што** ми рече дека е интересно.*

односно, во третата група тој/оној + именка – што/кој:

(298) *Тој **што** зборуваше е одличен!*

Конечно, се појавува членската морфема, најчесто со т-коренот и што/кој:

(299) *Што **што** зборуваше е одличен.*

Во примерите од типот ‘еден од X’, каде што можеме да претпоставиме елипса, односно ‘еден X_1 од X_n ’, нужно се појавува експонент на определеноста и во рестриктивни и во нерестриктивни конструкции – мора да имаме посочено и познато множество за да издвоиме елемент од тоа множество:

(300) *Столџенберџ*: „Турција е една од **земјите што** најмногу им **помаѓаат** на сојузниците во борбата против Ковид-19.“ (Анадолу)

Бидејќи показните заменки и членските морфемии се корелати, тие се меѓусебно заменливи (како во примерите погоре).

Имајќи предвид дека во генеричките конструкции без релативизација членската морфема и показната замена не можат да алтернираат, односно покажуваат поинаков тип определеност ако се заменат, се поставува прашањето што се случува во случаите со релативна реченица.

(301) *Поетите се мрзеливи.*

(302) *Тие поети се мрзеливи.*

(303) *Авторите што пишуваат само поезија се мрзеливи.*

(304) *Тие автори што пишуваат само поезија се мрзеливи.*

Во примерот (301), надвор од контекст, јасно е дека се работи за генерична определеност, т.е. на секој поет му се припишува особината мрзеливост (‘ако е поет, тогаш е мрзелив’, парафразирано со логичка импликациска врска). Примерот (302), пак, каде што наместо членот се појавува показна замена, повеќепати констатиравме дека не може да биде генеричен, па може да претпоставиме анафора, деиксис или некаков друг тип специфична референција.

Наспрема нив се појавуваат примерите со релативизација – (303) и (304). Кај нив претпоставуваме иста пропозициска содржина, зашто корелатот е семантички празен (не е вистинска показна замена, однос вистински член). Ваквата можност наидува на блокада кај нерестриктивните релативни зависноложени реченици:

(305) *Авџориите, кои се многу мрзеливи, мора да се џоеџи.*

(306) *Тие авџори, кои се многу мрзеливи, мора да се џоеџи.*

Во примерите (305) и (306) се појавува разлика како во примерите (301) и (302), што покажува дека во нерестриktivните реченици од ваков тип показната замена, односно членот, не се корелати, туку се употребени референцијално.

Во рестриktivните контексти се употребува и демонстративот „оние“ и во недеиктивни контексти, како корелат:

(307) *Оние авџори иџио џиџувааџи само џоеџија се мрзеливи.*

но, тешко таа реченица да може да се употреби со н-коренот на членската морфема, освен дијалектно:

(308) *Авџорине иџио џиџувааџи само џоеџија се мрзеливи.*

Ова веројатно покажува дека степенот на премин во корелат и во губење на првичното значење е посилено кај демонстративите наспрема членските морфемии.

Иако, формално, Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 259) издвојува група „нерестриktivни индивидуализирачки реченици“, кои го исполнуваат условот тој/т-корен употребен анафорски, сепак, се работи за дополнителен квалитет што му се припишува на антецедентот (примерот е преземен од *ibid.*):

(309) *Ѓувсџивувам како џо расџав кажувањето со зборот „инџересен“, но иџешко е да се најде збор со многу значења, со сџоџиџи кажувања и јас џо уџоџребив иџој збор, кој иџио често џо уџоџребувааџи џрџовџије.*

Можеме да заклучиме: корелатите во овој тип реченици се десемантизирани. Ако се употребени во своето примарно значење, тогаш антецедентот на релативната е определен и имаме нерестриktivна реченица; ако е определен, *ex definitione*, не може да се врши (дополнителна) индивидуализација, туку само квалификација.

Во случаите со ситуациона определеност, не е можно тоа алтернирање, бидејќи, по самата дефиниција, се бара нерестриktivна РР (се однесуваат како ономазиолошки определените):

(310) *Сонцејџо, кое изгреа во 5 часојџи, ќе зајде во 19.45.*

(311) **Тоа сонце/Сонцејџо шџо изгреа во 5 часојџи...*

– не може да се индивидуализираат единствени предмети на мислата.

(312) **Тоа сонце, кое изгреа во 5 часојџи, ќе зајде во 19.45.*

– во нерестриktivните реченици, придружникот на антецедентот не е корелат, па показната замена, наспрема членот, функционира со своето првично значење.

Се разбира, можни се отстапки во стилски маркирани контексти:

(313) *Тој деканџи, во кој одам секој ден, веќе ми е џреку глава!*

И покрај блокираноста за употреба на показните замены за генерична определеност, односно неможноста за алтернирање во случаи без релативизација, тие се заемно заменливи во сооднос 1 : 1 со членската морфема при релативизација. Причината може да се лоцира во десемантизираноста на корелатите – тие не го носат првичното значење ниту на показни замены во пре- или во постпозиција ниту на член. Тие се граматикализирани елементи за воведување релативна реченица, односно се во катафорска употреба, само ендорфорски. Во случаите со релативизација се надминува првичната блокада на употреба на членот со т-корен наспрема показната замена, бидејќи и заменките и членската морфема се употребени *in supposition materialis*, како имиња самите на себе, и функционираат само во контекстот, тие не определуваат, само отвораат место за конструкција што ќе определи (тие само „покажуваат, izdelуваат“). И покрај ова, во случаите со ситуациона посоченост, поради неможноста да се употреби рестриktivна релативна зависносложена реченица, односно придружникот на антецедентот да биде корелат, се јавува основната блокада – членска морфема vs показна замена.

III.6. *О̀йределенос̃и* и *о̀номазиолошки о̀йределениѝе* именски *ѝруѝи*

Ономазиолошките именски групи претполагаат постоење единствен (уникален) референт во стварноста. Тука се задржува на овие именски групи, кои имаат уникалната (единствената) референција и ги ставиме во фокусот на интересот, бидејќи тие се „сврзани за сопствените имиња, се однесуваат на ИГ конституирани од сопствени имиња“, кои, по дефиниција, имаат своја определеност. Таа нивна инхерентна определеност е последица на нивната функција на имиња и затоа Минова-Ѓуркова ги карактеризира како *о̀номазиолошки о̀йределени именски ѝруѝи*. Името веќе ги индивидуализира и тие целосно се определени од стварноста. Можеме да ги поделиме на: а) примарни, во кои спаѓаат *личниѝе*, *ѝеоѝрафскиѝе* и *временскиѝе* имиња; б) секундарни – *имиња на инс̃иѝиѝуѝии*, *орѝганизаѝии* и *наслови*. Ќе се задржиме на сите ономазиолошки определени ИГ, но и на секоја поединечно, зашто примарните, од една страна, и секундарните, од друга, покажуваат извесни заеднички белези во рамките на групата и различни во однос на другата. Во овој случај нас ќе не интересира дали ваквиот тип инхерентно определени ИГ, односно ономазиолошки определени, можат да добијат формален показател на определеноста (се ограничуваме на членот, во прв ред, и – сосема ретко, како паралела со таквата употреба – на показната замена). Прашањето е дали нешто што е определено самото по себе може да добие и експонент на определеноста, кој граматикализира информација од исти тип како информацијата што ја дава, условно, големата буква, односно самото тоа што се работи за ИГ што има своја определеност и без формалниот показател. И, ако има, дали е тој само формален, како што вели (и логично треба да биде) насловот на нашиот денешен реферат, или мотивацијата (во некои случаи) е и од семантичка природа.

Основата на ова потпоглавје се содржи во едно наше одделно претставување на темата, пред сè во Карапејовски (Карапејовски 2020), а имајќи ги предвид и погледите на Поварница (Поварница 1992) и на Ганенкова (Ганенкова 2020)

Првично ќе се задржиме на антропонимите. Бидејќи нивната главна функција е референцијалната, употребата на формален експонент на *о̀йределенос̃и* ќе биде индикатор за една од две можности. Првата се врзува со употреба на личното име како име на множество референти именувани на исти начин:

(314) *Тој/Оној Пеѝар шѝио дојде е доброѝио деѝе, а не ѝиој/оној Пеѝар шѝио не дојде.*

Во оваа смисла, сосема невообичаена е употребата на членот.

Втората можност е употребата на членската морфема од стилски причини. Членот не е употребен референцијално, односно како експонент на категоријата определеност, туку со него се покажува личниот субјективен однос на првото лице, т.е. како што пишува Поварницина (Поварницина 1992), „изразување емоционален однос на говорителот спрема сопственото име што го употребува“. Пр.: *Вардаров, Охридсконо Езеро, Скојјеѿо/Скојјено*. Кај овие ИГ се појавуваат и т.н. двојни определби⁸¹ (ова Скопјево; Она Вардарон колку е нечист...). И во двете употреби не се работи за „вистински“ деиксис, односно *deixis in praesentia*, па коренот *в/н* да се употреби за дисталност или проксималност – нешто што е далеку или блиску од првото лице. Употребата е поблиска до *deixis in absentia*, како „прва фаза на лингвистичката апстракција“, во смисла на тоа дека јазикот дозволува да се отиде „отаде физичката реалност“ во смисла на она што е блиску или далеку (сп. Robert 2006, 172). Оваа преосмисленост на членот, особено неговите пројави во панданите на показните заменки со *в/н*-корен, нè наведува дека се работи за преосмислување на просторот, па блискоста или далечноста го искажуваат позитивниот/негативниот став на говорителот кон референтот. По дијалектите се покажува тенденцијата на неупотреба на *в/н*-коренот воопшто, па и во овие контексти, и поголема фреквенција на членската морфема, наспрема Охрид, на пример, каде што членската морфема *н*- се обопштува и почнува да се сфаќа како, за што пишувавме и претходно.

Ситуацијата со другите ономазиолошки определени ИГ е покомплексна од онаа кај антропонимите (сп. Минова-Ѓуркова 1999, 193–194). Имено, кај дел од географските и временските имиња, како и кај имињата на институции и организации и кај насловите, употребата на членската морфема, пред сè, е мошне фреквентна.

Во случаите што ги разгледуваме овде, т.е. во имињата на институциите, членските морфеме со *в*- и *н*-корен обично не се појавуваат, сп.: *Градоѿ Скојје со засилени акѿивносѿи за собирање на смеѿоѿи*. (Канал 5) vs. **Градов Скојје со засилени акѿивносѿи за собирање на смеѿоѿи*. vs. **Градон Скојје со засилени акѿивносѿи за собирање на смеѿоѿи*⁸².

⁸¹ За некои аспекти на т.н. двојноопределени именски групи, сп. Угринова-Скаловска 1961; Бороникова 2010; Фридман 2016; Rudin 2018), а особено Тополињска 1997, 208.

⁸² Сп. Карапејовски 2019 за некои други практични аспекти на употребата на показателите на определеноста со дел од ономазиолошки определените ИГ.

Кај ономазиолошки определените ИГ алтернирањето показна замена : член е исклучено токму поради промената на пропозициската содржина на исказите (издвојување елемент од множество, што е невозможно кај примери со уникална – единствена референција; сп. со тезите за специјализацијата на членот за извесни типови референција од погоре):

(315) *Градои Скопје* со засилени активностии за собирање на смеиои. (Канал 5)

(316) *Тој Град Скопје* со засилени активностии за собирање на смеиои.

Според Поварница, постојат две можности за употреба на одредениот член со сопствени имиња: а) членот е во составот на месното име: со употребата на членот, кој му се додава на апелативот, се врши и негово претворање во топоним. И нејзиниот интерес, а и нашиот, врзан со темава, запира тука, зашто употребата на членот со ваква функција сугерира негова зборообразувачка функција, односно неговата употреба како дел од името повеќе се однесува на сферата на зборообразувањето; па, ако го имаме апелативот *ишперка*, употребата на членската морфема во прекарот *Пшперкаиа* придонесува за негов премин од една во друга група – од општа во сопствена именка; како и во топонимите од типот на *Локваиа*. Таа се фокусира на случаите б), каде што членот се употребува со самостојниот топоним во функција на граматички показател на определеноста. Да направиме мал дијалог со оваа нејзина теза: Нам ни се чини дека, сепак, не можеме да зборуваме за граматички показател на определеноста, бидејќи тоа се искажува на друг начин кај ИГ со уникална референција и со додавањето на членот ние не добиваме издвоен и идентификуван референт (тој е веќе издвоен и идентификуван со сопственото име).

За топонимите *pluralia tantum*, обично велиме дека имаат член зашто така се примени во МЈ (*Андоише*, *Пиринеише*, *Ајенинише*). Едно можно толкување на примерите од типот на *Хаваиише* за тоа зошто тие редовно добиваат член е тезата на Буров за членот како средство на компензацијата: кога множинска форма реферира на единичен поим, тогаш членот ја компензира таа нелогичност на јазичното средство со објектот во стварноста. Пологична е, сепак, констатацијата дека кај првиот тип примери се работи за *pluralia tantum*, односно се работи за повеќе планини, т.е. планински врвови или, пак, Филипините – земја составена од повеќе острови.

Фреквенцијата на членот е најголема кај топонимите формално изградени од придавка и именка, во кои првата компонента (најчесто) е односна придавка изведена

од друг топоним, а втората апелатив и „родов поим“ (езеро, море, река, планина). Такви се примерите од типот: *Охридскојџо Езеро*, *Малешевскијџе Планини*, *Бајкалскојџо Езеро*, *Еџејскојџо Море*, *Осоџовскијџе Планини*, *Јаџранскојџо Море* (се разбира, во реченица, не самостојно). Поварницина забележува дека сите овие сложени топоними имаат синонимни прости форми, кои секогаш се употребуваат без член. Па, сепак:

(317) *Еџејџојџ е џојџојџол оџ Јаџран(ојџ).*

Идејата е дека тука се работи за „истакнувачко значење на членот, зашто родовите поими *море*, *езеро*, *река* итн. многу често се повторуваат во топонимијата, па има смисла да се разграничи едно море од друго“. Во оваа насока оди и ставот на Маринко Митков, кој го имав предвид преку Е. Јачева-Улчар, дека клучниот момент дали ќе се употребува или нема да се употребува членот во ваквите состави е степенот на топонимизација (ние би рекле, врзан со фреквенцијата на апелативот и неговата „родовост“). Па, така, и покрај сличната структура „придавка + именка“, процесот на топонимизација е заокружен и завршен, а втората компонентна не е толку честа кај другите имиња на места, па затоа никогаш нема да се употребат експоненти на определеноста во составите *Крива Паланка* или *Македонски Брод*.

Сепак, ако е така, тогаш името би требало да биде членувано во сите контексти и секаде, дури и кога стои самостојно (а, знаеме дека тоа никогаш не е така). Затоа, би рекле дека е поголема веројатноста членската морфема да се појавува само формално, односно во синтаксички контексти во кои, во аналогни случаи со апелативи, членот би бил задолжителен. На пример, во иницијална позиција во реченицата, каде што во јазиците без морфолошки падеж и со структура СУБЈЕКТ– ПРЕДИКАТ – ОБЈЕКТ доаѓа темата:

(318) *Охридскојџо Езеро е најџлабокојџо езеро во Евроџа.* – субјект, тема

(319) *Во Охридскојџо Езеро живее ендемична џасџрмка.* – прилошка определба за место, тема),

наспрема:

(320) *Тој нема ова лејџо да се бања во Охридско, туку во Преспанско Езеро.*

иако и тука двојноста и фреквенцијата на варијантата со член е мошне висока.

Од друга страна, пак, неупотребата на членска морфема во простите синонимни форми наспрема сложените се забележува не само кај географските имиња туку и кај имињата на институции, организации, објекти и сл. На пример: *На Филолошкиот факултет*, но: *...на Филолошки. Во Конгресниот центар...*, но: *...во Конгресен*. Можеме да претпоставиме две можности: јазичната економија оди докрај во разговорниот јазик, па кога го сведуваме сложеното име на просто, го тргаме и членот... или, поверојатно, простиот синоним на сложеното име се чувствува деапелативизирано во поголем степен.

Кај другите имиња на институции повообичаена е употребата на членот во таквите синтаксички контексти и позиции:

(321) *Врховниот суд ја укина пресудата.*

(322) *На Медицинскиот факултет оваа година се запишаа двесте студенти.*

Иако во примерите од типот:

(323) *Град Скопје испрати соопштение.*

(324) *Живеам во градот Скопје;*

(325) *Градот Скопје за мене е најубавиот град на светот*

наспрема:

(326) *Град Скопје за мене е институција што не си ја завршува секогаш добро работата.*

членот може да игра и смислоразликувачка улога, сепак, низ корпусот поголема е фреквенцијата на употребата на името на оваа институција со членска морфема (дури и на официјалната страница на Град(от) Скопје):

- (327) Со овој закон се уредува организацијата на **градои Скопје**, како посебна единица на локалната самоуправа (во натамошниот текст: **градои Скопје**);
- (328) Тој добил дозвола од **Градои Скопје** за лиценцирање на гранките, но по извршениот увид на инспекторите е утврдено оштетување.
- (329) **Градои Скопје** се вклучува во одржката на лицата со најтежок... (www.skopje.gov.mk)
- (330) Врз основа на член 23 став 4 од Законот за **Градои Скопје** („Службен весник на Република Македонија“ бр.55/2004).

Ова е веројатно поради фреквенцијата на апелативот (град) и неговото доживување како општа именка во поголема мера, условно, во смисла на тоа дека почесто се појавува во сите функционални стилови (од разговорниот до научниот), наспрема примерите со *општина*, кои во поголема мера му припаѓаат на административниот. Се разбира, улога игра и контекстот, кој ќе ни помогне да разграничимо, односно поточно да се пренесе пораката, како прва задача на комуникацијата.

Во сличните случаи примерите што се среќаваат во практиката се хетерогени:

- (331) *Општината Центар* ја губи бликата со власта во однос на одлуките за новите градои кои ќе се градат во Дебар мало... (Prizma.mk),

иако, многу почесто без член:

- (332) *Општина Центар* во врска со реакцијата на родителите на деца со посебни потреби, кои се револтирани... (Plusinfo.mk),

бидејќи „општина“ се доживува повеќе како вистински дел од името, а не (и) како општа(та) именка – начин на организација на еден тип локална самоуправа (дополнително, и поради припадноста, фреквенциски, кон функционалните стилови, за што пишувавме претходно).

Без исклучок членот се јавува во ИГ со кои се искажува посесивна релација (со предлогот *на*): *Прејсегаӣелосӣ на Република Македонија... Советосӣ на Оӣӣина Карџосӣ...*

Ова се случува и кај ИГ зависни од име:

(333) *Министерсвоӣо за култура ја објави Националнаӣа сѣраӣеџија за култура.*

(334) *Тој оӣиде во Министерсвоӣо за внатрешни работи.*

Сепак, во сите овие случаи, варирано и според ареалниот принцип (дијалектно), особено во Скопје, овие примери разговорно ќе бидат без член:

(335) *Одам во/у Министерсво за зоравсво.*

Улога игра и јазичната економија, зашто при познат референт, кој може да се идентификува со самото негово име, членот е редувантентен, па особено во разговорниот стил може да биде изоставен. Секаде, па и тука, улога игра и збороредот: во иницијална субјектна позиција, од синтаксички причини, поради аналогија и поради реченичната перспектива, поголема е веројатноста да се појави членската морфема.

Истиот случај го имаме и кај имињата на други установи, фабрики, претпријатија, каде што се појавува повеќе од еден модификатор:

(336) *Народнаӣа и универзитетска библиотекарска зоби нов директор.*

Клучно за употребата на членската морфема е степенот на уникалноста на референтот: во случаите од типот на *Апелационскиот суд, Филозофскиот факултет*, итн. ние подразбираме издвоен референт од множеството апелационски судови (во државава) и филозофски факултети (во светот, односно во стварноста, воопшто). Во овие структури членот се појавува од формални причини: посесивна релација во елипса (отсутствува елемент) – *Врховниот суд на Македонија*; издвоен елемент со релативна реченица, каде што членот ја најавува – *Филолошкиот факултет (што го носи името) „Блаже Конески“*, итн. Наспрема нив стојат случаите: *Комерцијална банка, Ситојанска*

банка, каде што употребата на членот ќе предизвика обратен процес – обопштување наместо специфицирање:

(337) *Комерцијална̀а банка во оваа држава се занимава со ила̀шен ѝромеѝ, а не Централна̀а/Народна̀а банка*. (почесто во множина: *Комерцијалнѝе банки...*)

Така и во имињата од типот на:

(338) „*Младинска кнѝа*“ со ново издание.

Интересна е ситуацијата кај насловите на уметнички дела. Тука немаме регуларност во употребата на експонентите на категоријата определеност, но би рекле дека членот се појавува, повторно, во синтаксички задолжителните случаи, но само кога насловот е ИГ со модификатор: *Белѝе му̀ри на Раџин* – определеност по припадност; *Во Живо̀инска̀а фарма на Орвел се зборува за...* Сите овие примери имаат употреба и без член. Но, членот никогаш нема да се појави ако името е еднокомпонентно: *Идио̀и на Дос̀оевски е кнѝа во која шиѝо се зборува...* Во двата случаи претполагаме и извесна елипса со некаков генерички поим: *Кнѝа̀а „Идио̀и“... Романо̀и „Живо̀инска фарма“...*, каде што членот на елементот што е во елипса би бил задолжителен, бидејќи модификува ономазиолошки опеределена именска група, па тој полесно преминува на модификаторот, односно на придавката.

Во таа смисла забележуваме вакви појави и кај временските имиња. На пример: *Божико̀и на Херкул Поаро* (по припадност – едниот и единствен што е негов, а не кој било), *Еве зоиѝо обожавателѝе Мараја Кери ја нарекуваат „кralица на Божико̀и“* (елипса деновите/празникот); *Сино̀и на Мадона одбил да го ѝомине Божико̀и со своја̀а мајка* (толку тој; специфична, определена ИГ, употреба кога повеќе претставници го носат истото име и еден треба да се издели, в. Минова-Ѓуркова 1999, 194); *Божико̀и шиѝо го имавме без ѝари беше најдобрио̀и Божик на сиѝе...* (специфична, корелат во РР). Тука можеме да зборуваме за она што Грдев го нарекува „идентификациски квантификатор“, односно со членот се идентификува и „количеството објекти во множеството“, т.е. уникална единичност на определено

количествено множество елементи. Исто така, може да зборуваме за употреба по аналогија во ситуациите со општа именка (*Таа е кралица на леиошо*).

Улога игра и тоа како, односно каде се употребени овие ИГ. Ако се во наслови, на пример, тие се редовно нечленувани, но кога синтаксичката функција го бара тоа, секундарните најчесто добиваат член:

(339) *Премиера на Браќа Карамазови во Биџолскиот театар* – наслови

(340) *Браќа Карамазови ја поставив на верувањето и неверувањето, значи не дали човек верува во Бога, туку дали ја носи вербата во себе. Така што цела прејсјава е една попрага по човештво* – во текстот.

Во другите јазици со определен (определителен/определувачки) член, како на пример во бугарскиот, постои тенденција на испуштање на членот во ваквите случаи, бидејќи тие се доживуваат како имиња, но препораката за употреба на членот се оправдува со тоа дека во случаите како *Бугарска(та) национална телевизија*, членот е потребен за да се изрази определеноста дека постои само една БНТ.

Тука го имаме предвид и нашиот претходен осврт на оваа тема (Карапејовски 2019) што се занимава со имињата на институциите, каде што заклучивме дека:

а) Кога се работи за повеќекомпонентно име што содржи модификација, а центарот е општа именка, најчесто таа ИГ ќе се однесува во реченицата како и секоја друга и ќе добие членска морфема онаму каде што би добила која и да е друга општа именка (*Човекој одлучи. – Основниот суд одлучи.; Луѓето не ни мислат секогаш добро. – Владата не ни мисли секогаш добро.*; итн.).

б) Кога овие ИГ ќе се сведат само на едниот елемент, а другиот е во елипса, тогаш тие се нечленувани (обично разговорно: *Одам во Влада; На Филолошки сум...*). Ова важи и за нашите случаи со називи на книги и други уметнички дела, каде што повеќекомпонентното може, а еднокомпонентното не може да добие членска морфема.

в) Кога името е повеќекомпонентно, но таа ИГ е честа и именува множество елементи (македонска куќа, младинска книга, стопанска банка), членот не се употребува кај називите на институциите, зашто на тој начин со него ќе пренесе информација обратна од посакуваната: ќе се издвои подмножество од множеството

(македонски куќи од куќи, на пример) наместо да се издвои единствениот референт – специфичен елемент од множеството/подмножеството (ресторан „Македонска куќа“).

г) Кога името е ИГ сведена само на центар: *Грании, Бейон*, тогаш ИГ никогаш не добива формален експонент на определеноста, бидејќи членот го добива претпоставениот елемент во елипса: Градежното претпријатие Бетон, Гранит, итн. Слично и кај називите на уметнички дела (*Живоинската фарма* наспрема *Идиои*).

д) Употребата на членот во овие случаи е условена од степенот на заокруженост на процесот на доживување на ИГ како ономазиолошки определена (и покрај тоа што таа фактички е, често компонентите се доживуваат сè уште во нивното првично значење, како апелативи, што е последица и на логичката врска на дејноста на институцијата со денотативното значење, односно поимот што го будат поединечните елементи; на пример: *Врховниот суд е суд + врховен/највисока инстанција*).

Дополнително, кај антропонимите можеме да препознаеме извесна тенденција (која сè уште не е регуларна): кај примарните ономазиолошки определени ИГ да може да се појави експонент кај личните имиња за искажување емоционален однос (*Скојјејшо, Пејаров*), додека, пак, кај временските – за izdelување елемент од множеството, што ја отвора дилемата дали тогаш, условно, тие престануваат да бидат ономазиолошки определени: *Таа Нова година беше ѝоубава од друѓиите. Новата година 1997 беше ѝажен...*

Конечно, кај топонимите, важен е степен на заокруженост на процесот на топонимизација, односно колку елементите што се содржат се и родови имиња и нивната честота, како и сраснатоста на поимот и неговото доживување надвор од можноста да упатува и на друг референт, освен на тој што го има предвид говорителот.

III.7. Социјални и реџионални варијации во дистрибуцијата на екционенциите на определеноста

III.7.1. Ойшии ѝоѓлед

Јазикот како одраз на реалноста ја отсликува стварноста преку желбата да зборуваме за неа и да пренесеме информација од адресантот до адресатот. Иако

дејствителноста треба да претставува единство, сепак, таа подлежи на варијации. Варијантноста е последица на низа географски, културни, социолошки, социјални, образовни... стратуми, кои својот израз го наоѓаат (и) во јазикот. Пишувајќи за англискиот, Рикфорд (Rickford 1998, 151) ќе забележи дека тој „не е единствен ентитет, туку, како и секој друг жив јазик, нешто што варира соодветно зависно од регионалната заднина, социјалната класа или поврзаност, етничката припадност, полот, возраста и стилот на човекот за да ги именува најистакнатите димензии“.

Оваа диференцијација е важна не само за она што Рикфорд го нагласува од аспект на усвојувањето на јазиците туку и за да се препознаат низа општествени и јазични процеси, кои својот зародиш го имаат токму во изделена ареална или социјална група. Изучувањето и класифицирањето на овие пројави е двојно важно: и за учениците и наставниците во рамките на мајчиниот јазик (ако тие доаѓаат од различни ареални или социјални предлошки, в. *ibid*), но и за целосен опис, подетално и поточно јазично планирање, посеопфатна јазична политика и, конечно, контакт со јазичната реалност и со промената (и лингвистичка, но и фактичка) на реалноста.

III.7.2. *Важноста на изучувањето на овие варијети од аспект на социолингвистиката и на наставаа*

Докажувањето на единството на јазичната територија подразбира извесни изоглоси распространети на целиот ареал, но и извесни варијации, кои се дел од јазичниот и од дијалектниот континуум, кој не може секогаш да се изедначи со границите на кохерентниот јазичен модел (на стандардниот јазик или на некое наречје). Всушност, токму разновидноста потврдува дека јазичниот развој не е само инхерентна одлика на системот (ако тргнеме од тоа дека јазикот е *систем од знаци*), туку дека сериозно влијание врз јазичните одлики и пројави има (и) човекот како фактор. *In ultima linea*, јазичната природа е антропоцентрична, зашто без човекот постоењето на овој систем самиот по себе е бесмислен, а наспрема тоа, и ненасоченоста кон човекот или неговото наставање во фокусот ќе подразбере шематизација и формулаичност на јазичната структура, која нема да ја одразува објективната стварност, зашто таа е директно условена од употребата на системот и измените што тој ги трпи во тој процес.

Во таа смисла, јазикот не претставува хомогена структура и се раслојува по низа пунктови:

- а) функционално раслојување, односно функционални стилови;
- б) социјално раслојување – социолекти;
- в) индивидуално раслојување – идиолекти;
- г) територијално раслојување – дијалекти и варијанти (Radovanović 2003, 166).

Важноста на овие појави може да се види уште при самите фактори на групирање. Имено, јазикот паралелно живее, во своите варијанти, и во разговорниот стил, но и во научниот. Наспрема стегнатоста на административниот, се пројавуваат нови тенденции, креативни новини во уметничколитературниот стил. Се појавуваат системски отстапувања во некои јазици – во говорот на Афроамериканците (на пример, двојната негација, несвојствена за англискиот) – во однос на говорот на другите социјални стратуми. Дијалектите се богатството на јазикот и внесувањето системски, а особено лексички елементи од говорите во стандардот е и заложба на Мисирков, но и логичка постапка во желбата да се направи цврста стандардна база, прифатлива за сите.

Ако стандардот претендира на крутост, односно строго се држи до конзервативниот правопис и пропишаната граматика, вариететите при раслојувањето на јазикот му го даваат нужниот стимул на јазичниот развој. Се разбира, не може секоја тенденција на ограничен ареал или во извесен слој да стане и фактор на јазичен развој и да стане составен дел на стандардот.

Експонентите на категоријата определеност, особено нејзиниот формален морфолошки израз – *членоӣ* – се карактеризираат со различен степен на фреквенција. Прво, во рамките на дијалектите: сосема мала фреквенција во северните говори, граматикализација во западните и особено зголемена честота на македонскиот исток. Потоа, како последица на другите јазици, нарушување на системот кај интелигенцијата и, конечно, возраста како фактор – поголема употреба на морфемскиот израз на определеноста кај постарите наспрема помладите генерации.

Според Рикфорд (Rickford 1998, 151–152), важноста од изучувањето на дијалектите во наставата (во случајов земени како парадигма за секое раслојување што е предмет на нашиот интерес, но и што е предмет на интерес на социолингвистиката воопшто) е за да се подготват учениците и за усвојувањето на другите јазици. Имено, ако патуваат во странство, колку и да го познаваат, односно колку и да го усвоиле стандардот, ќе се соочат со низа колоквијалности на самото место.

Потоа, важноста од познавањето на вариететите, според него (*ibid.*), се огледува и во успехот на учениците, ако наставникот и ученикот, на пример, потекнуваат од различни дијалектни подрачја, без да ги имаат притоа предвид (заправо, наставникот да

ги има предвид) особеностите на јазикот на ученикот. Ако тие не бидат земени предвид, тогаш нема да се апелира на вистинските грешки, односно може да дојде до недоразбирање или до несоодветно усвојување на материјата од страна на ученикот. Затоа е важно да се имаат предвид потесните специфики на стратумот на ученикот, или на варијететот – ареален, социјален... – за да се отстранат можностите за вакви недоследности, односно да се обрне внимание на она што ќе придонесе за подобро усвојување и учење на зададената материја/подрачје.

III.7.3. *Ареална варијантност: македонска сосијоба*

Во својата основа, македонската состојба со дијалектното раслојување на јазикот може да се подведе во три поголеми ентитети:

- а) западномакедонско наречје;
- б) источномакедонско наречје;
- в) северни говори.

Оваа голема поделба, која, по својата основа, е школска и рамковна, е мошне податлива за темата на нашиот потесен интерес.

Овие диференцијални црти (кои кратко ги претставивме) подразбираат извесни проблеми, односно специфики при наставата. Имено, во рамките на наставните единици по македонски јазик, зависно од дијалектното подрачје, фокусот на наставникот треба да биде на различни приоритети во однос на добивање на стандардниот изговор. Од друга страна, за да се исполни целта на другите методски единици, треба да се имаат предвид овие фактори и да не се допушти поинаквата артикулација да доведе до двосмисленост или до неразбирливост. Таков пример од морфологијата се случува на испит во разговор меѓу наставникот и студентка од Кичево, каде како како *differentia specifica* на морфологијата на глаголот се јавува отсуство на наставка во прво лице еднина презент, а третото лице ја има наставката –т, па така не доаѓа до двосмисленост. Сепак, отсуството на личната заменка и употребата само на формата доведува до хомофонија со третото лице еднина на презентот, па „(јас) пишува“, во определен контекст, од соговорникот може да се протолкува како „(тој) пишува“.

(Засведочениот дијалог гласи:

С: „Професоре, нема напишано!“

Н: „Кој нема напишано?“.)

Постоењето на сленгот во големите градови и неговата органиченост во извесен функционален стил е, несомнено, јазично богатство. Иновациите најчесто се појавуваат токму во овие гранични јазични сфери. Но, како што констатира Пановска-Димкова (Пановска-Димкова 2008), кај нас се појавуваат и случаи кога ова излегува од тие рамки и почнува да навлегува во јазичните рамниште каде што не му е местото, на пример, како што наведува таа, „во ударните вести“. Всушност, покрај лексиката, ние во скопскиот говор („кај генерациите родени по 1970 година“) забележуваме и промена на, *ex definitione*, неменливи или тешко менливи категории, во која спаѓа изговорот (Пановска-Димкова 1998).

Кај Петроска (Petroska 1998) забележуваме попис на поместувањата, кои може да се посматраат од аспект на социјалните варијации, а се поврзани и со поместувања во рамките на родот и бројот на именките (односно извесни отстапувања од нормата), потоа отсуството на падежните остатоци, дури и на вокативот, кој е особено жилав и се чува во стандардот, како и во системите на придавките (именки што се однесуваат како придавки, синтаксички, но ја немаат морфологијата на придавките: *лудница-забава*), конечно – некои отстапувања во системот на заменките (употребата на он-парадигмата како лични, но тој – како показни, на пр.: *Она дојде*, но: *Таа книџа*; губењето на дативот, односно заземањето на акузативот на местото на *casus generalis*, но и преклопувањата на дативните и акузативните форми за женски род: нејзе ја видов – неа ја видов, сп. Petroska 1998, 67).

Сепак, јазичната територија и возрастните и социјалните фактори влијаат во дистрибуциските разновидности во кои се пројавуваат членските морфемии, односно во отсуството на некои елементи на ова множество или, пак, замена со други средства на формалните експоненти на односната категорија.

На македонскиот исток, според Видоески (Видоески 1998, 21), загубени се членските морфемии на -в и -н. Тоа значи дека членската морфема се појавува со сите разновидности на т-коренот, а просторната определеност не се искажува морфемски, ами со други средства. Тука, пред сè, предвид ги имаме показните заменки, кои се предокот на членот. Имено, во една постара состојба, низ дијахрониски пресек, доаѓаме до заклучок дека показните заменки ситуирани во постпозиција во натамошниот развој се слеваат со името и се добива синхронискиот член денеска. Па, така, наместо „Дај ми ја книгана“, на македонскиот исток претполагаме ситуација:

(341) *Дај ми ја (о)наа книџа.*

(342) *Јас не се слаѓам со (о)ваа ѿеза.*

Спротивно на ова, н-коренот во Охридско развива и друга, нова, модална димензија. Имено, употребата на н-коренот со зголемена фреквенција и во ситуации кога се зборува за предмети/лица/појави што не се подалеку, но во рамките на нашето видно (или апстрактно блиско поле), укажува на развојот на модалната компонента на оваа членска морфема. Па, така:

(343) *Убав комѿирон шѿѿо го куѿив вчера.*

не означува дека тој е подалеку, но во видното поле на зборувачот, туку дека дозата на одушевување за постапката е голема и интимно силна. Во секоја конситуација и контекст, Охридското Езеро ќе биде во формата – „езероно“:

(344) *Езероно беше многу ладно вчера.*

(345) *Го виде езероно?*

(346) *Ш'о далги имаше на езероно сношѿѿи.*

Тоа е начинот на кој ќе се искаже блискоста, личниот однос, модалноста (која нужно ја носи првото лице), а притоа пропозициската содржина може да биде идентична со употребата на некој друг корен на членската морфема, односно н-коренот употребен вака ќе биде идентичен со употребата на т-коренот или в-коренот дополнет со модална димензија, а за тоа ќе одлучат конситуациските и контекстуалните фактори, односно текстуалните и деиктичките карактеристики во кои е сместена говорната ситуација. Односно, затвореноста на Охрид наспрема другите како опозиција ние : другите, искажана и со помош на членот. Сепак, втората можност, која, според нас, е произвесна, има историска поткрепа и прави симетрија со системот на показните заменки, за што веќе пишувавме претходно.

Дистрибуција на членската морфема со т-корен се јавува во разновидностите „-ѿт, -ат, -ут, -ет, одн. -о, -ѿ, -а, -у, -е...“ (Видоески 1999, 189). Тричлениот систем, независно од фонетските разновидности, се ползува во западните македонски говори. Надвор од овој ареал, сличен систем, кој разликува и акузативна форма како *casus generalis* (или: *casus oblique*), имаме во североисточна Македонија, во еден појас

ограничен со областа Славиште, сливот на Крива Река и правецот Шопско Рудари – Ранковце – Метежево (сп. Видоески 1999, 191).

Формата -о доминира во источните македонски говори (од Крива Паланка, преку Штип и Дојран, до Висока, Лагадинско), како и во југозападна Македонија (Прилеп, Битола...).

Извесно отстапување се забележува во однос на раслојувањето по возраст. Имено, кај помладите генерации честота во употребата на членот се намалува, особено во конструкциите каде што членот е во посесивна функција поврзано со делови од телото, на пр.: *ме боли глава* наспрема *ме боли глава̄а*; *скрши рака* – *ја скрши рака̄а* – со значење ‘својата глава’, ‘својата рака’, итн. Оваа тенденција може да се сведе на говорот на Скопје и на македонскиот запад, што е во директна спрега со административниот центар, зашто vis-à-vis овој ареал го имаме источното наречје, каде што конструкциите со членската морфема се обични („У фирмата сум“, „У салата сум“, Штип), наспрема тенденцијата кај оваа возрасна група на останатиот ареал, каде што ќе отсуствува формалната маркираност по определеност („У сала сум, ќе ти се јавам“, Скопје; „У фирма сум, ќе те тражим после“, Тетово).

Шмигер во својата монографија за нестрамскиот говор забележува дека тие „се градат исклучиво од формантот t-“ (Шмигер 1998, 181). Морфемата -ут е добиена по вокализација и квалитативна редуција, бидејќи секогаш се наоѓа во неакцентрирана позиција, а по аналогија и онаму каде што се очекува е, како рефлекс на ъ (ibid.). Па, така, имаме парадигма: -jut, -ta, to; -ti, -ti, -ti (Шмигер 1998, 190).

Во рамките на категоријата *о̄пределеност̄* се појавува нужна потреба од разграничување на категоријалноста и по негативна маркираност, односно нешто што стои на исто растојание од нултата точка на оската, ама во спротивниот правец.

Јазичната норма се колеба во однос на удвојувањето на објектот во ситуациите со неопределен член. Сепак, во случаите со индиректен објект јазичната практика и тенденцијата, особено кај помладите генерации, е удвојување:

(347) *Ѓ реков на една жена.*

(348) *Му реков на некој човек.*

И, ако ова донекаде е и дозволено од страна на стандардот, во разговорниот стратум на македонскиот јазик се интензивира и употребата на удвоен објект со неопределен член *еден* и кај акузативот:

(349) *Ја видов една жена како доаѓа.*

(350) *Го видов еден човек...*

(351) *Го ѝијам едно кафе десет минути.*

Освен во погорните примери, земени од разговорниот функционален стил, вакви примери се среќаваат и во уметничколитературниот:

(352) *...и од срце му ја зајев на уце една руска ѝсна од оние козачкиѝ: „Волѝа, Волѝа, мајко, родна“... (Пајк, 129)*

Во врска со претходната ситуација мошне важни за одбележување се две работи:

а) наспрема негацијата, каде што имаме отстапување на неопределениот член, што е индикатор за помал степен на граматикализација, кај удвојувањето имаме спротивен пример, кој укажува на повисока граматикализираност;

б) кај директниот објект, но и воопшто кај удвојувањето, важен фактор игра стратумот „разговорен стил“, зашто тој почесто оперира со *ѝаузаѝа* како фактор. Имено, адресантот го почнува исказот со извесна сигурност за содржината: „Вчера го видов...“, по што прави пауза и на средината на исказот, ценејќи ја конситуацијата, се решава да го прикаже „видениот вчера“ како неопределен, како непознат: „...еден човек“. Ваквите разговорни девијации се насока, но не можат да бидат врвен фактор по кој ќе се определат тенденциите.

Спротивно, пак, во разговорниот јазик се појавува и ситуација што се врзува со „состави во кои влегува членуваната именка (директен или индиректен објект) во реченицата во која отсутува кратка форма од личната заменка“ (Угринова-Скаловска 1961, 108). Се работи за конструкции што, повторно, својата фреквенција од поголем вид ја имаат во разговорниот јазик, појавувајќи се во императивни конструкции: „Крши главата!“, „Земај парталите и да те нема!“; како и во прераскажувања, народни приказни, онаму каде што се сака да се искаже „извесна доза на историска оддалеченост“: „Јавнало момчето коњот и фатило да бега“ (ibid.).

Во рамките на употребата на членот во разговорниот јазик, сосема очекувана е поголема фреквенција на в- и н-коренот, со оглед на нивната семантика во однос на деиктичката определеност, која повеќе се искажува во разговорниот јазик [со оглед на тоа што тој претполага (и) просторен контекст], отколку во јазикот на пишаните или, пак, на електронските медиуми. Како што забележува Минова-Ѓуркова (Минова-

Ѓуркова 1988, 59–60), пишувајќи за јазикот на младите во Скопје, в-коренот е исклучително чест во разговорниот јазик, а „н“ се употребува (и) надвор од неговото просторно значење. Тука го имаме предвид и т.н. *deixis in absentia*, односно преставување на нешто како блиско или подалечно како објект на мислата, а не во просторот или во времето, имајќи ја предвид модалноста, односно субјективниот став, со кој, во ваквите ситуации, ако се апстрахираме од контекстот, ќе имаме и промена на пропозициската содржина: *Моине не ме ѝушиааӣ во Исџанбул* [примерот е преземен од Минова-Ѓуркова (1988: 60)].

III.7.4. *Заклучни белешки за варијантност на ексклузивност на одреденост*

Регионалните варијации, по својата природа, се покомпактни – индивидуата, најчесто, живее на едно подрачје и е дел од еден дијалектен систем (ретки се исклучоците на перманентни преселби). Од друга страна, како што истакнува Рикфорд (Rickford 1998, 164–165) работата е далеку поkomplikuвана, но и поинтересна кај социјалните варијации, бидејќи во тој сегмент вие може да припаѓате на повеќе стратуми едновременно. Тој ја истакнува и насоченоста на регионалните варијации кон квалитативниот начин на издвојување и разликување, наспроти квантитативниот кај социјалната варијантност. Имено, кај ареалниот принцип имаме дека во некое место се користи еден, наместо друг збор (квалитативен признак), додека кај социјалниот вариетет имаме ситуација во која кај извесна етничка група, на пример, нешто се користи почесто отколку нешто друго. Се разбира, особено е значајна спонтаноста на/во говорот во истражувањата во социолингвистиката, зашто социјалните фактори можат да бидат и предмет на стигматизација.

Во македонски контекст, досегашните истражувања недоволно го опфаќаат аспектот на социјалната варијација во јазичниот израз. Во извесен степен, такви пројави има при истражувањето на жаргонизмите (кај средношколската младина во Скопје, на пример, од Т. Трневски). Таков изделен пример е и прегледот на Видоески (1998, 123), каде што тој се насочува на две потесни групирања во рамките на социјалната диференцијација:

- а) говорот на градот во однос на говорот на селото;

б) говорот на македонското христијанско-православно население во однос на говорот на исламизираното население, т.н. Торбеши.

По описот и наведувањето на низа специфики во дистрибуцијата на членските морфемии, како и случаи надвор од оваа зададена варијабла, се наметнуваат неколку заклучоци.

Прво, подрачјето што ни беше предмет на интерес е недоволно разработено и истражено во македонската наука за јазикот. Кај нас постојат низа социолингвистички и дијалектолошки проучувања, но јазикот на различни стратумии (социјално варирании) не бил предмет на продлабочен научен интерес. Со оглед на тенденциите на современата лингвистика, а имајќи ги предвид потребите на македонистиката, нужно се наметнува решението за поисцрпни (или, за почеток, побројни) истражувања и пишувања во оваа област.

Понатаму, македонскиот исток и запад, *ex definitione*, градат поинакви парадигми, системи и очекувања во однос на зададените теми. Балканскиот карактер на македонскиот запад *vis-à-vis* словенскиот на македонскиот исток даваат поинакви репрезентации и на системот на вокалите, и на консонантскиот карактер на говорите, но и на дистрибутивните карактеристики на позитивната маркираност по определеност, која се пројавува и во поинакви фонетски варијанти, но и семантички ограничена само на т-коренот во (југо)источните говори.

Диференцијата село vs град е еден од главните социјални фактори во лингвистичката анализа кај Видоески, на пример. Од современ аспект, впечатокот е дека тие разлики полека се бришат. Дополнително, треба да се има предвид жаргонот, како и говорот во административниот центар, кој секогаш пројавува дополнителни белези од супстандарден тип, неврзано за ареалот, односно дијалектот што го имаат како своја основа.

Говорот на исламизираното македонско население, споредено со оној на истата територија на православно, покажува дека религиската одредница во голема мера придонесува за развивање на посебен тип јазични уникуми, врзани, повторно, со социјалниот, односно социолошкиот фактор, а ослободени од (чисто) територијалната нишка. Во таа смисла, македонската дијалектологија, но и социолингвистиката, се интересирале, а и натаму го насочуваат своето поле на истражување кон говорот на исламизираното македонско население, за кое може да се заклучи дека често функционира во затворен круг и така запазува поголем број инхерентно примарни белези.

Наставата по мајчин јазик, но и по македонски како втор, а и во спрега со усвојувањето на странските јазици, треба да ги има предвид и универзалиите, но и спецификите на ареалните уникуми на подрачјата од кои потекнуваат учениците. Од друга страна, мора да се има предвид и јазикот на наставникот, па да се доведе до баланс или да се обрне внимание на проблемите во изучувањето или усвојувањето на јазикот што произлегуваат од дијалектното подрачје или од социјалниот стратум на учениците во процесот (учениците или наставникот, сеедно). Всушност, и при усвојувањето на втор/странски јазик во последно време, како што наведува Црвенковска (Црвенковска 2012, 282), се обрнува внимание на поширокиот контекст: наспрема акцентот врз усвојувањето на стандарднојазичната компетенција во класичните учебници, современите тенденции се базираат на усвојување и на секојдневниот јазик, речник, структури... односно, пониските варијанти на јазикот⁸³.

⁸³ „Во последно време при изработката на стратегии за усвојување на втор/ странски јазик се води сметка за поширокиот контекст на усвојување на јазикот. Додека во класичните учебници главно внимание се посветува на усвојување на јазичната компетенција, односно на совладување на јазичните структури и тоа само од стандардниот јазик, современите пристапи укажуваат на тоа дека за да се стекне способност за служење со јазикот потребно е да се усвои речникот и јазичните структури што се употребуваат во секојдневното комуницирање, односно и некоја пониска варијанта од стандардот. Ова произлегува и од фактот дека лингвистиката не се занимава само со пропишување, туку и со опишување на јазикот во сите негови манифестации бидејќи сите јазични варијанти се еднакво вредни, а стандардниот јазик е само една од тие јазични варијанти. Во таа смисла оваа книга дава и одговор на прашањето што во последно време често го поставува јазичната глотодидактиката во подрачјето за наставата по јазик за другојазични говорители – дали другојазичните говорители треба да го усвојуваат само стандардниот јазик или треба да им се приближи и разговорната варијанта на јазикот што го учат? Во оваа книга се води сметка за тоа дека комуникациската компетенција се состои од јазична, социолингвистичка и прагматичка компетенција. Токму во ваквиот пристап ова издание се разликува од претходните изданија на овој учебник. Новините се внесени главно преку две рубрики и тоа: белешки кон речникот и културолошки белешки (Црвенковска 2012, 282).

Резиме кон третата глава (*Експонентите на одреденоста во македонскиот јазик*): Историјски увид, од најстариите времиња до денес, како и дијахронската перспектива на развојот на членот, ни покажаа дека многу работи на современ план, во актуелниот миг, се производ на развојниот пат на експонентите на оваа категорија. Границата поставена околу 19 век, веројатно во доцниот 18. почетокок на 19., ни покажува засилена тенденција на граматикализација на членот во исказувањето на единствено категоријално значење, со сериозно проширување на семантичкото поле кон генерични и специфични референци употреби.

Современата состојба покажува дека експонентите на одреденоста, покрај во основната функција: izdelување, одредување, идентификување (единствен) референци во сварноста, почнуваат да се користат и за други употреби, чисто граматички, односно синтаксички: се јавуваат како маркер за темата во реченицата; иако кај субјектот речиси без исклучок, ако се наоѓа тој во иницијална позиција во индикативни неенерирани реченици; се користат како партикули за истисување кај шаканаречениите двојноодредени именски групи; се наоѓаат во улога на корелат во релативната реченица; се јавуваат како маркер за (со)односот дел – целина (партиципалност); се врзуваат и за неменливите придавки. Членот се јавува во сите видови референција: генерична, специфична (одредена), ономазиолошка (во наслови, називи на институции и сл.).

Во однос на возрастта на говорителите и на нивната дијалектна база, вистински систем на проен член има на македонскиот јазик, наспроти северот и истококо. Исто така, проширувањето на семантичкото поле на в- и н-коренот е тенденција на македонската јазична периферија, но таа се придвижува и кон центарот и во стандардниот јазик (на пример, употребата на формантите -в во ситуацијски одредени именски групи).

Клучни термини кон третата глава (*Експонентите на одреденоста во македонскиот јазик*): прасловенски јазик, старословенски јазик, долги форми на придавките, историјски развој на одреденоста, историјски развој на членот, најстари текстови, први извори, црковнословенски период, дамаскини, јазикот во 19 век, експонентите на одреденоста и референцијалните карактеристики на именската група, двојноодредени именски групи, ономазиолошки одредени именски групи, релативизација, релативни зависноложени реченици, регионални (ареални) варијации, социјални варијации

IV. *Една можна класификација на ексклузивноста на неодреденоста во македонскиот јазик*

Главното прашање, кога се зборува за т.н. неодреденост во јазикот е дали таа претставува одделна граматичка категорија!? По својата суштина, чисто површински, самото тоа што таа се одредува преку позитивен парник и нејзиното име се добива по пат на негирање на основниот елемент (не + одреденост), првично не води до логичниот заклучок дека неодреденоста е само отсечка во поширокиот категоријален опфат на одреденоста. Во лингвистиката има спротивставени стојалишта во врска со ова. Некои од нив веќе ги наведовме во втората глава, каде што ги поставивме основните теориски погледи и рамки и нашиот приод кон темата. Сепак, тука е важно да се напомене дека, со терминот на Мареш, одреденоста и неодреденоста, и тоа е факт, не се сосема симетрични по својата природа, односно на една точка од поширокиот опфат на одреденоста не ѝ одговара соодветна точка од резервоарот на значења на одреденоста. Можеме да кажеме дека имаме нијансирање во значењата, од поблаги кон поостри манифестации на позитивниот и негативниот полнеж на категоријата одреденост. Всушност, избирајќи да ја третираме неодреденоста како дел од основната категорија одреденост, ние го застапуваме ставот за нивното логичко и семантичко единство, *sensu lato*, но имајќи предвид и дека е асиметрична релацијата на одделните елементи на левата и на десната страна на оската.

IV.1. *Однестраност*

Во главата II, односно во потпоглавјето II.2.2. веќе се осврнавме на некои главни теориски погледи во однос на неодреденоста. Резимирано, можеме да кажеме дека се работи за „изделени, индивидуализирани, но неидентификувани“ именски групи (Минова-Ѓуркова 2000, 123), односно, според дефинирањето на Метјуз (Matthews 2005, 174) „не реферира или има референција кон индивидуа или збор индивидуи што може

да се идентификува“. Наспрема ова, кај него се разликува „неопределена референција“, која се доближува до нашето сфаќање (сп. кај Минова-Ѓуркова претходно) на неопределената специфична неопределеност: „Упатување кон специфична индивидуа или збор индивидуи, кои не мора нужно да се идентификувани од страна на адресатот“ (ibid.).

Како што определеноста се искажува површински со повеќе експоненти така и неопределеноста развива свои формални показатели на (морфо)синтаксичко рамниште.

Еден поширок преглед на оваа тема за македонскиот јазик, на чија основа ја темелиме и оваа глава, е нашиот прилог во синтетизирањето на досегашните погледи и истражувања на неопределеноста и обидот за класифицирање, кон кој пристапиме комбинирано: и по однос на значењето/значењата и по однос на експонентите (в. Карапејовски 2018б).

IV.2. *О̀ѝсус̀ѝво на ѝо̀казай̀ел*

Со оглед на отсуството на т.н. неопределен член во македонскиот јазик, иако, како што ќе видиме подоцна, се појавува кандидат и за таква функција (и значење), основниот начин за искажување на неопределеноста е со отсуство на експонент: употребата на именската група без показател на определеноста наведува дека, по однос на референцијалните карактеристики и степенот на обособеност на дадениот елемент, имаме случај на т.н. специфична неопределеност, која подразбира дека во стварноста постои елемент, но ние не можеме да го идентификуваме целосно или во поголема мера во рамките на контекстот, конситуацијата или од нашите претходни познавања на светот, имајќи ги предвид учесниците во говорниот чин.

- (1) *Види бо̀га̀ѝѝ, ова ма̀жишй̀е ѝѝ е ѝа̀й̀ко, а? Не ми е ѝребна, момче, фой̀о̀графија̀ѝа. Поарно е да ѝѝ осй̀ане в ѝазува. Зошй̀о ќе ми е? – расчувсй̀вувано рече чуваро̀й̀. (Пу, 23)*
- (2) *Ѝ се чини дека има ѝовеќе зр̀авје ой̀колку шй̀о ѝ ѝреба. Нека ми верува мене: зр̀авјеѝо е ѝредавник, з̀осй̀о̀до. (ЧОт–ВВ, 39)*

Примерите (1) и (2) покажуваат неопределени именски групи во состав на глаголско-именскиот предикат. Всушност, како што е познато во врска со овие предикати, глаголот „сум“ ја игра улогата на врска (копула), а вистинската предикација се наоѓа во именскиот дел. За случаите од овој тип велиме дека се работи за аскрипција (припишување) (в. Минова-Ѓуркова, 2000, с. 193), односно дека на мажиштето му се припишува особината татко (соодветно, на здравјето – предавник). Овие примери покажуваат релација во која субјектот се приклучува кон извесно множество, а множественоста е израз на поимското сфаќање, кое ѝ принадежи на неопределеноста, т.е. на денотацијата, не на референцијата.

Исклучок прават примерите на т.н. релација на идентификација, во кои глаголот „сум“ е во улога на еквативна копула, – „оператор за сигнализирање идентичност (во логиката и во математиката)“ (Минова-Ѓуркова 2000, 194) – и каде што не се работи за вистински однос на предикација, туку за внесување два поими меѓу кои постои равенство. Во таа мисла, и членот функционира во своето вистинско значење, бидејќи при прикажувањето на идентичност со субјектот се означува и се определува – всушност, се izdelува и се посочува – единствен референт во стварноста. Освен членот, по својата инхерентна природа, во ваква функција може да се појави именска група што е ономазиолошки определена (во рамките на уникалноста на референтот/референцијата).

- (3) *Меѓушиоа, од сиие иреданија шио се раскажуваат меѓу Мијациите (и овдека, во Пошковицата) за неговата бесирашност, само едно можеме, да го ириме како историски факт. Тоа е борбата на Ѓурчин со еден одметник – јаничар, кој вршел зулуми меѓу народот од Солунскиот крај, каде шио Ѓурчин одел на зимување со своето сиадо. Јаничарот се викал Алија. (ПСН 2008, 33)*
- (4) *Тоа не беше далеку од нашата куќа, таа шиа беше Чаир маало, исто така, но сејак за нас шио бевме на друга улица, шиа беше сосем инаков иростор, нешио сосем друго, зашио за децата секое оддалечување од нивната улица е влегување во некој друг, неиознат свей, кој сам ио себе е ојасен. (Кор 2008, 159)*

Ваквите примери [како во (3) и (4)] се појавуваат во помала мера во однос на (1) и (2), и тоа се должи на самата природа на предикацијата – вистинска, која подразбира припишување vs. воспоставување некаква идентификација/идентичност. Во примерот

(3) *тоа* реферира анафорски во рамките на текстот (тоа = историски факт). Понатаму се воспоставува еквативност по однос на „тоа“ и „борбата [на Ѓурчин (со еден одметник)]“. По принципот на силогизмот, историскиот факт = борбата [на Ѓурчин (со еден одметник)].

Всушност, „меѓу субјектниот аргумент и именскиот предикатив се воспоставуваат односи на идентичност, посесивност или еквативност“ (Ивић et al. 2005, 493). Притоа, идентичноста ја има предвид релацијата на идентификација (*Тоа е човек.*), додека, пак, кај еквативот имаме предвид „синтаксички облик за изразување значење во еднаков степен на искажаност на некоја особина меѓу два члена во спредба“ (Ивић et al. 2005, 851). Ваквите произнеси особено се видливи со предлогот *како* во прилошките определби за начин.

Идентично во примерот (4), ономазиолошки уникално определената ИГ *Чаур маало* воспоставува равенство со заменката *тоа*, која може да реферира и во рамките на текстот, но и деиктички (*deixis in absentia*, во ваквите случаи).

Додека за примерите (1) и (2) можеме да кажеме дека се нереферентни (посочуваат дека некој е дел од некое множество, кое само се именува), примерите (5) и (6) ќе ни покажат дека отсуството на член може да го тргне фокусот од именувањето (на множеството) и да го специфицира учесникот во дејството (во улога на вршител или на трпител), но без определба. Имено:

(5) *Во дејствието видов многу стомни, во разни големини и мајсторски работилници направени, од обични, до емајлирани и шарени. Меѓу сите нив, две не можам да заборавам.* (ППД, 2008, с. 262)

(6) *Тогаш, во 1942-та, во време вршење, по прв пат во Појковица, по 1915-1918 година, дојде во толкав број војска.* (ПСН, 2008, с. 62)

Од примерите (5) и (6) јасно се гледа дека во стварноста постои референт [за разлика од пр. (2), каде што само се врши именување], тој е „специфичен“, изделен, но не е определен. Многуге стомни и војската суштествуваат во стварноста, постојат конкретни предмети и лица, тие се именувани по својата припадност кон поимското множество, но не се определени.

(7) *Срнай̄а е мно̄гу мило живо̄йно.*

(8) *Лекарӣе се з̄рижай̄ за зр̄авје̄ио.*

Во однос на формалните показатели, (7) и (8) имаат членска морфема, тие се, формално, определени, имаат свои референти во стварноста, но со оглед на тоа што тие референти се сите припадници на генусот, практичната вредност на членот е сведена на минимум. Сепак, се работи за примери што не се примарно важни за предметот на истражувањето, со оглед на тоа што не се неопределени, но блиску општат со него во смисла на тоа што постојат примери со генеричка референција, каде што формалниот експонент на определеноста (членот – морфолошки, заменките – лексички) не постои, односно го нема. Такви се примерите (9) и (10).

(9) *Човек на човека му е волк.*

(10) *Мисли со з̄лава.*

И покрај тоа што не постои членска морфема, овие примери во својата суштина, иако не се определени, сепак се референтни. Во примерот (9) тоа би се согледало најдобро во смисла на првото и второто човек – генеричка референција, наспрема „волк“ – неререферентна именска група, се мисли на карактеристиките на волкот, а не на конкретен припадник на родот или, пак, на секоја единка од родот (што го формира множеството „волци“).

Освен нулевата морфема, други показатели на неопределеноста се т.н. „неопределени заменки“, во кои спаѓаат еден, некој и заменските зборови со било, годе, (и) да е (сп. Минова-Ѓуркова 2000, 64). Фокусот на случаите со еден е поради тоа што таа (заменка) развива карактеристики на неопределен член. Се разбира, случаите со некој и групата заменски зборови со посочените компоненти се нужен сегмент од пошироко истражување на експонентите на неопределеноста.

IV.3. *Еден и некој; дали е еден нео̀пределен член?*

Во литературата се среќава определбата за *еден* како нео̀пределен член (Минова-Ѓуркова 2000, 62–63; 124–126; Тополињска 1974, 100–105; Тополињска 1981–1982, 705–715; Friedman 2015, 195).

Ова неакцентирано *еден* и бројот *еден*, кој има свој акцент (со други зборови: атоничното, проклитичко *еден* и акцентогеното *еден*), како што покажува Тополињска (1974, 102), се иста лексема, – еден₁ и еден₂ – а не омоними. Дополнителен доказ за тоа се квалификативите, односно признаците што можат да им се припишат на ИГ со другите цели броеви (т.н. главни, а не и бројните придавки) – „посочени, субјективно нео̀пределени, со број како експонент на наведената карактеристика“ (Тополињска 1974, 102).

Да ги разгледаме примерите (11) и (12):

(11) *Тей̀овскиӣте ѝо̀пладниња ѝо̀неко̀гаӣ знаа̄т да бидат̄ здо̀девни, заморно тивки.*

Едно̀ ѝа̀кво ѝо̀пладне, во кеба̀йчилицата̀ „Ма̀йранч“, на две развлечени маси, седеа само чей̀ворица. (ЃМ 2012, 107)

(12) *Еден̀ ѝемен вик ме буди,*

ѝак сѝра̀шничо̀т дошол час. (ПБК 2011, 19)

(13) *Висѝина е о̀ши кука̀та без кнѝга за ма̀јка ми ке значеше и мир, чисѝо̀та, ѝомалку ѝра̀шина, ѝовекѐ воздух, но од ору̀га сѝрана, ѝоа ке значеше и ѝочей̀ок на една̀ ѝишина ѝѝо ја совладува врева̀та на живо̀тот и означуваше некаков крај...* (Ткн, 2008, 36)

Независно од родот што го зема (*еден*, *една*, *едно*), со *еден* не се врши квантификација (број поголем од нула, а помал од два, првиот природен цел број, итн.), туку се посочува референт во стварноста, кој не е определен, односно тој постои, но не можеме да го изделиме од множеството. Таквата неможност се должи на повеќе фактори: во примерот (11) тоа воопшто не е важно за нарацијата, односно за адресатот; идентично и во (12); во примерите има извесни дополнителни определби во врска со центарот на ИГ, па тој, сепак, прави некако подмножество на множеството (подмножество здо̀девни, заморно тивки попладниња од множеството попладниња;

подмножество темен вик од множеството викови). На сличен начин се однесува и примерот (13), каде што тоа доопределување, т.е. издвојување подмножество од множеството, се врши со релативната реченица. Се разбира, тоа не е некаква практика во врска со неопределената замена *еден*. Но, овие примери, со ваквите определби, покажуваат дека е мошне веројатно (а, имајќи ги предвид и контекстите) дека адресантот знае за кој референт во егзофората се работи и може да го определи, но од некакви причини се решава да го прикаже како непознат. Всушност, „субјективно неопределени фрази се тие во коишто говорителот на адресатите на текстот именуваните предмети на мислата им ги претставува како посочени но неидентификувани, независно дали тој лично знае или не знае да ги идентификува“ (Тополињска 1974, 100).

Покрај ваквата употреба (специфична референција, субјективна неопределеност), Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 125–126) ги наведува и другите употреби на неопределената замена *еден*, на пример како показател на генерична референција:

(14) *Изработиив сè шито може да изработи и еден ѝравник* (примерот, *mutatis mutandis*, е преземен од *ibid.*)

За Младенова употребата на неопределените замени ја засилува генеричноста:

(15) *Изработиив сè шито може да изработи кој и да е ѝравник.*

Во прилог на *еден* како неопределен член оди тенденцијата да се удвојува објектот и во случаите со употреба на *еден* што подразбира дека се појавува извесно тежнеење кон граматикализација (сп. и во потпоглавјето III.7.3). Исто така, можеме да забележиме дека во шемата на Вајс (кај Friedman 2015, 151): определеност > референцијална неопределеност > неререференцијална неопределеност > генеричност (сп. и со ставовите на Метјуз од претходно), за македонскиот можеме дека кажеме дека *еден* е неопределен член само во смисла на референцијалната неопределеност, но не и на неререференцијалната. Неререференцијалноста во македонскиот се задржува и се искажува само со отсуство на експонент. Иако, како што наведуваат Белај и Матовац (Belaj and Matovac 2015, 9), *еден* во македонскиот може да се појави и во т.н.

неопределени неспецифични контексти, каде што се доближува до денотацијата, односно до неререферентноста, како во примерот:

(16) *Нацр̄ӣај ми (едно) куче.*

Примерите како (16), кога во нивниот состав ќе влезе и *еден* покажуваат тенденција на квалификација:

(17) *Нацр̄ӣај ми едно куче какво ш̄ӣо видовме вчера.*

Во ваквите примери, како и, соодветно, во оние што се третираат како генерични:

(18) *Еден лекар нико̄гаш не би го на̄правил ш̄оа.*

во прв план иде карактеризацијата, односно својствата на именуваниот предмет, а секундарна е припадноста кон родот. Тоа го покажуваат и примерите:

(19) *Еден Охрид не смее да си го дозволи ова.*

во кој *еден* ги фокусира, ги истакнува карактеристиките на именуваниот топоним (соодветно и објект или предмет на мислата).

IV.4. *Еден* и *п̄редикацӣивиӣе*

Покрај учеството на неопределните именски групи во состав на глаголско-именскиот предикат како предикативи (именски дел на глаголско-именскиот прирок), за кои зборувавме во подглавата што се занимаваше со искажувањето на неопределеноста со отсуство на показател, како посебна група може да се издвојат конструкциите во кои *еден* е составен дел на именската синтагма што е именска компонента на глаголско-именскиот прирок. Тие примери се наоѓаат меѓу погореспомнатите случаи на еквативност и оние на вистинска предикација, па затоа во

македонската синтаксичка терминологија се означени како примери на релација на делумна идентификација (сп. Минова-Ѓуркова 2000, 132–133; 194).

(20) *Тој е еден мој сѝар ѝознаник.*

(21) *Буден е еден рибар кој мисли на своиие г̀ладни деца, а и ѝие се будни заради г̀ладѝа, но знаејќи ја неговѝа г̀рижа се ѝреѝраваат дека сѝијатѝ.* (Спин 2008, 15)

Еден за разлика од нултата морфема, донесува дополнителна референцијална информација и индивидуализира, одделува елемент од множеството⁸⁴. Како што наведува и Фридман (Friedman 2015, 134) „фактот што *еден* може да функционира како неопределен член во други случаи, имено во неспецифични и генерички именски групи, дополнително го поддржува неговото постоење, и покрај фактот што овие употреби се далеку помалку фреквентни и во некои случаи дури и маргинални“.

Во таа смисла, и покрај тоа што *еден* не е регуларен експонент на неопределеноста, па поради тоа не може да се прогласи едногласно за неопределен член, сепак, паралелата што ја прави со членот, во смисла на можноста на членот да се појави во генерички конструкции, во синтагми со кои се искажува специфична определеност итн., наспрема *еден* во неспецифични и во генерички ИГ, го квалификува за посебен тип експонент за искажување на неопределеноста, мошне близок (на спротивната страна на оската) до морфолошки врзаниот член.

IV.5. Прилошкаѝа оѝределба за начин

и како како екѝоненѝ на еквѝивносѝа

Примарно, ова се конструкции во кои се појавува претходноспоменатата *еквѝивносѝа*, формално гледано (поради врската *како*) или, пак, пошироко, споредување на признаци на елементите, а не само нивна еквиваленција. Споредбата на еден елемент со друг обично бара само именување, а не и изделување, па затоа елементите, особено вториот, се наоѓаат во својата основна форма.

⁸⁴ Да се спореди со ставовите на Тополињска (Тополињска 1981–1982, 711–712).

(22) *Но ише чесно ја исполнија својата обврска. И загинаа. А ишј осшана да го извалка нивното лице. Таа смисла шродираше како **отров**, а од нешо немаше шас. Глас се надигнуваше во нешо, глас на шраведен судија.* (Пу 2008, 36)

(23) *По каменоломшше
и луѓешшо шешш
со глас од кукавица.* (Сон 2008, с. 25)

(24) *Тацко со мака ја одлеува својата гшава шшо му беше свиснаша наголу, на неговаша гуша се шјојави еден црвен конец како да беше со шанок нож шрережан околу врашшш.* (Паск 2008,34)

Примерот (22) покажува една цела парадигма на однесување на именската група во смисла на отсуство на експонент на определеност, практично неопределена синтагма и, во таа смисла, без присуство на показател секогаш кога таа се наоѓа во синтаксичка функција на прилошка определба за начин. Во врска со (23), а и во другите примери од ваков тип, се јавува можност за двојно толкување: дали се работи за прилошка определба за начин (на кој начин/како продираше? како отров!) или, пак, за предлошки објект (како што продираше? како отров!).

Во примерите (23) и (24) не може да дојде до ваква двосмисленост и јасно е дека се работи за прилошки определби за начин. *Отров*, *глас* и *мака*, соодветно во (22), (23) и (24) го добиваат својот облик веројатно поради самата онтологија на начинот. Имено, со него се искажуваат „околностите во поглед на начинот на вршењето на дејството“ (Минова-Ѓуркова 2000, 218), а тоа значи дека се врши именување на околноста во поимска смисла, бидејќи таа не варира од случај до случај, имено, ако нешто е направено со мака, тоа само денотира, именува во смисла на речничката единица и на поимот за сите маки, во сите можни варијации. Реченицата, се разбира, може да гласи:

(25) *Тацко ја одлеува својата гшава со **макашш** со која шред некој ден го нашрави шшошшо со Сшојана.*

Примерот (25) го нијансира и го доопределува начинот во однос на некој друг познат, доживеан, случен. Но, во својата основна форма, прилошките определби за начин (ако не се подложни на релативизација, со која ќе се изврши поврзување со

претходна ситуација во која го знаеме интензитетот, на пример, на околноста) редовно одат без членска морфема, односно се неопределени. Номинацијата на околноста е главниот аргумент за ваквото синтаксичко однесување. Во таа смисла, номинацијата може да претставува дел од нашето окружување, од материјалниот свет, или, пак, од нашиот ментален свет .

IV.6. *Нео̄пределеност̄та* како дел од референцијалниот систем

и од системот на категоријата о̄пределеност̄: заклучни белешки

Референцијата е јазична универзалија, во смисла на тоа што секој јазик нужно воспоставува врска со стварноста. Потребата да се издвои, да се определи, да се индивидуализира, предизвикала појавување на граматичка категорија наспрема референцијалноста – определеност⁸⁵.

Ако со определеноста издвојуваме единствен референт познат за сите учесниците во комуникацискиот чин (или, барем, можност за препознавање за кого се работи), тогаш со неопределеноста може да извршиме индивидуализирање, но не и препознавање на потенцијалниот референт. Терминолошки, освен нултата морфема, која, пред сè, донесува белег на генеричност, сите други експоненти на неопределеноста може да се наречат *нео̄пределени членови*, ако исполнуваат два услови: а) се јавуваат во јазици каде што постои определен член, па лесно се воспоставува симетријата во системот; б) се одвива (или е завршен) процес на граматикализација.

Кога зборуваме и за примерите со специфична неопределеност, и за неререферентните именски групи, важно е да се каже дека секоја неререферентност, односно непосочување надвор од јазикот, *ex definitione* е и неопределеност, иако таму тој признак е нерелевантен, односно се подразбира и инхерентно го носи секоја неререферентност.

Падучева (Падучева 1996, 172) во фокус го става т.н. „егоцентрич“, односно местото на говорителот, т.е. на првото лице како фактор за толкување на неопределеноста. Според неа, во примерите од типот:

⁸⁵ Определеноста „се темели врз способноста на јазикот, преку одредени средства што се јавуваат во именските изрази, да даде информација за тоа дали се зема предвид целото именувано множество или, пак, одделни негови елементи и дали се тие идентификувани или не“ (Панзова 1996, 110).

(26) *Тој е оженет̄и за некоја(си) / една Полјачка.*

(27) *Ми кажаа дека е женет̄и за некоја(си) / *една Полјачка.*

еден е артифициелно употребен во (27), бидејќи „семантиката на заменката ‘еден’ го нема предвид само говорителот туку и адресатот. Меѓу другото во (27) говорителот го заменува субјект на пропозициска содржина (предмет во зависната реченица) што не може да има адресат“ (Падучева 1996, 172).

Уште еден показател за балканското кај нечленуваните именки, односно кај неопределеноста, е прегледот на Димитрова-Шмигер и Шмигер (Димитрова-Шмигер и Шмигер 2001), каде што наведуваат нечленувани предлошки ИГ, особено со примарни предлози, и ги контрастираат со бугарскиот, каде што ситуацијата би била сосема спротивна од македонскиот случај. Ставајќи го ваквите именски групи во корелација со грчкиот, каде што, исто како и во бугарскиот, има доследно членување; со албанскиот, во кој задолжително се нечленувани кога не се во атрибутивна употреба, но само во еднина – во множина почесто се членувани; со романскиот во кој има слична со албанската, се констатира дека ситуацијата во македонскиот е аналогна, повеќе или помалку, на албанската и романската, а во бугарскиот е постриктна употребата и одговара на состојбата во грчкиот.

Имајќи ја предвид комбинацијата, односно нужноста од комплементирање на синтаксата и семантиката, врз основа на овие критериуми – дистрибуцијата, значењето и меѓусебната релација на тие сегменти – предлагаме една можна класификација на неопределеноста, т.е. на експонентите и на специфичните значења во тие рамки:

Синтаксичка функција:

- именски дел на глаголско-именскиот прирок, кој подразбира релација на вистинска предикација, односно аскрипција (припишување) и кој означува денотација, а не референција со поим во стварноста: *Тој е ученик.*
- во блиска врска со првата употреба: втора компонентна на перифрастичниот предикат (формално: објект): *Води разговор; Дodelува признание.*
- прилошка определба за начин, каде што улога има и онтологијата на начинот *per se*: *Го најрави тоа со задоволство.*

Познавањата на адресатот/адресантот за референтот (нужно со еден/некој):

- субјективно неопределени именски групи (*еден*): *Те погледува еден човек* (= а. знам кој е, ама не сакам да кажам, референтот му е познат на адресантот, но се одлучува самиот до каде ќе оди со определувањето; б. не знам и јас кој беше, ама го видов и ми го рече тоа);
- објективно неопределени именски групи (*некој, нешто, нечиј, некаков*): *Тоа го изјавил некој политичар* (= ниту адресантот, ниту адресатот го знаат).

Нереферентност (ниту во стварноста, ниту во текстот)/денотација, генеричност:

- генеричка референција/денотација: *Избери со очи, а не со рака; Тој е лекар.*
- неопределени ИГ: *Во продавницата влезе мачка* (а, не човек) – блиска до генеричката референција, односно денотацијата, зашто претполага дека влегол припадник на родот мачки, а не на некој друг род, но тука во фокусот е именувањето;
- заменските зборови со компонента *било, зоде, (и) да е*: *Кој било нека дојде, само нека дојде веќе; Не разговарам со кој-зоде; Не сум јас кој и да е.*

Оваа класификација, ако го издржи краткорочниот тест на времето, се наметнува како почетна точка за натамошни истражувања и комбинации во рамките на обединувачките точки и соодветните потточки што функционираат под заедничка капа. Тие треба да ги исцрпат сите можни дилеми и ситуации во кои се појавува и начините на кои функционира неопределеноста. Целосната сликата ќе се воспостави со константно сопоставување на соодветниците во рамките на категоријата определеност.

Резиме кон четвртата глава (*Една можна класификација на експонентите на нео̀п̀ределенос̀та во македонскиот јазик*): *Наспроти о̀п̀ределенос̀та, се појавува нејзиниот соодветник со негативен полнеж – нео̀п̀ределенос̀та. Во литературата се забележуваат погледи за одделна категоријалност на нео̀п̀ределенос̀та, со образложение дека таа не е описливо на о̀п̀ределенос̀та или идентификација на референцијата, туку дека носи други значења. Во македонскиот јазик нео̀п̀ределенос̀та се искажува со просто описливо на маркер, со еден и со некој или со заменките со кои биле било, доде, (и) да е. Еден има тенденција кон развој како нео̀п̀ределен член, но процесот на граматикализација во македонскиот не е завршен, па затоа не е регуларно удвојувањето на објектот со еден, како и помалата фреквенција во нео̀п̀ределени неспецифични (нереферентни) контексти. Описливо на индикатор за о̀п̀ределенос̀т̀ може да употребува на неререферентност, а не нужно на нео̀п̀ределенос̀т̀. Од аспект на синтаксичките функции, вообичаено е во нео̀п̀ределена форма да се појави предикативно, како и прилошката о̀п̀ределба за начин, врзано за предлогот како и/или за еквивалентност и во двајта случаи. Класификацијата би се свела на: а) синтаксичката функција; б) познавањата на адресантот или на адресатот за референцијата (употреба на еден или некој за субјективна/објективна нео̀п̀ределенос̀т̀); в) неререферентност (и во сигурност и во инектот), односно денотација и/или генеричност.*

Клучни термини кон четвртата глава (*Една можна класификација на експонентите на нео̀п̀ределенос̀та во македонскиот јазик*): *референција, референцијата, неререферентност, о̀п̀ределенос̀т̀, нео̀п̀ределенос̀т̀, специфичност, несспецифичност, експоненти на нео̀п̀ределенос̀та, еден, некој, еквивалентност, нулти експонент, предикативи, денотација, генеричност*

V. *Некои заклучни синџези*

Природата на јазичниот знак, ако тргнеме од погледот на Сосир, ја спојува претставата што ја имаме за некој поим (означеникот, т.е. денотацијата, со подоцнежниот јазик на Лајонс) и звучната слика (означителот), под која тој ја подразбира неговата материјална страна – пишана или изговорена (сп. Glovacki-Bernardi et al. 2007, 110–112). Она што сериозно недостига во идејата на Сосир е одделен/изделен предмет во дејствителноста, кој се посочува во говорниот чин и е конкретен израз на јазичниот знак во стварноста. Поврзницата на јазичниот знак и експонентот на јазичниот знак, покрај преку човековите сетила, со помош на јазичните средства примарно и најлесно се изразува преку категоријата *о̀пределеноси̃*, односно преку нејзините експоненти.

Поимот на изделеност, определеност и идентификуваност е мошне субјективен. Затоа и Падучева тргнува од она што го нарекува *е̃гоценѝрични единици на јазикои̃*, во кои, несомнено, спаѓа и категоријата *о̀пределеноси̃*, со оглед на тоа што првото лице управува со дискурсот. Независно од тоа дали говорителот и првото лице се совпаѓаат, во хиерархизацијата поважен е вистинскиот зборуваач. Ваквите разидувања најчесто се појавуваат во ситуациите со наратор и директен говор во текстот (сп. ги ставовите на Цивјан), каде што може да се појават различни фокализации, т.е. гледишта кон дејството што е дадено во реченицата, односно во текстот.

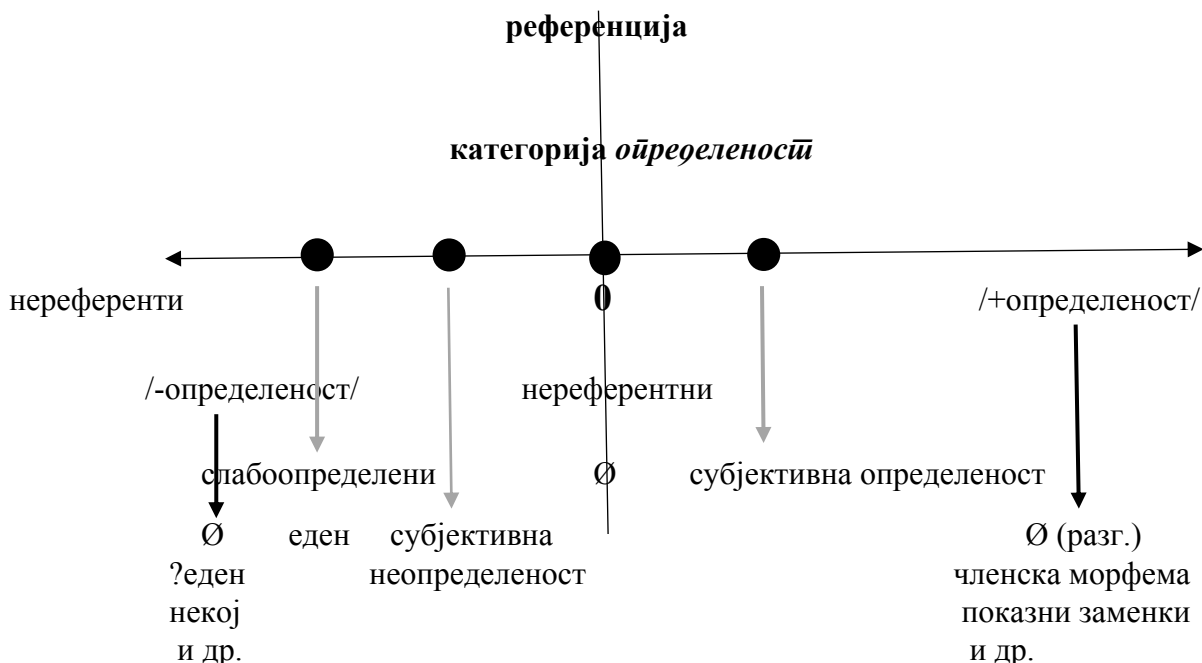
Експонентите на категоријата *о̀пределеноси̃* се пројавуваат уште во најстариот период од развојот на нашиот јазик. Демонстративите се вообичаените показатели, кај придавките има и одделни форми, а „постпозитивната употреба на показните заменки се среќава уште во општословенскиот, но во македонскиот јазик, врз основа на тие почетоци и под влијание на другојазичната средина на тој начин се развил тројниот член. Примерите што ги наоѓаме во Климентовите слова ни покажуваат дека во X век овој начин на искажување на определеност веќе бил познат“ (Илиевска 1989, 79).

Уште кон крајот на 10 и во почетокот на 11 век се забележува постпозитивна употреба на показните заменки, кои почнуваат да се слеваат со претходните именски

форми. Во подоцнежниот период таквиот случај се артикулира во рамките на именската група, преку позиционирање на слеаниот демонстратив со именскиот збор на првиот елемент од именската група, односно од именката врз придавката, како во првиот засведочен пример на таква целосна развиеност на морфемата во Добрејшовото евангелие.

Па, сепак, во сите овие случаи доминира анафората, понекогаш деиксисот. Не можат да се забележат случаи на употреба на членот, т.е. на експонентот на определеноста за исказување генерична или ситуациска определеност. Дури и во дамаскините, во кои доаѓа до израз во поголем степен народниот јазик, таквата употреба отсуствува. Во јазикот на т.н. македонско просветителство, кон крајот на 18 и во 19 век, кај Пејчиновиќ, Крчовски итн. веќе се појавуваат такви форми и тие се широко распространети. Јазикот на Цепенков покажува идентичност со современата состојба, со што со право македонскиот 19 век можеме да го квалификуваме како почеток на епохата на современиот македонски јазик.

На современ план, определеноста/неопределеноста може да се нијансира:

Слика 3. *О̀п̀реде́ленос̄ӣ* и *нео̀п̀реде́ленос̄ӣ* претставени како скаларни величини

Во однос на повторената слика 3, можеме да претпоставиме вакви примери:

(1) *Дошол некој човек.*

Со самата употреба на л-формата, како и на заменката *некој*, двојно се пројавува неможноста за идентификување на референтот означен со поимот *човек*, иако знаеме дека таков референт постои.

(2) *Еден човек влезе.*

Со оглед на употребата на презентот и високото ниво на констатација во предикацијата, постоењето и присуството на референтот е констатирано, но ние не можеме, освен да го определиме со неговите општи карактеристики (дека е човек), целосно да го идентификуваме.

(3) *Еден човек ѝе ѝозрави.*

Примерот (3) ја поместува точката надесно на оската, повеќе кон нулата, што значи и кон определеноста, зашто во овој пример веќе можеме да констатираме не само постоење референт туку и познатост за говорителот, но од некакви причини, несподелување, односно неидентификување на референтот: можеби зашто говорителот тоа не сака да го направи, од субјективни причини, или, пак, претполага дека соговорникот не го знае референтот (што би било чудно, со оглед на пропозициската содржина на исказот во однос на поздравувањето).

(4) *Да се биде човек е ѝешко.*

(5) *Влезе човек, а не мачка.*

Примерите како (4) и (5), пак, покажуваат нереперентност. Именскиот збор е употребен ослободен од референцијата, како јазичен знак во сосировска, односно како денотат, во лајонсовска смисла.

(6) *Човекоѝ ѝе бараше. Кој човек? Еден.*

Во примерот (6), спротивно на (3), првото лице се решава за прикажување на референтот како определен и идентификуван, иако тоа не е дел од познанието на учесниците во комуникацискиот чин. Затоа и натамошната отстапка во дискурсот.

(7) *Марко ѝе бараше.*

(8) *Пеѝар (x₁) ѝе бараше. Човекоѝ (x₂) е суѝер.*

Во примерот (7), ономазиолошки определената именска група, односно сопствената именка, со себе носи уникална референција, па преку името се врши целосно и заокружено определување и идентификување. Речиси идентична сила има членот во анафорска функција, како x₂ во (8).

Анафорската функција на експонентите на определеноста е најстара – нема текст без анафора! Во анафорска употреба примарни се показните заменки, а членот развива постдеиктички, т.е. постанафорски значења. Во дијахрониското претставување на развојот, констатацијата за најдоцна ситуациска и генерична пројава на членот покажува отсуство на негова граматикализација во извесна временска отсечка. Дополнително, таквите употреби не се семантички примарни за членот, туку се јавуваат подоцна, под синтаксичко, граматичко влијание, под воздејство на аналогитата, па по граматикализацијата ваквата употреба е секундарна.

Во употребата на експонентите се појавува и почнува силно да влијае врз дистрибуцијата (се разбира, и врз значењето) и комуникациската структура на реченицата. Логично е да се претпостави дека актуелното реченично расчленување бара член кај познатото, кај темата, а таков индикатор може да отсуството кај новото, кај ремата. Членот, како што видовме, сепак, може да биде и дел од рема, ако се работи за нерасчленета реченица или, пак, ако е таа комплексна по својата структура и пројава (зафаќа повеќе елементи, освен членуваната именска група).

Според својата форма, традиционално, за македонскиот член се вели дека е троен, како аналози на трите елементи во демонстративниот систем, означувајќи дисталност, проксималност и неутралност. Мареш ваквиот систем го квалификува како

асиметричен, ставајќи го на една страна т-коренот, а на друга – в- и н-. Се развиваат теории што му противречат на овој традиционален став. Тргувајќи од функционалноста, а не од формата, Тополињска и Линдстет, во прва линија, се залагаат за единичност на членот, врзувајќи го само за т-коренот, оправдувајќи ја оваа своја теорија со можноста за замена 1 : 1 на в- и н-коренот со соодветниците кај показните заменки (сериите *овој* и *оној*). Сè почнува од теоријата на Крамски, односно од неговиот „тест за членот“, каде што го поставува основниот критериум за единица од јазикот што може да се нарече *член*: она што се појавува како елемент во именските групи што покажуваат генерична определеност. Тргувајќи од тоа, Тополињска го проширува опфатот на тестот и врз ситуационската определеност, а Линдстет се надоврзува заменувајќи ги членските морфемии со демонстративните парници, па заклучуваат дека само т-коренот ги исполнува погорните услови за член, а не и в- и н-. Ние тој тест го прошируваме. Се покажува дека т-коренот на членот е ексклузивен и за т.н. посесивни конструкции – во нив не може да се замени со демонстративниот еквивалент.

Сепак, дали е тоа баш така? Системот на тројноста во македонскиот јазик, по сфаќањата на Мареш за асиметричност, но и на општолингвистичките тенденции за стабилизирање и поставување симетрични врски во јазикот, покажува дека значењето на в- и н-коренот се поместува и покажува тенденција кон ексклузивизација на членските морфемии и исклучување на соодветна показна замена од некои употреби. На пример, в-коренот се наметнува во ситуационските употреби:

(9) *Небово е зелено.*

(10) *Сонцево е ѿојло.*

Во идиолектите го проширува своето семантичко поле и навлегува дури и во генеричноста:

(11) *Луѓево одамна не се нормални.*

Во дијалектите дистрибуцијата на членот варира: на македонскиот исток, како и во северните говори, доминира состојба со едночлен систем – постои само т-коренот, додека во западните говори ситуацијата е аналогна на стандардот. Се разбира, формите

имаат минорни варијации, во смисла на губење на финалното \bar{u} , на пример, како доминантна во повеќе дијалекти. Наспрема ова, исто така на поширок западен ареал, со жариште во Охрид и Охридско, н-коренот навлегува во сферата на употреба на \bar{u} .

Развојот на таканаречените двојноопределени именски групи може да се бара во балканско воздејство. Во грчкиот тие се чести и неутрални форми. Можеме да претпоставиме дека балканскиот јазичен сојуз влијаел врз појавата на овие форми во македонскиот. Сепак, поли-, мулти- или, просто, двојноопределеноста е само формална категорија. Можеме да забележиме дека демонстративниот елемент во ваквите примери може да не се согласува по коренот, па дури и по родот и бројот со центарот, кој е веќе маркиран по определеност со морфолошки врзан член. Имајќи ги предвид и контекстите и семантиката на ваквите примери, се забележува дека показната замена ја губи својата определувачка моќ и во ваквите случаи станува показател на модалноста: на емпфаза, емпатија, афектираност итн. Просто, може да се претпостави премин на демонстративите од зборовната класа *заменки* во зборовната класа *партикули*.

(12) *Како да ги насејува мислиите на Коцеџа, Илмија вели:*

– Го гледаш, Коце, ова дрво на нас? Колку шишо лисје има, безброј, еден со еден нема да е еднаков. Така е и со нас, со луѓево. Секој со својата судбина.

(БКДневник)

Практично, демонстративите стануваат партикули, зашто тие, по дефиниција, се семиолошки празни (не се знак самите по себе), семантички се упатувачи/индекси и стануваат полни кога/откако ќе упатат, а синтаксички ја задржуваат и ја потенцираат службата на потсилувачи. Исто така, во синтаксичка смисла, го задржуваат редот на зборовите и оперираат со сите исполнети синтаксички врски (на пример, конгруенцијата). Кога ќе отстапат од задржувањето на синтаксичките врски и кога ќе почне да отсутува и конгруенцијата, можеме да бидеме речиси сигурни дека се сосема испразнети и служат само како потсилувачи.

Свое значајно место експонентите на определеноста имаат и кај глаголската именка – во нејзиното основно значење на именување дејство, каде што не се очекува маркер на определеност, но и неговото појавување и изместување на значењата на употребата глаголска именка: каузалност, темпоралост итн.

Како корелати – со своја референцијална семантика или како десемантизирани празни упатувачи – членот и показните заменки се појавуваат и кај релативизацијата, па тие стануваат важен дел за структурата (синтаксата) и за значењето (семантиката) во релативните зависносложени реченици.

- (13) *Го видов човеко̄ӣ ш̄ӣо̄ н̄е̄ ѝозрави вчера.*
 (14) *Го видов ѝо̄ј/оно̄ј човек ш̄ӣо̄ сакаше да ни ѝомо̄гне.*
 (15) *Лекар ш̄ӣо̄ сака да ѝомо̄гне, не смее да го ѝрави ова.*
 (16) *Лекаро̄ӣ ш̄ӣо̄ сака да ус̄ее во кариера̄ӣа, не смее да го ѝрави ова.*
 (17) *Еден лекар ш̄ӣо̄ сака да ус̄ее во кариера̄ӣа, не смее да го ѝрави ова.*
 (18) *Зай̄ознав еден човек, каков ш̄ӣо̄ не си видел досе̄га.*

Како што определеноста како категорија има свои показатели така и показателите на определеноста можат да се јават како маркери за други граматички појави. На пример, во отсуство на падежна деклинација, партитивниот генитив наоѓа свој аналитички еквивалент во предлогот *од* и идентификувана целина преку членска морфема (поретко демонстратив):

- (19) *Дај ми од сире̄њето̄.*
 (20) *Изете ѝарче од лебо̄ӣ.*
 (21) *Ис̄и чаша од млеко̄ӣо̄.*

Неопределеноста, пак, ја третираме како дел од категоријата *о̄пределенос̄ӣ*, но со негативен предзнак. Таа најчесто се пројавува без експонент – во именската група отсуствува граматикализиран индикатор за тоа дека е таа неопределена.

- (22) *Ми се јаде бурек.*

Најчесто во примерите со неопределена именска група, претполагаме предмет на мислата, односно употреба на зборот на начин што се создава или се поттикнува претстава за објект на мислата, па се упатува на најопштите поимски карактеристики на јазичниот знак.

Наспрема тоа, неопределеноста не мора да биде неререферентна, како во погорниот пример (22), туку може да биде и специфична, кога се подразбира дека објектот на мислата има свој репрезент во стварноста, но тој:

а) не може да се идентификува од страна на учесниците во говорниот чин [пример (23)];

б) не може да се идентификува од страна на адресатот (24);

в) адресантот не сака да го направи податлив за идентификација од страна на адресатот (25).

(23) *Некој човек* *ӣака* *рекол*

(24) *Влезе (еден) човек* *и* *бараше книџа*.

(25) *Една девојка* *ми рече да ӣи кажам дека ӣе чека да ӣ се јавиш, с̄ӣе се виделе* *завчера на забаваӣа*.

Бројот *еден* пројавува тенденција кон стабилизирање како неопределен член во ситуации на референтна неопределеност. Во случаите на неререферентност, се претпочита *некој*, а *еден* може да се појавува, но во таквите случаи акцентот е на карактеризација, односно квалификација на предметот на мислата, во смисла на неговите атрибути (нешто какво што нешто друго; какво било), а не со фокусирана денотативност (нешто, кои и да е, кое било):

(26) *Зем* (*?едно* – дали во фокус е бројноста; едно шише) *вино* *и* – *дојди*.

(27) *Во ӣоршай̄а с̄ӣави* *и* (**едно*) *кафе*.

Употребата на *еден* генерички, повторно оди во прилог на погорната теза, со оглед на тоа што и таму во преден план се карактеристиките на предметот на мислата, а не поимот *per se*:

(28) *Лекари* *не ӣраваӣ ӣака*.

(29) *Едни лекари* *не би најравиле ӣака*.

Дури и со тенденција во таквите примери поприродно да се доживува конструкција со потенцијал отколку со индикатив.

Дека тестот за постоење неопределен член е можноста за употреба во нереперентни конструкции, се покажува и во примерите од англискиот и францускиот кај Каролак (Karolak 2002, 48–51), каде што се дадени имиња на професии и звања, преку кои најдобро се гледа дека во ситуации на еквативност (дали како предикатив или воведени со *како*), во македонскиот не може да се појави *еден* како неопределен член:

(30) *She seemed an old woman.*

Таа изгледаше (како) сѝара жена.

или:

(31) *A businesswomen turned politician.*

(Една) Бизнесменка сѝана ѝолийичарка.

Тука е важно и дека ваквите конструкции може да се трансформираат во такви со т.н. двоен акузатив, од типот на:

(32) *Найравија (една) бизнесменка ѝолийичарка.*

но, во сите трансформации нема да се појави неопределен член во македонскиот во резултатот на трансформацијата, односно на дејството (кај, условно, вториот акузатив)⁸⁶. Може да се претпостави неопределен член кај првиот елемент, зашто неопределеноста е специфична – за неа постои референт во стварноста, а не поим/предмет на мислата.

Со тоа што во случаите со специфична неопределеност во погорните примери може да се појави и член, надвор од неговото примарно значење, па примерот (31) да се трансформира во:

⁸⁶ За повеќе на темата „двоен акузатив“, в. Дучевска и Карапејовски 2020.

(33) *Бизнисменката сѐана ѓолийичарка.*

но, тука со поголем степен на специфичност и идентификација, што покажува, особено во примерите со генерична референција:

(34) *Бизнисменките сѐануваат ѓолийичарки.*

дека стои тврдењето на Гак (Гак 1965, 129) за „користењето десемантизирани лексички елементи за изразување морфолошки категории“. Понатаму, поставувајќи ја задачата за определување на границата на реченичните членови, се отвора прашањето за кое имаме одговор во македонската лингвистика и во лингвистичката македонистика за статусот на членската морфема, која од акцентоген демонстратив, го поминала патот до атонична показна замена, па таа клитика станала морфолошки врзан член.

Тенденцијата на јазикот кон симетричност и влијанието на аналогијата како врвно средство на влијание во јазикот, нешто што го забележале уште младограматичарите, придонесува наспрема граматикализираниот определен, да се покажува тенденција за граматикализација на неопределен член. Може да се очекува дека тој процес би се заокружил во некоја следна етапа од развојот на јазикот. Доказ за тоа се и примерите во кои се појавува удвојување на објектот со *еден*, меѓу другото, затоа што се работи за специфична референција. Не може да се појави удвојување во ретките случаи на употреба на *еден* во неререферентни именски групи.

Па, така, ако тестот за членот беше генеричноста, ситуационската референција и неможност за алтернирање со демонстративите, утврдуваме дека главниот тест за постоењето неопределен член е тестот за неговата граматикализираност во неопределена неспецифична референција, односно во неререферентни именски групи. Едноставно, во македонски контекст многу е тешко да се замисли контекст со глаголска именка, на пример, и еден + ИГ, во кои *еден* би бил маркер на неопределеност, а не број: *имање (едно) дете значи... ; земање (едно) шише ѓрејсѓава...* итн.

Во однос на стабилизирањето на оваа категорија по однос на возрастните групи, се забележува дека јазикот во разговорниот функционален стил, обично доминантен во сленгот или во јазикот на младите, веројатно поради принципот на јазичната економија, знае да отстапи и да отсутствува членски маркер, веројатно поради контекстуалната

(под)разбирливост на таквиот експонент, особено со делови од телото, каде што посесивноста е јасна и показателот на определеноста е дискурзивно редувант:

(35) *Me боли глава.*

(36) *Ми ѝодаде рака.*

Конечно, споредено со други јазици, можеме да кажеме дека македонскиот е специфичен во словенскиот јазичен свет, бидејќи другите јазици, со исклучок на бугарскиот, немаат систем на членски морфемии, а определеноста ја искажуваат или контекстуално, или со помош на супрасегменталните средства, или со помош на линеаризацијата, односно збороредот, или со помош на показните заменки. Во однос на бугарскиот, пак, македонскиот развива тричлен систем на членски морфемии и ја има природната дистрибуција, за разлика од опозицијата краток – долг член во бугарскиот, како производ на санкционирањето во стандардот во однос на синтаксичката функција на именската група (долг за субјектна, односно за позиции кога имаме независна именска група, а кратка форма во зависните употреби). Во однос на другите балкански јазици, се забележува дека постпозитивен член постои кај сите – речиси аналогна на македонската ситуација е албанската; во грчкиот тој процес е отиден толку напред, што се појавува и потреба од полидетерминација, итн. Во другите јазици, како англискиот, германскиот и францускиот, забележува голем број сличности во однос на семантиката на членот, но – формално – таму членот е одделна лексема. Клучната разлика е во искажувањето на неопределеноста: македонскиот и натаму не успева да развие неопределен член, особено во неререферентни контексти [сп. англ. *He is a student.* vs мак. *Тој е (*еден) ученик.*]. Во романските јазици, како и во албанскиот, ситуацијата е идентична со англискиот, односно процесот на граматикализација на неопределеноста е заокружена преку одделен експонент за категоријалното значење.

Приопштувањето на македонскиот јазик кон лингвистиката и презентирањето на јазикознанието на македонски јазик подразбира и континуирано проследување на состојбите, појавите и процесите, погледнати најпрво изолирано, дескриптивно, а потоа подложени на интерпретација компаративно и контрастивно, при што треба да се комбинираат традиционалните теориски погледи, новите лингвистички достигнувања и личните погледи на авторот, кој во областа треба да избере сопствен пристап и да се обиде да изгради сопствен лингвистички светоглед. Дури и најезактните науки и

нивните законитости и закономерности, повеќепати биле предмет на коригирање низ историјата на човештвото, барем таа што ни е позната. Експериментите, било да се природно-математички или општествено-хуманистички, особено обидите сфатени и лично и спуштени на ниво на авторско дело, помагаат да се надмине стапицата на владејачки парадигми и догматизирање на знаењето. Се разбира, недогматичноста мора во себе да го вгради познавањето на сите претходни знаења и догми, како услов за нивно надминување. Иако, надминувањето не мора нужно да значи напредок. Лингвистиката покажува дека некои знаења, кои денес ѝ припаѓаат на историската лингвистика, сосема се живи и во современите лингвистички теории и истражувања. Идејата за поврзување на светот на идеите (на Платон, на пример), она што е предмет на мислата (кај Сосир) или денотацијата (кај Лајонс), со светот сфатен како просторно-временски континуум, успева да ги комбинира знаењата на физиката, механиката, филозофијата, медицината, математиката, психологијата и/со лингвистиката. Сите овие сегменти, односно сите овие науки се вклучени во школските примери на кружниот пат на говорот или чинот на говор во најпрости услови, т.е. објаснувањето на систематичноста на јазикот (математика), звуковата страна на некој систем (акустика, физика), процесот на обработка на брановите (механика, физиологија, медицина), сфаќањето на идеите (неврологија, невролингвистика, медицина, психологија), под капата на филозофијата, како мајка наука, барем во античка смисла, покажуваат дека времето на лингвистиката допрва доаѓа. Во денешно време, сето ова ставено во контекст на машинските јазици (!), машинското учење и создавање јазик со кој ќе се хуманизираат алгоритмите на математичко-техничкото расудување и машинското функционирање.

Концептите на *референцијата* и на *о̀пределенос̃и*, поради нивната врзивна природа – на мислата и на производот на мислата, на идејата и на реализацијата на идејата, на поимот и на конкретните предмети како носители на карактеристиките на поимот, покажуваат како се развива една цивилизација, како една заедница со споделен систем од знаци го концептуализира светот. Концептуализациите на светот придонесуваат за создавање идеи за негов развој и подобрување, за споделен напредок на човековата иднина, како резултат на знаењата од минатото и напорите во сегашноста.

Корисѝена лиѝерату̀ра

а) на кирилица

Антиќ и Поленаковиќ 1978

Антиќ, Вера и Харалампие Поленаковиќ. 1978. *Страници оѝ средновековнаѝа книжевносѝ*. Скопје: Македонска книга.

Асенова 2002

Асенова, Петя. 2002. *Балканско езикознание*. В. Търново: Faber.

Бојковска и др. 2008

Бојковска, Стојка, Лилјана Минова-Гуркова, Димитар Пандев, Живко Цветковски. 2008. *Оѝшѝа ѝрамаѝика на македонскоѝ јазик*. Скопје: Просветно дело.

Боронникова 2002

Боронникова, Наталия Владимировна. 2002. *Функциональный анализ семантики артикля* (диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук). Пермь: Пермский государственный педагогический университет.

Боронникова и Овченникова 2009

Боронникова, Н. В., & Овченникова, Е. В. 2009. „Оценочная семантика неопределенного местоимения ЕДЕН в македонском языке“. Во: *Славяноведение*, 2009(5), 86–95.

Боронникова 2010

Боронникова, Наталија. 2010. „За таканаречените ‘двојноопределени’ именски синтагми во современиот македонски јазик“. *Македонски јазик* LXI (2010), 59–72. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Бояджиов et al. 1999

Бояджиов, Тодор, Иван Куцаров, Ѓордан Пенчев. 1999. *Современен бугарски език: Фонетика. Лексикологија. Словообразување*. Софија: Издателска куќа „Петър Берон“.

Бужаровска, Елени, Лилјана Митковска и Анастасија Киркова-Наскова. 2019. „Збороредот во простата реченица: инверзија на субјектот и предикатот“. *Journal of Contemporary Philology* 2 (2), 7–25. <https://doi.org/10.37834/JCP192007b>.

Велјановска 1987

Велјановска, Катерина. 1987. „Показателите по посоченост во јазикот на Ѓорѓи Абациев“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 13, 7–10. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет.

Видоески 2000

Видоески, Божидар. 2000. *Текстови од дијалектот на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Видоески 1998

Видоески, Божидар. 1998. *Дијалектот на македонскиот јазик (ш. 1)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Видоески 1999а

Видоески, Божидар. 1998. *Дијалектот на македонскиот јазик (ш. 2)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Видоески 1999б

Видоески, Божидар. 1999. *Дијалектните на македонскиот јазик (и. 3)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Гак 1965

Гак, Владимир Григорьевич. 1965. „Десемнтизација языкового знака в аналитических структурах синтаксиса“, Во: *Аналитические конструкции в языках различных типов*, 129–142. Москва – Ленинград: Издательство „Наука“.

Ганенкова 2020

Ганенкова, Татјана. „Географски имиња и категорија определеност во македонскиот јазик“, Во: *XLVI меѓународна научна конференција на LII лејна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид, 23 – 24. 8. 2019 година*, 90–98. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Георгиев 1999

Георгиев, Станьо. 1999. *Морфологија на българският книжовен език*. В. Търново: Абагар.

Демирај 1994

Демирај, Шабан. 1994. *Балканска лингвистика*. Скопје: Логос-А.

Дикро–Тодоров 1994

Дикро, Освалд и Цветан Тодоров. 1994. *Енциклопедиски речник на науките за јазикот*, т.1, 2. Скопје: Детска радост.

Десподова и др. 1999

Десподова, Вангелија (ред.), Соња Новотни, Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексиќ. 1999. *Словарословенско-македонски речник (со грчки паралели)*. Прилеп – Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.

Димитрова-Шмигер и Шмигер 2001

Димитрова-Шмигер, Нина и Роланд Шмигер. „Нечленувани предлошки синтагми во македонскиот јазик во балкански контекст“, Во: *XXVII научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, 45–52. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Дучевска 1996

Дучевска, Анета. 1996. *Персоналната референција во современиот македонски јазик* (магистерска работа). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет.

Дучевска 1997

Дучевска, Анета. 1997. „Можен пристап за разгледување на третото лице во системот“, Во: *Трет научен собир на млади македонисти*, 49–56. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“;

Дучевска 2005

Дучевска, Анета. 2005. *Анализа на текстовите и дискурсите во македонскиот јазик* (докторска дисертација). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Дучевска 2009

Дучевска, Анета. 2009. „Референцијата и текстот“, Во: *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*, 135–148. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Дучевска и Карапејовски 2020

Дучевска, Анета, and Бобан Карапејовски. 2020. “Збороредот на некои партикули во предлошките синтагми”. *Journal of Contemporary Philology* 3 (1), 7–19. <https://doi.org/10.37834/JCP203007d>.

Ѓуркова 2008

Ѓуркова, Александра. 2008. *Синџакса на сложената реченица во македонскиот црковнословенски ракописи*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Ѓуркова 2008

Ѓуркова, Александра. 2008. „Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизацијата до актуелните тенденции“. *Philological Studies* (<http://philologicalstudies.org/dokumenti/2008/vol2/2/4.pdf>).

Ѓуркова 2012

Ѓуркова, Александра. 2012. „Современи промени во македонскиот стандарден јазик“. *Philological Studies* (<http://philologicalstudies.org/dokumenti/2012/-knizevnosta%20vo%20interkulturen/215%20K%20Aleksandra%20Gjurkova.doc.pdf>).

Ефремова и Белкова 2017

Ефремова, И. Н., Т. М. Белкова. 2017. „Способы и средства выражения категории определенности / неопределенности в русском и французском языках“. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*, 27–30. [Достапно на: URL: <http://e-koncept.ru/2017/770678.htm>)]

Ивић et al. 2005

Ивић, Милка (ред.), Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. 2005. *Синџакса савременој српској језика : џросија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Илиевска 1989

Илиевска, Красимира. 1989. „За некои јазични карактеристики во словата на Климент Охридски“, Во: *Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развојот на словенската џросвета*, 73–80. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Илиевски 1972

Илиевски, Петар Хр. 1972. *Крнински дамаскин*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Илиевски 1988

Илиевски, Петар Хр. 1988. *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Илиевски и Илиевска 2015

Илиевски, Петар Хр. и Красимира Илиевска. 2015. *Киевски дамаскин*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Каневска-Николова 2006

Каневска-Николова, Елена. 2006. „Значението на родопското тройно членување за славистиката и бџлгаристиката“, Во: *Славистика и општество*, 255–259. Софија: Херон Прес.

Карапејовски 2010

Карапејовски, Бобан. 2010. „Категоријата лице и нејзината референција на поимите во стварноста“, Во: *Шести научен собир на млади македонисти, 18–20 декември 2008*, 27–40. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Карапејовски 2012

Карапејовски, Бобан. 2012. *Дистрибуцијата на заменскиите клиици во македонскиот јазик* (магистерски труд). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Карапејовски 2013

Карапејовски, Бобан. 2013. „Странските лингвисти за проблематиката на определе- носта/членот во македонскиот јазик“, Во: *XXXIX научна конференција на XLV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 20–21 јуни 2012 година), лингвистика*, 299–307. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Карапејовски 2014а

Карапејовски, Бобан. 2014. „Регионални и социјални варијации во дистрибуцијата на експонентите на категоријата определеност“. *Македонски јазик* LXV (2014), 273–284. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Карапејовски 2014б

Карапејовски, Бобан. 2014. „Семантичката категорија *йарийийивносй* и нејзините формални експоненти во македонскиот јазик“. *Лийераййурен збор* LXI (2014) бр. 4–6, 61–70. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Карапејовски 2015

Карапејовски, Бобан. 2015. „Еден вид конгруенција кај објектните именски синтагми“. *Лийераййурен збор* LXII (2015) бр. 4–6, 15–24. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Карапејовски 2016

Карапејовски, Бобан. 2016. „Заменките тоа, ова, она и референцијата“, Во: *Седми научен собир на млади македонисйи*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Карапејовски 2017

Карапејовски, Бобан. 2017. „Показните заменки наспрема морфолошки врзаниот член како експоненти на категоријата определеност во македонскиот јазик“. *Прилози на Одделениейо за лингвисйика и лийераййурна наука на МАНУ* XLII 1–2, 5–18. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Карапејовски 2018а

Карапејовски, Бобан. 2018. *Јазикойй и сйиварносйа : дисйирibuцијаййа на заменскиийе клиййики во македонскиойй јазик*. Скопје: Ми-Ан.

Карапејовски 2018б

Карапејовски, Бобан. 2018. „Една можна класификација на експонентите на неопределеноста во македонскиот јазик“. *Slavia Meridionalis* 18 (2018). Institute

of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. [Достапно на: <https://doi.org/10.11649/sm.1528>]

Карапејовски 2019

Карапејовски, Бобан. 2019. „Кој пресуди – Врховен суд или Врховниот суд?!“ *Литературен збор LXVI* (2019) бр. 1–6, 181–185.

Карапејовски 2020

Карапејовски, Бобан. 2020. „Ономазиолошки определените именски групи со формален показател на категоријата определеност во македонскиот јазик“, Во: *XLVI меѓународна научна конференција на ЛП лејна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, 99–114. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. [Достапно на: http://ukim.edu.mk/dokumenti_m/2019-52_seminar-46_MNK.pdf]

Карапејовски и Пандева 2020a

Карапејовски, Бобан и Марија Пандева. 2020. *За некои особеноси́и на јазикот на Кирил Пејчиновиќ*. (во печат)

Карапејовски и Пандева 2020б

Карапејовски, Бобан и Марија Пандева. 2020. „Директното кажување со минато определено време (брз материјали од творештвото на Блаже Конески“, Во: *Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки исцражувања*, 183–192. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Конески 1996

Конески, Блаже. 1996 [1986]. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.

Конески 1999

Конески, Блаже. 1999 [1982]. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Детска радост.

Конески 2003

Конески, Кирил. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик* (второ поправено издание). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Конески 2020

Конески, Блаже. *Македонскиот 19 век*. Приредиле: Анастасија Ѓурчинова, Лидија Капушевска-Дракулевска и Бобан Карапејовски; белешки и коментари: Георги Сталев. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Курц 1963

Курц, Иосиф. 1963. „Проблема члена в старославянском языке (Конструкции существительного с местоимением указательным и с дальнейшим атрибутом)“, Во: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. 121–182.

Линдстет 2013

Линдстет, Йоуко. 2013. *Маркери на определеноста на именната група в историята на българският език*. (Достапно на: [https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/en/activities/third-international\(c3e62ada-defa-4774-9750-335292585ada\).html](https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/en/activities/third-international(c3e62ada-defa-4774-9750-335292585ada).html), пристапено на: 2.1.2020)

Лифанов 1999

Лифанов, К. В. 1999. *Морфология словацкого языка*. Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет.

Лотман 2006.

Лотман, Юрий Михайлович. 2006. *Семносфера*. Скопје: Три. (Превод од руски: Марија Ѓорѓиева)

Мареш 2008

Мареш, Франтишек Вацлав. 2008. *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик: синхронија и дијахронија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Маштакова, Марина Вячеславовна. 2005. *Определеност-неопределеност в русском и французском языках: значения, функции и способы* (дисертација на соискание ученой степени кандидата филологических наук). Москва: Московский государственный областной университет. [Достапно на: <http://cheloveknauka.com/opredelennost-neopredelennost-v-russkom-i-frantsuzskom-yazykah-znacheniya-funksii-i-sposoby-vyrazheniya#ixzz6ABwZFTtr>)]

Милетич 1887

Милетич, Любомир. 1887. „Членът в българския език“. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, кн. XXI-XXII, 305–331.

Милетич 1901

Милетич, Любомир. 1901. „Членътъ въ българския и въ руския езикъ“. *СбНУ* 18 (1901), 5–67.

Милорадовиќ 2008

Милорадовиќ, Софија. 2008. „Вроде развернутой в пространстве диахронии“. *Јужнословенски филолоџ LXIV*, 227–238. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Минова-Ѓуркова 1988

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 1988. „Јазичниот израз на младите во Скопје“, Во: *Предавања на XX Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, 51–61. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Минова-Ѓуркова 1991

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 1991. „За разговорниот јазик на македонските родени говорители“. *Литературен збор*, 1–2. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик.

Минова-Ѓуркова 1996

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 1996. Посочувањето во текстот, Во: *Сџуди за македонскиот јазик, литература и култура*, 89–94. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“.

Минова-Ѓуркова 2000

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Минова-Ѓуркова 2011

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2011. *Релативната реченица во македонскиот јазик во XIX и XX век*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Минова-Ѓуркова 2020а

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2020. *Лингвистички сџуди за македонскиот јазик : Граматика, синтакса и стилстика на македонскиот јазик (и. 1)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Минова-Ѓуркова 2020б

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2020. *Лингвистички сџуди за македонскиот јазик : Социолингвистички теми : јазикот и нормата (и. 2)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Мирчев 1953

Мирчев, Кирил. 1953 „Кога възниква членната форма в българския език“. *Български език*, 1953 (1), 45–50.

Мирчев 1956

Мирчев, Кирил. 1956. „За членните форми в Добрејшевото евангелие, среднобългарски паметник от XVIII в.“ *Български език*, 1956 (3), 223–228.

Митковска 2002

Митковска, Лилјана. 2002. „За конструкциите со неконвенционални единици на мера во македонскиот јазик“. *Славистички студии* 10, 265–280. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Митковска 2005

Митковска, Лилјана. 2005. *Изразување ѓосесивност на ниво на именската синтагма во македонскиот и во англискиот јазик* (докторска дисертација во ракопис). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Мишеска-Томиќ 2008

Мишеска-Томиќ, Олга. 1977. „За комуникативната перспектива“ *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 3, 73–98. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет.

Мишеска-Томиќ 2008

Мишеска-Томиќ, Олга. 2008. *Македонските клитики во балканското окружение*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Николаева 1979

Николаева, Татьяна Михайловна (ред). 1979. *Категория определенности–неопределенности в славянских и балканских языках*. Москва: Наука.

Николаева, Татьяна Михайловна. 2008. *Непарадигматическая лингвистика: (История блуждающих частиц)*. Москва: Языки славянских культур.

Осенова 1999

Осенова, Петя Начева. 1999. *Семантика и функциониране на неопределителните местоимения в българския език*. (Дисертација) [Достапно на: <http://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/05/DisertaciaPetya.pdf>, пристапено на: 2.1.2020]

Османи 2019

Османи, Исмет. 2019. *Грамајика на албанскиот јазик*. Скопје: И. Османи.

Падучева 1996

Падучева, Елена Викторовна. 1996. „Неопределенност как семантичка доминанта на руската јазикова картина на светот“, Во: R. Benacchio, F. Fici, & L. Gebert (Eds.), *Determinatezza e indeterminatezza nelle lingue slave*, 163–185. Padova: Unipress.

Падучева 2008

Падучева, Елена Викторовна. 2008. „Режим на интерпретација како контекст, снимајќи ја нееднозначноста“, Во: *Компјутерна лингвистика и интелектуални технологии на материјали од годишната меѓународна конференција «Дијалог»* (2008), Периодичко издание, издание 7 (14), 412–419.

Падучева 2010

Падучева, Елена Викторовна. 2010. *Изјавување и нејна сооднесеност со реалноста (Референтни аспекти на семантиката на местоименијата)*. Москва: URSS.

Падучева 2011

Падучева, Елена Викторовна. 2011. „Егоцентричките валентности и деконструкција на говорачот“. *Вопросы языкознания* № 3 (2011), 3–18.

Падучева 2017

Падучева, Елена Викторовна. 2017. *Егоцентричките јазикови единици*. [Достапно на: http://rusgram.ru/%D0%AD%D0%B3%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA]

%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B]

Падучева 2019

Падучева, Елена Викторовна. 2019. *Эгоцентрические единицы языка*. [2-е издание] Москва: Издательский дом ЯСК.

Падучева 2020

Падучева Е. В. *Эгоцентрические единицы языка и режимы интерпретации* [Достапно на: <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2013/materials/pdf/PaduchevaEV.pdf> , пристапено на: 2.1.2020]

Пандев 1984

Пандев, Димитар. 1984. *Тиквешки зборник – лингвистичка анализа*. (Магистерски труд.) Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Пандев 2006

Пандев, Димитар. 2006. *Основни поими на науката за јазикот*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Пандев 2011

Пандев, Димитар. 2011. *Македонска христологија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Пандев 2020

Пандев, Димитар. 2020. „Контекстот на Пејчиновиќ или: Слово за Пејчиновиќ на фонот на славистиката, македонистиката и современата лингвистика“. *Огледало* 14–15, 141–145. Тетово: Тетовско-гостиварска православна епархија, Лешочки манастир.

Пандев и Карапејовски, во печат

Пандев, Димитар и Бобан Карапејовски. „Показателите на категоријата определеност во македонскиот и во рускиот јазик (во печат)

Панзова 1996

Панзова, Виолета. 1996. *Универзална̄а г̄рама̄ика на македонскиот̄ јазик*. Скопје: Епоха.

Панзова 2005

Панзова, Виолета. 2005. *Лоџички лексикон*. Скопје: Филозофски факултет.

Петревски 2016

Петревски, Бојан. 2012. *Нег̄ација̄а во каузалнӣе реченици во македонскиот̄ јазик*. Скопје: Македонска реч.

Петревски 2018

Петревски, Бојан. 2018. „Концесивните неинтегрирани конструкции во македонскиот јазик“. *Journal of Contemporary Philology* 1 (1), 47–63.
<https://doi.org/10.37834/JCP1810047p>.

Петроска 2001

Петроска, Елена. 2001. „За двојното согласување на конструкциите од типот група деца во современиот македонски јазик“, Во: *XXVII научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, лиџера̄ура и кулџура*, 141–151. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

Петроска 2008

Петроска, Елена. 2008. *Количес̄ивенӣе ка̄тегорӣи во македонскиот̄: од семан̄ика кон форма*. Скопје: Македонска реч.

Плунгян 2003

Плунгян, Владимир Александрович. 2003. *Общая морфология: Введение в проблематику*. Изд. 2-е, исправленное. Москва: Едиториал УРСС.

Поварница 1992

Поварница, Марина. 1992. „Кон категоријата определеност/неопределеност кај сопствените имиња во македонскиот литературен јазик во споредба со рускиот (месни имиња)“, Во: *XVIII научна дискусија на XXIV меѓународниот семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура* (Охрид, 12–14 август 1991), 77–84. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Поп-Атанасов 1989

Поп-Атанасов, Ѓорги. 1989. *Речник на сџараџа македонска лиџераџура*. Скопје: Македонска книга.

Спасов 2003

Спасов, Људмил (ур.). 2003. *Две американски ѓрамаџики на современиот македонски сџандарден јазик од Хорас Г. Ланиџ и Викџор А. Фридман*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Стаматовски 1982

Стаматовски, Трајко. 1982 [1956/1957]. „Градскиот тетовски говор“, Во: *Тетово и Тетовско низ исџоријаџа*, 401–423 (првично во сп. Македонски јазик). Тетово: Собрание на општина Тетово.

Теунисен 1984

Теунисен, Маргарита. 1984. „Улогата на членот при комуникативното и синтаксичкото раслојување на реченицата“, Во: *X научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“.

Тополињска 1974

Тополињска, Зузана. 1974. *Грамаџика на именскаџа фраза во македонскиот лиџераџурен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Тополињска 1979

Тополињска, Зузана. 1979. „Кон дефиницијата на членот“, Во: *Присјатни предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите*, 33–40. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Тополињска 1982

Тополињска, Зузана. 1982. „Мак. еден – неопределен член?“ *Македонски јазик*, 32–33 (1981–1982), 705–715. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Тополињска 1995

Тополињска, Зузана. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија (кн. 1). Синтакса (дел I). Механизми на предикација; Сложени реченични конструкции (конструкции со сврзнички предикати); Механизми на номинација*. Скопје: МАНУ.

Тополињска 1997

Тополињска, Зузана. 1997. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија (кн. 2). Синтакса (дел II). Механизми на предикација; Сложени реченични конструкции (конструкции со сврзнички предикати); Механизми на номинација*. Скопје: МАНУ.

Тополињска 2006

Тополињска, Зузана. 2006. „Тројниот член – да или не“. *Јужнословенски филолог*, 62, 7–15. <https://doi.org/10.2298/JFI0662007>

Тополињска 2008

Тополињска, Зузана. 2008. *Полски ~ македонски : грамајичка конфронција. 8. Развојокој на грамајичките категории*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Тополињска 2009

Тополињска, Зузана. 2009. *Полски ~ македонски : грамајичка конфронција. 9. Нејација*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Тополињска 2016

Тополињска, Зузана. 2016. „Категоријални форманти: Нивното место во (семантичката и формалната) структура на јазикот“, Во: *Предавање на Colloquia linguistica*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Углева, Ирина Владимировна. 2006. „О способах выражения категории определенности/неопределенности в современном русском языке“. *Вестник Югорского государственного университета*, Выпуск 5, 125–127. [Достапно на: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sposobah-vyrazheniya-kategorii-opredelennosti-neopredelennosti-v-sovremennom-russkom-yazyke/viewer>]

Угринова-Скаловска 1961

Угринова-Скаловска, Радмила. 1961. „Две стилски особености во нашиот говорен јазик“. *Македонски јазик*, XI–XII, кн. 1–2, 105–111. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Угринова-Скаловска 1970

Угринова-Скаловска, Радмила. 1970. „Историски преглед врз развитокот и употребата на членот во македонскиот јазик“. *Литературен збор*, XVII/2, 1–5. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.

Угринова-Скаловска, Радмила. 2001. *Старословенски јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Усикова 1991

Усикова, Рина Павловна. 1991. „Кон изразувањето на модалноста за веродостојност во македонскиот литературен јазик во споредба со рускиот јазик“. *Прилози на ОЛЛН* XVI/1, 129–137. Скопје: МАНУ.

Усикова 1997

Усикова, Рина Павловна. 1997. „Забелешки кон значењата на некои модални глаголи во македонскиот јазик контрастивно со рускиот“, Во: *Зборник во чест на Радмила Угринова-Скаловска*, 325–328. Скопје: Филолошки факултет.

Усикова 2000

Усикова, Рина Павловна. 2000. *Македонскиот јазик : граматическиот очерк, текстот за читање со коментариуми и словарь* (второ, исправлено и дополнено издание). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Фридман 2016

Фридман, Виктор. 2016. „Една стилска особеност во македонскиот говорен јазик во XXI век: двојно определување во таканаречените ‘Бомби’ од 2015 г.“, Во: *Зборник во чест на Раѓмила Угринова-Скаловска по њовоо деведесетгодишнинаа од раѓањето*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Цивьян 1965

Цивьян, Татьяна Владимировна. 1965. *Имя существительное в балканских языках: К структурно-типологической характеристике балканского языкового союза*. Москва: Наука.

Цивьян 1979

Цивьян, Татьяна Владимировна. 1979. *Синтаксическая структура балканского языкового союза*. Москва: Наука.

Цивьян 1990

Цивьян, Татьяна Владимировна. 1990. *Лингвистические основы балканской модели мира*. Москва: Наука.

Цивьян 1999

Цивьян, Татьяна Владимировна. 1999. *Движение и путь в балканской модели мира*. Москва: Индрик.

Цивьян 2001

Цивьян, Татьяна Владимировна. 2001. *Семиотические путешествия*. Санкт Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.

Цивьян 2006

Цивьян, Татьяна Владимировна. 2006. *Модель мира и ее лингвистические основы* (изд. 3-е, испр.). Москва: КомКнига

Цивьян Т. В. Язык: *Тема и вариации. Избранное.* — М.: Наука, 2008. — Кн. I. Балканистика. — 314 с.; Кн. II. Античность. Язык. Знак. Миф и фольклор. Поэтика. — 390 с

Црвенковска 2002

Црвенковска, Емилија. 2002. „Македонскиот јазик како странски: проблеми во усвојувањето на категоријата определеност/неопределеност кај именките“, Во: *IV Македонско-северноамериканска славистичка конференција*, 301–310. Скопје.

Црвенковска 2003

Црвенковска, Емилија. 2003 „Употребата на членот во македонскиот јазик“, Во: *Наставаџа по македонски јазик како странски: сосџоџи и џерсеќџиви*, 101–108. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици.

Црвенковска 2006

Црвенковска, Емилија. 2006. *Јазикот и стилот на џриодот*. Скопје: Менора.

Црвенковска 2012

Црвенковска, Емилија. 2012. „Учебник за македонскиот јазик и за Македонија (Christina E. Kramer / Liljana Mitkovska, Macedonian, Makedonski jazyk, A Course for Beginning and Intermediate Students, 3rd Edition, The University of Wisconsin Press). *Македонски јазик*, LXIII, 280–284. Скопје: Институт за македонски јазик „Крске Мисирков“

Црвенковска, во печат

Црвенковска, Емилија. *Старословенски јазик*. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. (во печат)

Црвенковска и Макаријоска 2018

Црвенковска, Емилија и Лилјана Макаријоска. 2018. „Заменските форми во црковнословенските ракописи од македонска редакција“, Во: *Реферати на македонскиите слависти на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград, Република Србија, август 2018 година (специјално издание)*, 5–28. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Цыхун 1968

Цыхун Г. А. *Синтаксис местоименных клитик в южнославянских языках*. Минск: Наука и техника, 1968.

Чашуле 1989

Илија Чашуле. 1989. „Модалните глаголи во македонскиот јазик“. *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука на МАНУ XIV/2*, 89–117. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите

Чашуле 1997

Илија Чашуле. 1997. „За ‘модалните зборови’ во македонскиот јазик“, Во: *Зборник во чест на Р. Угринова-Скаловска*, 335–343. Скопје: Филолошки факултет.

Шведова 1979

Шведова, Н. Ю. 1979. *Русский язык*. Москва: Энцикопедия.

Шмельов 1992

Шмелев, Алексей Дмитриевич. 1992. „Определенность-неопределенность в аспекте теории референции“, Во: А. В. Бондарко (ред.) *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность*, 266-278 Санкт Петербур: Наука.

Шмигер 1998

Шмигер, Роланд. 1998. *Несѣрамски говор : доѣринос јужнословенској дијалектологији*. München: Otto Sagner.

б) на латиница

Adamson 2019

Adamson, Luke. 2019. *Derivational trapping and the morphosyntax of inflectionlessness*.
Doctoral Dissertation. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Aguilar-Guevara et al. 2019

Aguilar-Guevara, Ana, Julia Pozas Loyo & Violeta Vázquez-Rojas Maldonado (ed.). 2019.
Definiteness across languages (Studies in Diversity Linguistics 25). Berlin: Language
Science Press.

Benvenist 1975

Benvenist, Emil. 1975. *Problemi opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.

Chesterman 1991

Chesterman, Andrew. 1991. *On definiteness: A Study with Special Reference to English and
Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press

Cruse 2004

Cruse, A. 2004. *Meaning in language*. Oxford: Oxford University Press.

Cruse 2006

Cruse, Alan. 2006. *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh
University Press.

Franks 1997

Franks, Steven, 1997; “South Slavic Clitic Placement is still syntactic”, In: *Penn Working
Papers in Linguistics 4.2*, 111–126.

Franks 2010

Franks, Steven. 2010. "Clitics in Slavic". *Contemporary Issues in Slavic Linguistics*, 10. (http://pubs.cogs.indiana.edu/pubspdf///36974/36974_Clitics%20in%20Slavic_franks.pdf)

Franks 2017

Franks, Steven. 2017. *Syntax and spell-out in Slavic*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.

Friedman 2015

Friedman, Victor A. 2015. *Macedonian studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.

Gamut 1991a

Gamut, L.T.F. 1991. *Logic, Language, and Meaning, volume I: Introduction to Logic*. Chicago – London: University of Chicago Press.

Gamut 1991b

Gamut, L.T.F. 1991. *Logic, Language, and Meaning, volume II: Intensional Logic and Logical Grammar*. Chicago – London: University of Chicago Press.

Glovacki-Bernardi et al. 2007

Glovacki-Bernardi, Z. et al. 2007. *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Grochowski 1986

Grochowski Maciej. 1986. *Polskie partykuły (składnia, semantyka, leksykografia)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Guz 2017

Guz, Wojciech. "Definiteness and Specificity in Two Types of Polish Relative Clauses", In: *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2016*, 323–342. Olomouc: Palacký University.

Hjelmslev 1980

Hjelmslev, Louis. 1980. *Prolegomena teoriji jezika*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
(Prijevod: Ante Stamać, Predgovor: Mirko Peti)

Hopper and Traugott 1993

Hopper, Paul J. and Elizabeth Closs Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hoxha 1998

Hoxha, Bujar. 1998. *Nyjat në Gjuhën Angleze dhe Shqipe (The Articles in English and Albanian Language)*. Skopje (Shkup): Shkupi.

Ivić 2001

Ivić, M. 2001. *Pravci u lingvistici*, 1. Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek, 73, 1).

Jakobson 1960

Jakobson, Roman. 1960. "Linguistics and poetics", In: *Style in Language*. New York: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.

Jespersen 1992

Jespersen, Otto. 1992 [1924]. *The Philosophy of Grammar*. Chicago: The University of Chicago Press.

Joseph 2019

Joseph, Brian D. 2019. "Multiple Determination in Greek and the Balkans". *Balkanistica*, 32.1: 171–183.

Krámský 1972

Krámský, Jiří. 1972. *The article and the Concept of Definiteness in Language*. The Hague – Paris: Mouton.

Kristal 1999

Kristal, Dejvid. 1999. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

Kurz 1938

Kurz, Josef. “K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině”. *Byzantinoslavica* 7 (1937–1938), 212–340. Praha: Nákladem vlastním.

Kurz 1946

Kurz, Josef. “K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině” (2. část). *Byzantinoslavica* 8 (1939–1946), 172–288. Praha: Nákladem vlastním.

Lyons 1999

Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons 1977

Lyons, John. 1977. *Semantics*, 1&2. Cambridge: Cambridge University Press.

Mathesius 1926

Mathesius, Vilém. 1926. “Přívlastkové ten, ta, to v hovorové češtině”. *Naše řeč*, 10 (1926), 2, 39–41. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Matthews 2005

Matthews, P. H. 2005. *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Mirkulovska 2005

Mirkulovska, Milica. 2005. “Definiteness in Macedonian with some parallels in Bulgarian.” In: Z. Topolinjska & M. Mirkulovska (Eds.), *Balkan morpho-syntactic similarities a bridge for levelling differences among people*. Retrieved June 20, 2018, from http://ical.manu.edu.mk/cal/Morpho-syntactic%20similarities/002_Mirkulovska.pdf

Miklosich 1883

Miklosich, Franz. 1883. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Bd. 4. Syntax*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Karapejovski 2012

Karapejovski, Boban. 2012. "Distributive and semantic interpretation of Macedonian pronominal clitics: three cases". *Annals of "Dimitrie Cantemir" Christian University*, Vol. XI (2012), No. 2, 7–33. București: "Dimitrie Cantemir" Christian University.

Karlić 2011

Karlić, Virna. 2011. "Kategorija (ne)određenosti u hrvatskom i makedonskom jeziku", In: G. Kalogjera (Ed.), *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze održanog u Rijeci od 23. do 25. ožujka 2011*, 319–332. Rijeka: Filozofski fakultet.

Karolak 2002

Karolak, Stanisław. 2002. *Gramatyka kontrastywna przedimka (rodzajnika) francuskiego i angielskiego*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii Polonijnej "Educator".

Klajn 1985

Klajn, Ivan, 1985. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Krámský 1972

Krámský Jiří. 1972. *The article and the Concept of Definiteness in Language*. The Hague – Paris: Mouton.

Lehman 2002

Lehman, Christian. 2002. *Thoughts on grammaticalization* (second, revised edition). Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt, Seminar für Sprachwissenschaft, Philosophische Fakultät, Universität D - 99105 Erfurt.

Marušič and Žaucer 2006

Marušič, Franc and Rok Žaucer. 2006. "The 'Definite Article' TA in Colloquial Slovenian." In: James E. Lavine et al. (Eds.), In: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Princeton meeting 2005* (Michigan Slavic Materials 51; Formal Approaches to Slavic Linguistics, 14), 189–204. Anna Arbor: Michigan Slavic Publications.

Mladenova 2007

Mladenova, Olga. 2007. *Definiteness in Bulgarian : modelling the processes of language change*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Múcsková 2012

Múcsková, Gabriela. 2012. “The category of definiteness in relation to the lexical and grammatical development of the Slovak language”, In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, 423–433. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Palmer 2001

Palmer, Frank R. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Penny 2002

Penny, Ralph John. 2002. *A history of the Spanish language*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.

Petroska 1998

Petroska Elena. 1998. „The cultural dialect of the younger generation in Skopje“. *The International Journal of the Sociology of Language*, 59–72. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Pilát 2014

Pilát, Štefan. 2014. *Jazyková analýza Skopského apoštola (The linguistic analysis of The Apostle of Skopje)*. (Докторска дисертација.) Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

Radovanović 2003

Radovanović, Milorad, 2003, *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Rickford 1998

Rickford John R. 1998, „Regional and social variations“, In: *Sociolinguistics and Language Teaching*, 151-194. Cambridge: Cambridge University Press.

Robert 2006

Robert, Stéphane. 2006. “Deictic space in Wolof: Discourse, syntax and the importance of absence“, In: Stéphane Robert and Maya Hickmann (Eds.), *Space in Languages : Linguistic Systems and Cognitive Categories*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Rudin 2018a

Rudin, Catherine. 2018. “Multiple Determination in Bulgarian and Macedonian: An Exploration of Structure, Usage, and Meaning”, In: Stephen M. Dickey and Mark Richard Lauersdorf, eds. *V zeleni drželi zeleni breg: Studies in Honor of Marc L. Greenberg*, 263–286. Bloomington: Slavica Publishers.

Rudin 2018b

Rudin, Catherine. 2018. “On DP Structure in Balkan Slavic: Evidence from Multiple Determination”, In: *FASL 27*, 418–437. Michigan: Michigan Slavic Publications.

Rudin and Friedman 2019

Rudin, Catherine and Victor A. Friedman. 2019. *Multiple Determination in a Balkan Sprachbund Context: Albanian and Balkan Slavic*. Handout/Presentation at Slavic Linguistics Society annual meeting (SLS 14), Potsdam, September 11–13 2019.

Schroeder 2006

Schroeder, Christoph. “Articles and article systems in some areas of Europe 2006”, In: *Pragmatic Organization of Discourse in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110892222>

Sonnenhauser 2009

Sonnenhauser, Barbara. 2009. *The Macedonian tripartite article: a discourse-oriented account* (Paper presented at the Forth Meeting of the Slavic Linguistic Society 2009 in Zadar).

Sosir 2004

Sosir, Ferdinand de. 2004. *Spisi iz opšte lingvstike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Tesnière 1976

Tesnière, Lucien 1976. *Éléments de syntaxe structural*. Paris: Éditions Klincksieck. (1re edition: 1959)

Tesnière 2015

Tesnière, Lucien. 2015. *Elements of structural syntax*. John Benjamins B.V.

Topolinjska 2009

Topolinjska, Zuzanna. 2009. "Definiteness (Synchrony)", In: K. Gutschmidt, S. Kempgen, T. Berger, & P. Kosta (Eds.), *The Slavic languages: An international handbook of their structure, their history and their investigation*, 176–188. Berlin: Walter de Gruyter.

Ueberweg 2001

Ueberweg, Friedrich. 2001 [1871]. *System of Logic and History of Logical Doctrines*. Bristol: Thoemmes Press.

Vykypěl 2012

Vykypěl, Bohumil. 2012. "Slavonic articles in areal context: a contribution to explicative contrastive linguistics", In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, 377–384. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Weinreich 1970

Weinreich, Uriel. 1970. *Languages in Contact*. The Hague – Paris: Mouton.

Whorf 1971

Whorf, Benjamin Lee. 1971. *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, MA: The M. I. T Press.

Wierzbicka 1996

Wierzbicka, Anna. 1996. *Semantics: primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.

Zninka 1987

Zninka, M. 1987. "O upotrebi određenih i neodređenih pridjevnih oblika", *Jezik* 34, 101–106.

Извори

Пу = Абациев, Ѓорѓи. 2008. *Пусѝина*. Битола: НИД „Микена“.

ППД = Дабески, Петко. 2008. *Поезија*. Битола: НИД „Микена“.

СегАгол = Ѓурчинов, Милан. 2012. *Од сеѓашен аѓол*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Кор = Иванов, Благоја. 2008. *Кораби*. Битола: НИД „Микена“.

БКПосл = Конески, Блаже. *Послание*. Битола: НИД „Микена“.

ПБК = Конески, Блаже. 2011. *Поезија, книѓа ѝрва: Целокуѝни дела на Блаже Конески, криѝичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

БКПроз = Конески, Блаже. *Проза. Целокуѝни дела на Блаже Конески, криѝичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Сон = Котески, Јован. 2008. *Сончева белеѓија*. Битола: НИД „Микена“.

КПИТ = Крчовски, Јоаким, Кирил Пејчиновиќ. 2002. *Избрани ѝексѝови*. Скопје: Матица Македонска.

ММПред = Матевски, Матеја. „Поезијата на Блаже Конески“, Во: Блаже Конески. *Послание*. Битола: НИД „Микена“.

ПСН = Неделковски, Миле. 2008. *Поѝковица на смрѝѝа и надежѝа*. Битола: НИД „Микена“.

Нуш = Нушиќ, Бранислав. *Покрај бреѓовиѝе на Охридскоѝо Езеро* (превод: Ристо Лазаров). Скопје: Везилка 2011.

ППП = Пандев, Димитар. 2008. *Приказни од ѝоранешниѝе*. Скопје: Македонска реч.

ППот = Пандев, Димитар. 2016. *Поѝѝолковникоѝ*. Скопје: Матица македонска.

МЦЧ = Пандев, Димитар. 2018. *Меѓу чарѝијаѝа и црквѝаѝа*. Скопје: ПНВ публикации.

- ПАјк = Пандев, Димитар. 2020. *Мирисоѝ на ајкулаѝа*. Скопје: ПНВ публикации.
- ПСТ = Пејчиновиќ, Кирил. 1974. *Собрани ѝексѝови*. Скопје: Македонска книга.
- НамРЛ = Лазаров, Ристо. 2020. *Намерници*. Скопје: ВиГ ЗЕНИЦА.
- Спин = Смилевски, Гоце. 2008. *Разгвор со Сѝиноза*. Битола: НИД „Микена“.
- Ткн = Старова, Луан. 2008. *Тайковийѝе книги*. Битола: НИД „Микена“.
- РСтМС = Стефановски, Милован. *Раѝави сѝихови*. Скопје: Везилка 2011.
- ЃМ = Стефановски, Милован. 2012. *Ѓаволско море*. Струга: Бран.
- ЉТ = Тошев, Љубимир. *Свейѝењѝо на рефлексѝорийѝе*. Скопје: Штрк.
- Ур = Урошевиќ, Влада. *Неѝредвидени ѝрошеѝки* (проект: Македонска книжевност, избор и предговор: Лидија Капушевска-Дракулевска). Битола: НИД „Микена“.
- МЦ = Цепенков, Марко. 1989. *Македонски народни ѝриказни* (приредил: Кирил Пенушлиски). Скопје: Македонска книга.
- Паск = Чинго, Живко. 2008. *Пасквелија*. Битола: НИД „Микена“.

ЕКСПОНЕНТИТЕ НА КАТЕГОРИЈАТА **ОПРЕДЕЛЕНОСТ** ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

(Резиме)

Концептот на поврзување на стварноста со јазикот и создавање јазична стварност претставува предмет на интерес на проучувачите на јазикот откако тие истражувања воопшто и постојат. Погледите на Сосир или, пак, на Блумфилд за начинот на кој се одвива комуникација, имајќи предвид дека поврзувањето на дејствителноста со јазикот се случува во човекот, придонесе во лингвистиката да се интензивираат ваквите проучувања. Вообичаено во ваквите контексти се зборува за *антиројоценџричноси*, но ние ја имаме предвид и *кулџуроценџричносиа* и т.н. *еџоценџричноси* на јазикот. Теориите поврзани со референџијата се клучните во насоченоста кон односот стварност – јазик, проширувајќи ја оваа комплементација со трет член: стварност – **човек** – јазик.

*Експоненџиите на категоријата **определеност** во македонскиот јазик* е труд што се фокусира на показателите и нивната примарна функција – како граматикализирани експоненти на семантичка категорија, но и секундарно – нивната употреба надвор од категоријата што ја претставуваат.

Во првата глава акцентот е ставен на општите поставки и погледи на јазичната стварност (*стварноси – човек – џоим – јазик – референџијалноси*), како и егоцентричноста на јазикот и претходните истражување на темата во македонски и во општолингвистички контекст.

Различните теориски пристапи фрлаат различно светло на тоа како може да се сфати, да се разбере и да се дефинира категоријата *определеност*. *Во втората глава* се насочуваме кон попис и синтеза на дефинициите на предметот на интерес. Покрај дистрибуцискиот опис, важно е да се направи увид и во сите семантичко-синтаксички,

но и логички вариетети: определеноста подразбира познатост (за говорителот, но и за соговорникот); можност за идентификација на референтот; изделување; познатост за соговорникот; тема – од аспект на комуникациското расчленување на реченицата; формално (синтаксичко) пројавување на експонент на определеноста; показател на тоталноста итн., но, пред сè, таа е *акџуализаџор* на поимот, на денотатот.

Оџределеносџа е подмножество на *референџаџа* (*џосоченосџа*), па тие се дури и синонимни во некои контексти. *Референџаџа* е упатување на јазичниот ентитет кон елемент во стварноста. Категоријата *лице*, личните заменки, а во рамките на заменките – *џоказниџе*, имаат клучна поврзаност со *референџаџа*, па со тоа и со категоријата *оџределеносџ*. Во македонскиот јазик оваа категоријата е *џрамаџикализирана*.

Ако *џрамаџикализиџаџа* претставува фиксирање, односно регуларно претставување преку извесен експонент (морфолошки или синтаксички) на некоја семантичка категорија – ‘x е граматикализиран во јазикот J’ само ако x е семантичка категорија што е претставена со граматичка категорија во J, односно регуларен (вообичаен, постојан, најфреквентен) начин за искажување на некое значење со морфолошки или со синтаксички средства, тогаш определеноста е граматикализирана категорија преку членската морфема во македонскиот јазик. Но, покрај тоа, определеноста ја има и способноста за *лексиџализаџа* и за *сџилизиџа* (ограничено и контекстуално).

Во *џреџаџа џлава* се трга од појавата на членот и првите извори. Историскиот увид, од најстарите времиња до денес, како и дијахрониската перспектива на развојот на членот, покажуваат дека многу работи на современ план, во актуелниов миг, се производ на развојниот пат на експонентите на оваа категорија. Границата поставена околу 19 век, веројатно во доцниот 18. и во почетокот на 19., е индикатор за засилената тенденџа на граматикализиџа на членот во искажувањето на единствено категоријално значење, со сериозно проширување на семантичкото поле кон генерични и специфични референтни употреби.

Понатаму, во одделна подглава од оваа глава се проследува современата состојба. Ако историјата подразбираше дијахрониска перспектива по хронологија, актуелниот увид се прави по тематски подрачја – значенски или дистрибутивни. Таквиот поглед покажува дека експонентите на *оџределеносџа*, покрај во основната функција: изделување, определување, идентификување (единствен) референт во

стварноста, почнуваат да се користат и за други употреби, чисто граматички, односно синтаксички: се појавуваат како маркер за темата во реченицата; идат кај субјектот речиси без исклучок, ако се наоѓа тој во иницијална позиција во индикативни ненегирани реченици; се користат како партикули за потсилување кај таканаречените двојноопределени именски групи (или се лексикализираат, во некои случаи или во некои јазици); се наоѓаат во улога на корелат во релативната реченица (повторно со висок степен на десемантизација); се појавуваат како маркер за (со)односот дел – целина (партитивност); се врзуваат и за неменливите придавки.

Членои̃ се појавува кај сите видови *референција*: генерична, специфична (определена), ономазиолошка (во наслови, називи на институции и сл.);

Во однос на возраста на говорителите и на нивната дијалектна база, вистински систем на троен член има на македонскиот запад, наспрема северот и истокот. Исто така, проширувањето на семантичкото поле на в- и н-коренот е тенденција на македонската западна периферија, но таа се придвижува и кон центарот и во стандардниот јазик (на пример, проширувањето на употребата на формантот -в и за ситуациски определени именски групи).

Во *четвртиа глава* се разгледува *неопределенос̃иа*, која се појавува како соодветник на определеноста со негативен полнеж, според едни погледи, или, пак, како маркер за други, одделни значења, според други, а не како минусен пункт на /+определеноста/. Во македонскиот јазик неопределеноста се искажува со просто отсуство на маркер, со *еден* и со *некој* или со заменките со компонента *било, зоге, (и) да е*. *Еден* има тенденција кон развој како *неопределен член*, но процесот на *грамаџикализација* во македонскиот не е завршен, па затоа не е регуларно удвојувањето на објектот со *еден*, како и помалата фреквенција во неопределени неспецифични (нереферентни) контексти. Отсуството на индикатор за определеност може да упатува на *нереферентност*, а не нужно на *неопределеност*. Од аспект на синтаксичките функции, вообичаено е во неопределена форма да се појави предикативот, како и прилошката определба за начин, врзано за предлогот *како* и/или за *еквививнос̃и* и во двата случаи. Класификацијата би се свела на: а) синтаксичката функција; б) познавањата на адресантот или на адресатот за референтот (употреба на *еден* или *некој* за субјективна/објективна неопределеност); в) *нереферентност* (и во стварноста и во текстот), односно денотација и/или генеричност.

Во њејџајџа глава, во која се содржани заклучните погледи и синтеза на погледите анализирани претходно, се доаѓа до конечниот заклучок, врзан за концептите на референцијата и на определеноста, кој покажува дека, поради нивната врзивна природа – на мислата и на производот на мислата, на идејата и на реализацијата на идејата, на поимот и на конкретните предмети како носители на карактеристиките на поимот, се развива поимањето како една цивилизација, една заедница со споделен систем од знаци го концептуализира светот. Концептуализациите на светот придонесуваат за создавање идеи за негов развој и подобрување, за споделен напредок на човековата иднина, како резултат на знаењата од минатото и напорите во сегашноста.

*EXPONENTS OF THE CATEGORY
OF DEFINITENESS IN MACEDONIAN
(Summary)*

The concept of relating the reality with language and creating language reality has been a subject of interest of the language scholars since the beginning of the research in this field. The standpoints of Saussure or Bloomfield about the manner of communication, taking into consideration the fact that relating the action with the language is happening within the human, contributed to intensifying the research of this type. Usually, the central point in these contexts is *anthropocentricity*, but we consider both *culturecentricity* and so-called *egocentricity* of the language. Theories related to the reference are key in the orientation of the relation of reality – language, extending this complementation with a third member: reality – **human** – language.

Exponents of the category of definiteness in Macedonian focuses on the exponents and their primary function – as grammaticalized exponents of semantic category – as well as on their secondary function – their usage beyond the category they represent.

First chapter elaborates on the general postulates and standpoints of the language reality (reality – man – notion – language – reference), as well as egocentricity of the language and previous research on this topic in both Macedonian context and general linguistic context.

Different theoretical approaches cast different light on the understanding, perception and definition of the category of *definiteness*. *Second chapter* provides list and synthesis of the definitions of the subject of interest. In addition to the distributional description, it is important to give insight to all semantical and syntactical, but also logical varieties: definiteness implies familiarity (for the speaker, but also for the interlocutor); a possibility for identification with the referent; abstraction; familiarity for the interlocutor; theme – from the aspect of communicational distribution of the sentence; formal (syntax) occurrence of the exponent of definiteness; exponent of totality etc., but, above all, it is an actualization of the notion, of the denotation.

Definiteness is a subset of the reference (indication), and in some contexts they are even synonymous. *Reference* is an implication of the language entity to the element in reality. Category of *person*, personal pronouns, and *demonstrative* pronouns within the pronouns, have key relation with the *reference*, hence with the category of definiteness. In Macedonian, this category is grammaticalized.

If grammaticalization is fixing, i.e. regular representation through an exponent (morphological or syntactical) of a given semantic category – “x is grammaticalized in the language L” only if x is a semantic category represented with a grammatical category L, i.e. regular (common, permanent, most frequent) way of expressing a meaning with morphological or syntactic means, then the definiteness is a grammaticalized category through the article morpheme in Macedonian. Still, apart from that, definiteness has the ability of lexicalization and stylisation (definite and contextual).

Starting point in the *third chapter* are the occurrence of the article and the first sources. Historical insight, from the ancient times until today, as well as diachronic perspective of the development of the article, show that many things in the contemporary, current, situation, are products of the development path of the exponents of this category. The boundary set around 19th century, probably in the late 18th and early 19th century, is an indicator for the tendency of increasing grammaticalization of the article in expressing a unique categorial meaning, with serious expansion of the semantic field towards generic and specific reference use.

In addition, contemporary situation is presented in a separate subchapter within this chapter. If the history implies diachronic perspective by chronology, the current insight is provided by thematical subjects – notional or distributional. Such an insight illustrates that the exponents of *definiteness*, apart from their primary function – abstract, define, identify (unique) referent in reality – are starting to be used in other functions, purely grammatical, i.e. syntactical: they occur as a marker for the theme in the sentence; they occur with the subject almost without exception if the subject occur in initial position in indicative non-negated sentences; they are used as intensifying particles for so-called double definite noun phrases (or are lexicalized, in some cases or in some languages); they occur as a correlation in the relative sentence (again with high-degree of de-semantization); they occur as a marker for the (co)relation part – whole (partitiveness); they are also linked to invariable adjectives.

The *article* occurs in all types of *reference*: generic, specific (definite), onomasiological (in titles, names of institutions etc.);

In regards to the age of the speakers and their dialect background, the true system of triple article occurs inly in Macedonian west, as apposed to the north and the east. Moreover, the expansion of the semantic field of the v- and n- stem is a tendency of the Macedonian west periphery, but it also moves towards the center in the standard language (for example, increasing use of the formant -v for situationally determined noun phrases).

Fourth chapter elaborates on indefiniteness, which occurs as a counterpart of definiteness with negative charge, according to one point of view, or as a marker for other, individual meanings, according to other point of view, and not as a minus point of /+definiteness/. Definiteness in Macedonian is expressed by a simple absence of marker, with *еден* or *некој* or with the pronouns with the component *било, зоде, (и) да е*. *Еден* has a tendency towards development as an *indefinite article*, but the process of *grammaticalization* in Macedonian is not finished, so the doubling of the object with *еден*, as well as the lesser frequency in indefinite unspecific (unreferenced) contexts. The absence of indicator of definiteness can indicate non-reference, and not necessarily indefiniteness. From the aspect of syntactic functions, the occurrence of the predicate is common in indefinite form, as well as adjunct of manner, related to the preposition *како* and/or for *equativeness* in both cases. Classification would be down to: a) syntactic function; b) knowledge of addressee or recipient about the referent (use of *еден* or *некој* for subjective/objective indefiniteness); c) non-reference (both in reality and in the text), i.e. denotation and/or generic.

Conclusive observations and synthesis of the abovementioned standpoints are given in the *chapter five* which also brings the final conclusion, related to the concepts of reference and indefiniteness, showing that, due to its linking nature – of the thought and of the product of the thought, of the idea and the product of the idea, of the notion and the concrete objects as carriers of notion's features – develops the notion how a civilization, a community with shared system of characters conceptualizes the world. Conceptualizations of the world contribute to creating ideas for its development and improvement, for common advancement of the human's future, building on the knowledge from the past and the efforts in the present.